

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШКАРАБАН АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.13:355.271 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО В УКРАЇНІ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

_____ **А. В. Шкарабан**

Науковий керівник: Броневицька Оксана Михайлівна, кандидат
юридичних наук, доцент

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Шкарабан А.В. Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2026.

У дисертації вирішено наукове завдання, яке полягає у дослідженні теоретико-правових та праксеологічних проблем кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні.

Обґрунтовано, що поняття та правовий статус військовополоненого мають комплексну міжнародно-правову природу та формуються на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини й звичаєвих норм війни. Військовополонений є спеціальним суб'єктом міжнародного права, статус якого виникає з моменту потрапляння під владу супротивної сторони у міжнародному збройному конфлікті та зберігається до остаточного звільнення і репатріації. Зміст цього статусу охоплює не лише спеціальні гарантії гуманного поводження, а й повний спектр базових прав людини, включаючи право на справедливий суд, що не може бути нівельоване навіть за умов воєнного часу. Водночас обсяг прав військовополонених істотно перевищує коло їх обов'язків, а механізм притягнення до відповідальності має ґрунтуватися на принципах законності, співмірності та недискримінації.

Разом із тим, сучасна практика збройних конфліктів, зокрема з урахуванням участі напіввоєнізованих формувань, нерегулярних підрозділів та приватних військових компаній, актуалізує проблему чіткого визначення кола осіб, на яких поширюється статус військовополоненого. Наявні доктринальні та практичні розбіжності щодо кваліфікації таких суб'єктів свідчать про необхідність подальшої систематизації критеріїв набуття статусу комбатанта і, відповідно, військовополоненого. Крім того, виявлена термінологічна

обмеженість національного законодавства, яке оперує категорією «військовополонені» виключно в контексті міжнародного збройного конфлікту, зумовлює потребу його вдосконалення з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів та забезпечення належного правового захисту всіх осіб, які потрапляють під владу ворожої сторони під час збройного конфлікту.

Доведено, що громадянство держави, яка утримує особу, не виключає автоматично застосування гарантій статусу військовополоненого, якщо особа фактично брала участь у міжнародному збройному конфлікті на боці супротивної сторони та потрапила під владу цієї держави як комбатант.

Сформульовано критерії розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях.

Обґрунтовано можливість поєднання режиму військового полону з кримінальним переслідуванням, за яким надання особі статусу військовополоненого не перешкоджає притягненню її до відповідальності за державну зраду, колабораційну діяльність чи інші злочини, за умови дотримання гарантій міжнародного гуманітарного права.

Кримінальне провадження щодо військовополонених має здійснюватися як процесуальний режим, що формується на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесу. III Женевська конвенція встановлює імперативні та підвищені стандарти процесуального захисту військовополонених (заборона будь-якого примусу, гарантії незалежного й безстороннього суду, обов'язковість захисника, обмеження строків досудового тримання під вартою, участь держави-покровительки, право на достатній час для підготовки захисту), які не можуть бути звужені внутрішнім законодавством. Ефективність і оперативність такого провадження повинні тлумачитися у світлі ст. 103 III Женевської

конвенції та практики ЄСПЛ як обов'язок держави забезпечити розслідування без невинувинуваних зволікань, але з безумовним дотриманням принципів справедливого суду, пропорційності та правової визначеності.

Водночас порівняльно-правовий аналіз національного регулювання та вимог III Женевської конвенції в частині забезпечення гарантій прав військовополонених, яких притягують до кримінальної відповідальності, виявляє низку колізій і прогалин (щодо строків досудового тримання під вартою, мовних гарантій, імплементації інституту «товариша-полоненого», процедур повідомлення держави-покровительки), що формують зону правової невизначеності та потенційних ризиків для допустимості доказів і міжнародної відповідальності держави. Узгодження КПК України з вимогами III Женевської конвенції потребує не фрагментарних змін, а системного нормативного оформлення спеціального процесуального режиму кримінального провадження щодо військовополонених, який забезпечить баланс між інтересами національної безпеки, ефективністю переслідування міжнародних злочинів та гуманітарними гарантіями захисту особи.

Зазначається, що слідчі (розшукові) дії щодо військовополонених повинні проводитися з урахуванням гуманітарних стандартів, передбачених для цієї категорії учасників кримінального провадження. Доведено, що механічне застосування до військовополонених-свідків класичної моделі допиту та процесуальних обов'язків свідка (зокрема, попередження про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України) вступає в колізію з приписами міжнародного гуманітарного права та заборонаю будь-яких форм примусу, що потребує внесення змін до ч. 3 ст. 224 КПК України з метою виключення обов'язку попередження про кримінальну відповідальність військовополонених, які допитуються, як свідки у кримінальному провадженні.

Доводиться, що доктринальний аналіз автентичного англійського тексту норм III Женевської конвенції, які не містять терміну «допит», на відміну від офіційного українського перекладу призводить до неточного право тлумачення, зміщує акцент із гуманітарного режиму поводження на кримінальний

процесуальний режим, створює ризик розширювального тлумачення повноважень держави та потенційну колізію між міжнародним гуманітарним правом і національним кримінальним процесом. У зв'язку з чим обґрунтована необхідність нормативного уточнення перекладу ст. 17 III Женевської конвенції та чіткого розмежування понять «допит» і «опитування», «інтерв'ювання» щоб уникнути зміщення гуманітарного режиму поводження у площину кримінально-процесуального примусу.

Запропоновано системну модель збереження доказів у справах за участю осіб, щодо яких прийнято рішення про обмін як військовополонених, що включає: імперативне застосування процедури допиту слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК України; встановлення обов'язку невідкладного звернення прокурора з відповідним клопотанням; запровадження скороченого строку його розгляду (у день надходження); обмежене й субсидіарне використання механізму ч. 11 ст. 615 КПК України лише за умови доведеної неможливості судового допиту.

Обґрунтовано доцільність проведення допиту цієї категорії осіб у формі процесуального інтерв'ю з використанням системи пріоритетного тріажування (за критеріями інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості), що забезпечує баланс між ефективністю документування воєнних злочинів і дотриманням принципів гуманності, заборони примусу та справедливого судового розгляду.

Визначено, що особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, представляє собою спеціального (гібридного) суб'єкта кримінального провадження, процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні

механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну

Доведено, що використання законодавцем формули «як військовополоненого» не завжди відображає визнання статусу військовополоненого у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції, а часто діє як функціональне прирівнювання з метою легітимації процедури обміну в умовах відсутності міжнародно-правового механізму обміну цивільних осіб з числа підозрюваних, обвинувачених, засуджених на оборонців України та цивільних заручників, яких в порушення вимог МГП рф бере в полон. Встановлено, що для цієї категорії осіб (які не є військовополоненими) такий статус формується на перетині кримінального процесуального та публічно-політичного регулювання, є тимчасовим, обумовленим включенням особи до списку на обмін та її письмовою згодою, і поширюється виключно на процесуальні механізми, безпосередньо пов'язані з реалізацією обміну.

Обґрунтовано, що кримінальне провадження щодо особи, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого, формує спеціальний публічно-правовий режим, у межах якого класичні інститути запобіжних заходів, зупинення провадження, спеціального досудового розслідування та судового розгляду за відсутності обвинуваченого зазнають функціональної трансформації. Доведено, що скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України, який характеризується публічно-правовим, безпеково-гуманітарним характером і є спеціальним процесуальним механізмом реалізації позапроцесуального владного рішення уповноваженого органу щодо обміну підозрюваного, обвинуваченого як військовополоненого. У межах цієї процедури судовий контроль набуває переважно верифікаційного (формального) змісту: правовими підставами для ухвалення рішення виступають факт прийняття рішення про передачу особи для обміну та наявність її письмової згоди, тоді як оцінка ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, обґрунтованості підозри, а також перевірка пропорційності процесуального примусу не мають значення для результатів розгляду.

Аналіз судової практики створив підґрунтя для констатації того, що хоча ст. 201-1 КПК України не містить імперативного припису щодо перевірки добровільності згоди на обмін, у випадку зміни інтересу особи, у якої отримано згоду і небажання участі у ньому, така думка враховується слідчими суддями, судом. Водночас не визначено виду рішення, яке може прийняти слідчий суддя, суд у такому випадку. Запропоновано доповнити ст. 201-1 КПК України частиною 6 у наступній редакції:

«У разі встановлення відсутності письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого, встановлення факту не добровільності такої згоди або відкликання такої згоди підозрюваним, обвинуваченим на момент судового розгляду, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про залишення клопотання прокурора без розгляду».

Доцільно передбачити спеціальний порядок реагування суду у випадку, якщо обмін не відбувся. У зв'язку з чим запропоновано передбачити у ст. 201-1 КПК України норму такого змісту:

«У разі якщо передача підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого не відбулася, прокурор невідкладно звертається до суду із клопотанням про застосування до такого підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу. Клопотання прокурора розглядається слідчим суддею, судом в день його надходження до суду за обов'язкової участі прокурора»

Встановлено наявність прогалин у регулюванні спеціального судового провадження щодо осіб, переданих для обміну, зокрема відсутність процесуального механізму прийняття рішення про здійснення провадження *in absentia* на стадії підготовчого судового засідання. Практика свідчить про розширене застосування ч. 3 ст. 323 КПК України поза межами її стадійного призначення, що створює ризики порушення принципу правової визначеності та єдності судової практики. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ст. 314 КПК України:

- частиною 1-1 «Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного, у разі встановлення факту

передачі обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення підготовчого засідання за відсутності обвинуваченого»;

- частиною 1-2: «У разі встановлення під час підготовчого судового засідання факту передачі обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого»;

- ч. 3 ст. 314 КПК України пунктом 6 такого змісту: «за клопотанням прокурора вирішує питання про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого у випадках, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу».

Вказується, що особи, звільнені з полону, становлять специфічну та об'єктивно вразливу категорію учасників процесу, чий правовий статус не охоплюється повною мірою чинною моделлю КПК України. Їх процесуальна роль поєднує високу доказову цінність показань (щодо катувань, умов утримання, ланцюга командування, долі інших полонених) із підвищеним ризиком вторинної віктимізації, психоемоційної дестабілізації та зовнішнього впливу. Це зумовлює необхідність нормативного закріплення в КПК України категорії «особливо вразливого учасника кримінального провадження» з покладенням на органи досудового розслідування обов'язку проведення індивідуальної оцінки вразливості та застосування мінімального гарантованого обсягу спеціальних процесуальних заходів.

Запропоновано доповнення ст. 3 КПК України дефініцією: «Особливо вразливий учасник кримінального провадження – потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи

виховного характеру, який у зв'язку з характером та обставинами кримінального правопорушення та/ або іншого суспільно-небезпечного діяння (зокрема перебуванням у полоні, зазнанням катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), або з огляду на його психоемоційний стан потребує застосування спеціальних процесуальних гарантій».

З метою забезпечення потерпілоорієнтованої (survivor-centered) моделі участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених з полону, пропонується:

- доповнення ст. 56 КПК України частиною 3-1 у наступній редакції: «Під час кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані здійснювати процесуальні дії в у спосіб, що мінімізує ризик повторної травматизації потерпілого, зобов'язані вживати заходів, спрямованих на запобігання повторній психологічній травматизації та віктимізації, з урахуванням характеру кримінального правопорушення.

Констатується необхідність розширення застосування механізму депонування показань за ст. 225 КПК України з урахуванням критерію вразливості; а також системного оновлення законодавства про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з урахуванням воєнного контексту, транснаціональних та цифрових загроз. Сукупність запропонованих змін спрямована на досягнення балансу між ефективністю доказування міжнародних злочинів і гарантіями гідності, безпеки та психічного благополуччя осіб, звільнених з полону, що відповідає міжнародним стандартам захисту потерпілих і свідків та принципу справедливого судочинства.

Ключові слова: військовополонений, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, слідчі (розшукові) дії, порушення права на захист, доказування, права і обов'язки, процесуальний статус, законні інтереси, судові провадження, досудове розслідування, показання.

ABSTRACT

Shkaraban A.V. *The Criminal Procedural Status of a Prisoner of War in Ukraine*. – Qualifying scientific work submitted as a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2026.

The dissertation addresses the scientific problem consisting in the study of the theoretical-legal and praxeological issues of the criminal procedural status of a prisoner of war within the criminal procedure of Ukraine.

It is substantiated that the concept and legal status of a prisoner of war have a complex international legal nature and are formed at the intersection of international humanitarian law, international human rights law, and customary laws of war. A prisoner of war constitutes a special subject of international law whose status arises from the moment of falling into the power of the adverse party in an international armed conflict and continues until final release and repatriation. The content of this status encompasses not only specific guarantees of humane treatment but also the full spectrum of fundamental human rights, including the right to a fair trial, which may not be derogated from even in wartime. At the same time, the scope of rights of prisoners of war significantly exceeds the range of their obligations, and any mechanism of accountability must be grounded in the principles of legality, proportionality, and non-discrimination.

Contemporary armed conflict practice, particularly involving paramilitary formations, irregular units, and private military companies, highlights the problem of clearly defining the circle of persons entitled to prisoner-of-war status. Existing doctrinal and practical discrepancies regarding the qualification of such actors demonstrate the need for further systematization of the criteria for acquiring combatant and, accordingly, prisoner-of-war status. In addition, the terminological limitation of national legislation, which operates with the category of “prisoners of war” exclusively in the context of an international armed conflict, necessitates its improvement in order to ensure compliance with international standards and adequate

legal protection of all persons who fall into the power of the enemy during armed conflict.

It is proven that the nationality of the detaining state does not automatically exclude the application of prisoner-of-war guarantees where the person in fact participated in an international armed conflict on the side of the adverse party and fell into the power of that state as a combatant.

Criteria are formulated for differentiating the legal status of citizens of Ukraine who fought on the side of the enemy, depending on the nature of their participation in the conflict, including: voluntary participation in armed formations of the aggressor state; participation in occupation administrations or quasi-military formations; forced mobilization in temporarily occupied territories; and performance of auxiliary functions without direct participation in hostilities.

The possibility of combining the regime of captivity with criminal prosecution is substantiated, according to which granting prisoner-of-war status does not preclude criminal liability for treason, collaboration, or other offences, provided that the guarantees of international humanitarian law are observed.

Criminal proceedings concerning prisoners of war shall be conducted as a procedural regime formed at the intersection of international humanitarian law, international human rights law, and national criminal procedure. The Third Geneva Convention establishes mandatory and enhanced standards of procedural protection for prisoners of war (prohibition of any coercion, guarantees of an independent and impartial tribunal, mandatory defence counsel, limitations on pre-trial detention, participation of the Protecting Power, and the right to adequate time and facilities to prepare the defence), which may not be restricted by domestic legislation. The effectiveness and promptness of such proceedings must be interpreted in light of Article 103 of the Third Geneva Convention and the case-law of the European Court of Human Rights as an obligation of the State to conduct investigations without undue delay while strictly adhering to the principles of a fair trial, proportionality, and legal certainty.

A comparative legal analysis of national regulation and the requirements of the Third Geneva Convention regarding procedural guarantees for prisoners of war subject to criminal prosecution reveals a number of inconsistencies and gaps (concerning pre-trial detention time limits, linguistic guarantees, implementation of the “fellow prisoner” institution, and notification of the Protecting Power), creating a zone of legal uncertainty and potential risks for the admissibility of evidence and international responsibility of the State. Harmonisation of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the Third Geneva Convention requires not fragmentary amendments but systematic normative regulation of a special procedural regime for criminal proceedings involving prisoners of war, ensuring a balance between national security interests, effective prosecution of international crimes, and humanitarian guarantees.

It is established that investigative (search) actions concerning prisoners of war must be conducted in accordance with humanitarian standards applicable to this category. The mechanical application to prisoner-of-war witnesses of the classical model of interrogation and procedural duties of a witness (including warning of criminal liability under Articles 384 and 385 of the Criminal Code of Ukraine) conflicts with the provisions of international humanitarian law and the prohibition of any form of coercion, which necessitates amendments to Part 3 of Article 224 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to exclude the obligation to warn prisoners of war interrogated as witnesses about criminal liability.

A doctrinal analysis of the authentic English text of the Third Geneva Convention, which does not employ the term “interrogation” (unlike the official Ukrainian translation), demonstrates the risk of inaccurate legal interpretation, shifting the emphasis from the humanitarian regime of treatment to a criminal procedural regime and creating a potential conflict between international humanitarian law and national criminal procedure. Accordingly, the need is substantiated for clarifying the translation of Article 17 of the Third Geneva Convention and clearly distinguishing between the notions of “interrogation,” “questioning,” and “interviewing.”

A systemic model for preserving evidence in cases involving persons for whom a decision has been taken to exchange them as prisoners of war is proposed, including: mandatory application of the procedure for questioning by an investigating judge pursuant to Article 225 of the Criminal Procedure Code; an obligation for the prosecutor to immediately apply with a relevant motion; introduction of an expedited time limit for consideration (on the day of receipt); and limited subsidiary use of the mechanism provided for in Part 11 of Article 615 of the Criminal Procedure Code only where judicial questioning is demonstrably impossible.

The expediency of conducting questioning of this category of persons in the form of a procedural interview, using a priority-based triage system (based on informational value, psycho-emotional condition, and procedural urgency), is substantiated as ensuring a balance between effective documentation of war crimes and compliance with the principles of humanity, prohibition of coercion, and fair trial.

It is determined that a person in respect of whom an authorised body has adopted a decision on exchange “as a prisoner of war” constitutes a special (hybrid) subject of criminal proceedings, whose procedural status represents a form of legal fiction consisting in the temporary application to a suspect, accused, or convicted person of certain elements of the prisoner-of-war procedural regime in order to ensure implementation of the exchange decision within the framework of an international armed conflict. This status is functional in nature and extends exclusively to procedural mechanisms directly related to organising and executing the exchange.

It is demonstrated that the legislative formula “as a prisoner of war” does not always reflect recognition of prisoner-of-war status within the meaning of Article 4 of the Third Geneva Convention, but often operates as a functional equivalence aimed at legitimising exchange procedures in the absence of an international legal mechanism for exchanging civilian suspects, accused, or convicted persons for Ukrainian defenders and civilian hostages unlawfully detained by the aggressor state. For this category of persons, such status is temporary, conditional upon inclusion in

an exchange list and written consent, and applies solely to procedural mechanisms directly related to the exchange.

It is substantiated that criminal proceedings concerning a person subject to exchange as a prisoner of war form a special public-law regime within which classical institutions of preventive measures, suspension of proceedings, special pre-trial investigation, and trial in absentia undergo functional transformation. Cancellation of a preventive measure under Article 201-1 of the Criminal Procedure Code is characterised as a public-law, security-humanitarian mechanism implementing an extra-procedural decision of an authorised body concerning exchange. Within this procedure, judicial control acquires a predominantly verification (formal) character: the legal grounds for the decision are the fact of adoption of the exchange decision and the existence of written consent, whereas assessment of risks under Article 177 of the Criminal Procedure Code, the reasonableness of suspicion, and proportionality of procedural coercion are not decisive.

Based on analysis of judicial practice, it is proposed to supplement Article 201-1 of the Criminal Procedure Code with Part 6 establishing that, where written consent is absent, involuntary, or withdrawn, the investigating judge or court shall leave the prosecutor's motion without consideration. It is also proposed to introduce a rule requiring the prosecutor, where exchange has not occurred, to immediately apply for the imposition of a preventive measure, with such motion to be considered on the day of receipt.

Gaps in the regulation of special judicial proceedings in respect of persons transferred for exchange are identified, particularly the absence of a procedural mechanism for deciding on in absentia proceedings at the preparatory hearing stage. In order to ensure legal certainty and uniformity of practice, amendments to Article 314 of the Criminal Procedure Code are proposed to regulate the adoption of such decisions at the preparatory stage.

It is established that persons released from captivity who participate in criminal proceedings as victims or witnesses constitute a specific and objectively

vulnerable category not fully covered by the current model of the Criminal Procedure Code. Their role combines high evidentiary value with an increased risk of secondary victimisation and external influence. This necessitates legislative recognition of the category of “particularly vulnerable participant in criminal proceedings,” accompanied by an obligation to conduct an individual vulnerability assessment and apply a minimum guaranteed set of procedural safeguards.

It is proposed to supplement Article 3 of the Criminal Procedure Code with a definition of “particularly vulnerable participant in criminal proceedings” and to amend Article 56 to require minimisation of re-traumatisation and victimisation risks. The need to expand the use of depositions under Article 225 and to modernise witness protection legislation in light of wartime, transnational, and digital threats is substantiated.

The proposed amendments to the criminal procedural legislation of Ukraine aim to ensure a balanced approach between effective prosecution of international crimes and the protection of dignity, security, and mental well-being of prisoners of war and persons released from captivity, in accordance with international standards and the principles of fair trial.

Keywords: prisoner of war, suspect, accused, criminal proceedings, criminal offence, investigative (search) actions, breach of a right to defence, proving, rights and obligations, procedural status, legitimate interests, judicial proceedings, pre-trial investigation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Список публікацій здобувача, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

1. Шкарабан А.В. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023. № 4 (82). том 2. С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.9>.
2. Шкарабан А.В. Визначення поняття «військовополонений» в національному законодавстві. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 348-355. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.48>.
3. Шкарабан А.В. Правова природа особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 487-496. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.62>.

*Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів
дисертації та додатково відображають її наукові результати*

1. Шкарабан А.В. Поняття «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 31 травня 2023 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 266-270.
2. Шкарабан А.В. Порушення прав військовополонених у збройному конфлікті росії проти України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22-23 лютого 2024 р.)* / упор. У.О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 1035-1040.
3. Шкарабан А.В. Права військовополоненого відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. *Україна та ЄС: адаптація*

кримінального та кримінального процесуального законодавства:
матеріали круглого столу (Львів, 23 травня 2025 р.) / Н.Р. Лащук, Л.П.
Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025.
С. 120-126.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИЙ» В АКТАХ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	33
1.1. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом.....	33
1.2. Категорія «військовополонений» в законодавстві України.....	52
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	68
2.1 Міжнародно-правові стандарти кримінального провадження щодо військовополонених та їх імплементація у КПК України.....	68
2.2. Участь військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій	93
2.3. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.....	116
2.4. Особливості кримінального провадження щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.....	130
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ПОЛОНУ.....	158
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

III ЖК – Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими
АТО – Антитерористична операція
ВРУ – Верховна Рада України
ВС – Верховний Суд
ДП I – Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.
ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄСПЛ – Європейський суду з прав людини
ЗСУ – Збройні Сили України
ЗУ - Закон України
КК – Кримінальний кодекс України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
КУ – Конституція України
МГП – міжнародне гуманітарне право
МППЛ – міжнародне право прав людини
МКС – Міжнародний кримінальний суд
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії
ОГП – Офіс Генерального прокурора
РС – Римський Статут Міжнародного кримінального суду
СІЗО – слідчий ізолятор
СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними безпековими викликами, пов'язаними зі збройною агресією проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року. В умовах міжнародного збройного конфлікту на території України перебуває значна кількість військовополонених, що обумовлює необхідність чіткого нормативного визначення їх правового та, зокрема, кримінального процесуального статусу в національній системі правосуддя.

Відповідно до даних з відкритих джерел станом на кінець травня 2025 року з початку повномасштабного вторгнення між Україною та рф відбулося 67 обмінів військовополоненими, під час яких Україна повернула 5757 осіб [129].

За останніми даними, які озвучив 14 лютого 2026 року Президент України Володимир Зеленський, рф утримує близько 7 тисяч українських військовополонених, Україна – понад 4 тисячі військовополонених [42].

Питання правового статусу військовополонених регламентується нормами міжнародного гуманітарного права, передусім положеннями Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція), а також Додатковими протоколами до Женевських конвенцій 1977 року. Відповідно до цих актів, військовополонені користуються спеціальним правовим режимом, що передбачає гарантії гуманного поводження, судового захисту та заборону притягнення до відповідальності за сам факт участі у воєнних діях на боці держави-учасниці конфлікту. Водночас, у разі вчинення військовополоненим воєнних злочинів або інших кримінальних правопорушень, держава, що утримує, має право здійснювати кримінальне переслідування з дотриманням визначених міжнародних стандартів справедливого судочинства.

Упродовж тривалого часу національне кримінальне процесуальне законодавство України не містило положень, що дозволяли б регулювати участь військовополонених у кримінальному процесі. Ця правова прогалина

призводила до неоднозначного застосування норм права, порушення прав військовополонених, виходила за межі правового поля та ускладнювала міжнародну правову комунікацію. Водночас потреба в кримінальному переслідуванні комбатантів вимагає чітких і гуманістично обґрунтованих правових рішень.

Прийняття Закону України № 2472-IX від 28.07.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» стало значним кроком у напрямку формування нормативних засад для забезпечення прав таких осіб, визначення їхнього процесуального статусу, порядку проведення слідчих (розшукових) дій, забезпечення правової допомоги, звернення із заявами, скаргами, участі в обміні тощо.

Водночас, аналіз слідчої та судової практики, дозволяє констатувати, що національне законодавство України, зокрема КПК України, повною мірою іще не містить комплексного та системного регулювання процесуального статусу військовополоненого як окремого суб'єкта кримінального провадження. Наявні норми визначають загальні підстави кримінальної відповідальності, порядок здійснення досудового розслідування та судового розгляду, однак не враховують специфіки поєднання міжнародно-правового статусу військовополоненого із його процесуальним становищем підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого. Така нормативна невизначеність породжує низку теоретичних і практичних проблем, зокрема щодо порядку повідомлення про підозру, застосування запобіжних заходів, забезпечення права на захист, участі перекладача, доступу до міжнародних гуманітарних організацій, а також співвідношення режиму військового полону з режимом тримання під вартою в межах кримінального провадження та ін.

Окремої наукової та практичної уваги потребує питання участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених із полону, які є громадянами України. Після звільнення такі особи втрачають міжнародно-правовий статус

військовополоненого, однак можуть виступати у кримінальному провадженні в якості потерпілих або свідків у кримінальних провадженнях щодо воєнних та інших міжнародних злочинів.

Специфіка правового становища цієї категорії осіб полягає у поєднанні формальної втрати статусу військовополоненого з фактичним вчиненням щодо них протиправних дій при поводженні як з військовополоненими, збереженням особливих обставин, пов'язаних із пережитими фізичними та психологічними травмами, порушенням фундаментальних прав, перебуванням у стані підвищеної вразливості. Участь у кримінальному провадженні для таких осіб нерідко пов'язана з повторною травматизацією, ризиками психологічного тиску та необхідністю неодноразового відтворення подій, що мали місце під час незаконного утримання, натомість дотепер цим питанням не приділено належної уваги у доктрині кримінального процесу.

З початку збройного конфлікту у 2014 році лише два монографічних дослідження з кримінального процесу торкалися проблематики участі військовополонених у кримінальному провадженні: О. В. Лазукової (м. Харків, 2018 рік) та Г. К. Тетерятник (м. Одеса, 2021 рік).

Повномасштабне вторгнення, внесення «воєнних» змін до законодавства України інтенсифікувало наукові розвідки, спрямовані на теоретичне осмислення участі військовополонених у кримінальному провадженні. Їм присвячені окремі публікації О. М. Броневицької, І. В. Гловюк, О. В. Капліної, А. В. Коваленка, М. І. Пашковського, О. В. Таран, Т. Г. Фоміної та ін.

Водночас, на рівні комплексного дослідження процесуального статусу військовополонених у кримінальному провадженні України – з урахуванням національного і міжнародного контекстів – комплексної роботи поки що не проведено.

Проведення комплексного ґрунтовного наукового дослідження у цій сфері дозволить не лише усунути існуючі прогалини, а й запропонувати узгоджені правові механізми, що відповідатимуть принципам гуманізму, справедливості та верховенства права в умовах збройного конфлікту.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (що затверджена указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджена указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р) пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року №12-21.

Дисертацію виконано в напрямку науково-дослідної тематики Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (№ держреєстрації 0121U113930) на 2021-2024 роки, (№ держреєстрації 0124U005075) на 2024-2027 роки, а також п. 11 та 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки, затвердженої наказом МВС України від 21.05.2024 № 326.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 26.10.2022 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є отримання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо змісту кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні, а також формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом;
- з'ясувати категорію «військовополонений» в законодавстві України;
- визначити міжнародно-правові стандарти кримінального провадження щодо військовополонених та їх імплементацію у КПК України;
- дослідити участь військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій;
- проаналізувати процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого;
- встановити особливості кримінального провадження щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого;
- виділити особливості кримінального провадження за участю осіб, звільнених з полону;
- означити прогалини та суперечності у чинному законодавстві України щодо процесуального статусу військовополонених та осіб, звільнених з полону, та запропонувати шляхи їх усунення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з участю військовополонених у кримінальному процесі.

Предметом дослідження є кримінальний процесуальний статус військовополоненого.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження ґрунтується на чотирьохрівневій системі методології сучасного правознавства, яка охоплює загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові та конкретнонаукові методи пізнання. Її застосування зумовлене міжгалузевим характером теми, що поєднує положення міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та національного кримінального процесуального законодавства України. Комплексне використання зазначених методів забезпечило системність, об'єктивність і наукову виваженість

отриманих результатів, а також дозволило сформулювати теоретично обґрунтовані та практично значущі висновки й пропозиції.

Базовим методологічним підґрунтям дослідження став діалектичний метод, який забезпечив розгляд категорії «військовополонений» у її історичному розвитку, взаємозв'язку та взаємозумовленості з іншими правовими категоріями: «учасник кримінального провадження», «підозрюваний», «обвинувачений», «потерпілий», «свідок». Застосування цього методу дозволило проаналізувати суперечності між нормами міжнародного гуманітарного права та національного кримінального процесуального законодавства, а також дослідити їх трансформацію в умовах міжнародного збройного конфлікту та воєнного стану (розділи 1–3).

Прагматичний підхід використано для обґрунтування доцільності застосування правової фікції при формуванні процесуального статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Такий підхід дозволив розкрити гуманітарно-правову природу відповідного механізму та довести його значення для забезпечення балансу між інтересами правосуддя й потребами держави в умовах війни (зокрема, підрозділи 2.3, 3.2).

Методи аналізу і синтезу застосовувалися для виокремлення правових ознак кримінального процесуального статусу військовополоненого, визначення його структурних елементів (права, обов'язки, гарантії, обмеження), а також для встановлення взаємозв'язку між ними (підрозділи 2.1, 2.2).

Індукція та дедукція використовувалися при формуванні узагальнень на основі окремих прикладів судової практики щодо обміну військовополонених, їх участі у СРД, а також при формулюванні загальних висновків стосовно особливостей правового регулювання.

Метод моделювання став підґрунтям для побудови теоретичної конструкції кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні та визначення оптимального механізму процесуальних гарантій для

осіб, звільнених із полону, які беруть участь у кримінальному провадженні як потерпілі чи свідки (розділ 3).

Методи формальної логіки (аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація) застосовувалися для розробки авторських критеріїв визнання особи такою, щодо якої застосовується процедура обміну; для виявлення відмінностей між комбатантами і некомбатантами у кримінальному процесі; а також для формулювання наукових висновків і пропозицій.

Герменевтичний метод дозволив здійснити комплексне тлумачення положень III ЖК, інших актів міжнародного гуманітарного права, а також норм КПК України. Його застосування сприяло виявленню змістовних особливостей правового статусу військовополоненого та визначенню меж його процесуальних гарантій (розділи 1.1, 2.2).

Системно-структурний метод використано для визначення місця військовополоненого у системі суб'єктів кримінального процесу, встановлення ієрархії норм, що регулюють його статус, а також дослідження взаємозв'язків між правовим становищем військовополоненого, особи, щодо якої прийнято рішення про обмін, і особи, звільненої з полону (підрозділи 2.1, 3.1).

Порівняльно-правовий метод застосовувався при аналізі підходів до регулювання статусу військовополонених у законодавстві України та окремих зарубіжних держав (Німеччини, США, Франції, Ізраїлю), а також при зіставленні міжнародно-правових стандартів із положеннями національного кримінального процесуального законодавства (підрозділи 1.2, 2.3).

Догматичний (логіко-юридичний) метод використовувався для аналізу структури правових норм, визначення їх внутрішньої логіки та встановлення послідовності процесуальних дій слідчого, прокурора і суду у провадженнях за участю військовополонених (усі розділи).

Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію правового регулювання статусу військовополонених у міжнародному гуманітарному праві та законодавстві України, що забезпечило глибше розуміння сучасних тенденцій розвитку відповідного правового інституту (розділ 1).

Документальний аналіз застосовано під час дослідження матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень у справах щодо обміну, амністії, допиту військовополонених, а також практики участі у провадженні осіб, звільнених із полону (розділи 2, 3).

Статистичний метод використано для оцінки динаміки застосування положень спеціального законодавства щодо обміну військовополонених, а також аналізу відповідної правозастосовної практики у 2022–2025 роках (підрозділ 3.2).

Метод прогнозування дав змогу окреслити перспективні напрями розвитку правового регулювання кримінального процесуального статусу військовополоненого та гармонізації національного законодавства України з міжнародними стандартами (висновки).

Емпіричну базу дослідження становлять аналіз матеріалів судової практики (ЄДРСР) щодо військовополонених; вивчення звітів міжнародних організацій, які документували порушення прав людини; узагальнення матеріалів слідчої практики, зокрема у форматі відкритих інтерв'ю, рекомендації Офісу Генерального прокурора.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні, у межах якого цей статус проаналізовано як самостійну, складну та багаторівневу правову конструкцію, що формується на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесуального законодавства.

До найбільш вагомих результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі:

уперше:

– сформульовано авторську теоретичну дефініцію особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, як спеціального (гібридного) суб'єкта кримінального провадження,

процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну;

– розроблено концепцію законодавчого врегулювання особливостей кримінального провадження щодо військовополонених шляхом: 1) доповнення КПК України окремим розділом, який встановлює, що порядок кримінального провадження щодо військовополонених визначається загальними правилами з урахуванням імперативних вимог міжнародного гуманітарного права; 2) нормативного усунення колізії між ч. 1 ст. 103 III Женевської конвенції та ст. 197 КПК України щодо строків досудового тримання під вартою; 3) імплементації інституту «допомоги товариша-полоненого», передбаченого ст. 105 III Женевської конвенції; 4) визначення процесуального порядку участі держави-покровительки (або її замітника) у кримінальному провадженні; 5) доповнення ст. 3 КПК України окремою дефініцією «військовополонений» для забезпечення правової визначеності та відмежування цього суб'єкта від особи, щодо якої прийнято рішення про обмін;

– розроблено потерпілоорієнтовану (survivor-centered) модель участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених з полону, як нетипових потерпілих і свідків, чия підвищена вразливість, зумовлена наслідками полону, а специфічна роль у доказуванні у справах про міжнародні злочини потребують спеціального процесуального режиму. Запропоновано нормативно визначити такий режим через запровадження категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження» (узгодженої з мінімальними стандартами Директиви 2012/29/ЄС) та закріпити комплекс гарантій мінімізації повторної травматизації, зокрема: травмоінформований підхід, відкладення допиту до стабілізації стану, обов'язкове залучення психолога та/або лікаря під час С(Р)Д

(шляхом змін до ст. 224 КПК України і введення ст. 227-1 КПК України), а також розширене застосування депонування показань у порядку ст. 225 КПК України;

– обґрунтовано, що попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або відмову від їх надання (ст. 384, 385 КК України) має ознаки непрямого примусу та суперечить гуманітарному режиму поводження з військовополоненими, встановленому міжнародним гуманітарним правом. Доведено, що механічне поширення класичного процесуального обов'язку свідка на військовополоненого без урахування його спеціального міжнародно-правового статусу створює ризик порушення міжнародних зобов'язань України та принципу гуманності;

удосконалено:

– розроблено критерії розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях;

– сформульовано комплексні критерії відмежування комбатантів від інших озброєних формувань (зокрема представників поліції, росгвардії, ОМОН, приватних військових компаній) для цілей визначення їх потенційного статусу військовополоненого, з урахуванням: функціонального підпорядкування збройним силам, організаційної структури, відкритого носіння зброї, наявності командування та відповідальності, фактичної участі у бойових діях;

– наукові підходи щодо правової природи скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України, який характеризується публічно-правовим, безпеково-гуманітарним характером і є спеціальним процесуальним механізмом реалізації позапроцесуального владного рішення уповноваженого органу щодо обміну підозрюваного, обвинуваченого як військовополоненого. У

межах цієї процедури судовий контроль набуває переважно верифікаційного (формального) змісту: правовими підставами для ухвалення рішення виступають факт прийняття рішення про передачу особи для обміну та наявність її письмової згоди, тоді як оцінка ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, обґрунтованості підозри, а також перевірка пропорційності процесуального примусу не мають значення для результатів розгляду;

– позицію щодо нормативного закріплення у ст. 314 КПК України порядку прийняття рішення про здійснення судового провадження *in absentia* на стадії підготовчого провадження з метою забезпечення правової визначеності, системності стадій кримінального процесу та єдності судової практики та запобіганню розширеного застосування ч. 3 ст. 323 КПК України поза межами предмету регулювання;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до забезпечення ефективності та оперативності кримінального провадження щодо військовополонених, що базуються на узгодженні вимог міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та практики ЄСПЛ із принципами справедливого суду й заборони примусу. Обґрунтовано, що оперативність такого провадження повинна реалізовуватися через процесуальні механізми, які забезпечують добровільність участі, недопустимість будь-яких форм тиску та збереження балансу між публічним інтересом і гарантіями прав людини, з урахуванням спеціальних гарантій, передбачених МГП для військовополонених із дотриманням принципів справедливого суду, пропорційності та правової визначеності;

– доведено необхідність нормативного та доктринального розмежування понять «допит», «опитування», «інтерв'ю» та «розмова» з метою забезпечення точного відтворення змісту міжнародних договорів, збереження гуманітарної природи правового режиму військового полону та дотримання гарантій прав військовополонених;

– наукове обґрунтування про застосування методик процесуального інтерв'ю при проведенні допиту військовополонених та осіб, звільнених із

полону, як таких, що забезпечують поєднання стандартів міжнародного гуманітарного права, принципу добровільності та заборони примусу з вимогами ефективності кримінального провадження та запровадження системи пріоритетного тріажування військовополонених та осіб, звільнених з полону з урахуванням інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості;

– запровадження категорії особливо вразливого учасника кримінального провадження, яким є потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, який у зв'язку з характером та обставинами кримінального правопорушення та/ або іншого суспільно-небезпечного діяння (зокрема перебуванням у полоні, зазнанням катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), або з огляду на його психоемоційний стан потребує застосування спеціальних процесуальних гарантій»;

– пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації положення, висновки й пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі – для подальшого розроблення проблемних питань участі військовополонених та осіб, звільнених з полону, у кримінальному провадженні (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.);

- в освітньому процесі – викладені у дисертації положення використовуються при проведенні занять із навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право України», «Міжнародне кримінальне право та міжнародне співробітництво у запобіганні злочинності» у Львівському державному університеті внутрішніх справ (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 13.03.2026 р.).

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота підготовлена на кафедрі кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, обговорена на засіданні міжкафедрального семінару університету, схвалена ним і рекомендована до захисту (протокол № 13 від 27 лютого 2026 р.). Основні положення і висновки дисертації доповідались автором і були предметом обговорення на міжнародних конференціях, форумах та круглих столах, а саме: міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах»* (м. Одеса, 31 травня 2023 р.); міжнародній науково-практичній конференції *«Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки»* (м. Львів, 22-23 лютого 2024 р.); круглому столі *«Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства»* (м. Львів, 23 травня 2025 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 6 публікаціях, з яких 3 – у наукових журналах, визначених МОН України як фахові видання з юридичних наук, у 3-х тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з титульного аркушу, анотації, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (171 джерело) та додатків (три).

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИЙ» В АКТАХ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом

Триваюча збройна агресія російської федерації проти України в порушення Статуту ООН і норм міжнародного права призвела до широкого кола порушень міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) та міжнародного права прав людини (далі – МППЛ). З 24 лютого 2022 р. велика кількість членів збройних сил та інших комбатантів були захоплені в полон сторонами цього міжнародного збройного конфлікту. Через документування та перевірку кожного випадку, пов'язаного із військовополоненими, проведеного Офісом Високого Комісара з прав людини ООН, були виявлені певні закономірності порушень МГП та МППЛ щодо поводження з військовополоненими зі сторони як російської федерації, так і України, як вказується у звіті Офісу Високого Комісара [29]. Стосовно поводження з військовополоненими, які перебувають під юрисдикцією російської федерації Офісом Високого Комісара задокументовано серйозні порушення МГП: страта щонайменше 15 військовополонених, використання військовополонених як живий щит, загибель двох поранених військовополонених через відсутність медичної допомоги та тортури або інше жорстоке поводження з метою отримання інформації, привласнення особистого майна військовополонених, евакуація в нелюдських умовах, наприклад, зі зв'язаними руками та закритими очима, без доступу до води чи туалету. Ці задокументовані порушення є грубими порушеннями норм МГП та МППЛ та становлять воєнні злочини. Цей звіт є дуже важливим для України насамперед тому, що діяльність Моніторингової місії з прав людини в Україні є легітимною, оскільки остання була запрошена урядом України для моніторингу стану забезпечення прав людини на всій території нашої держави

та задля рекомендацій, які надаються як національному уряду, так і міжнародним партнерам.

Уряд України офіційно надав Офісу Верховного Комісара повний та конфіденційний доступ до військовополонених у місцях їх інтернування. Також пенітенціарна служба та Офіс Генерального прокурора активно співпрацювали з Офісом Верховного Комісара у всіх питаннях щодо поводження з військовополоненими. Натомість, російська федерація не надала доступу до військовополонених українців, незважаючи на неодноразові запити. Лише одного разу, 19 серпня 2022 року представникам Офісу Верховного Комісара дозволили зустрітися з групою з 13 інтернованих українських військовополонених чоловіків в слідчому ізоляторі (СІЗО) м. Луганська. Однак конфіденційні бесіди з нашими військовополоненими провести не дозволили. Все це свідчить про те, що Україна, незважаючи на те, що є стороною, яка обороняється в цьому збройному конфлікті, дотримується норм права війни, які визнані світовим співтовариством. І тема набуття статусу військовополоненого є вкрай актуальною та потребує додаткового осмислення та визначення, незважаючи на велику кількість праць, присвячених цій темі.

Дослідження поняття «військовополонений» розпочалося ще О.В. Буткевичем, О.О. Ейхельманом, В.І. Лісовським, А.Й. Полтораком, Л.І. Савинським. Серед дослідників сучасності проблеми статусу військовополонених у збройному конфлікті, зокрема, слід відзначити таких науковців. як: М.В. Грушко, І.В. Гловюк, І. Жаровська, А. Павлюк, О.В. Таран, Г.К. Тетерятник та інші.

Певні порушення правил поводження з військовополоненими вважаються серйозними порушеннями Женевської конвенції III та воєнними злочинами відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. До них належать навмисні вбивства, тортури чи нелюдське поводження, навмисне заподіяння сильних страждань або серйозної шкоди тілу чи здоров'ю, сексуальне насильство, примушування військовополонених служити в силах ворожої держави або навмисне позбавлення військовополонених права на

справедливий суд. (Стаття 130 III Женевської Конвенції; стаття 85(4)(b) Додаткового протоколу I; стаття 8(2)(a)(i) та 8(2)(b)(xxii) Римського Статуту МКС. Україна спершу визнала юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів за Статутом, які вчиняються на її території, відповідно до ст. 12 (3), та згодом ратифікувала РС МКС в серпні 2024 р. Крім того, 2 березня 2022 року прокурор МКС оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні на підставі отриманих звернень. Обсяг ситуації охоплює звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, вчинених в Україні з 21 листопада 2013 року)¹.

Питання нормативно-правового захисту військовополонених в світі розпочалися інтенсивно в кінці 19 сторіччя. Женевські конвенції 1864 та 1906 рр. визначили перші кроки у захисті військових, які зазнали поранень на полі бою; Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про наземні воєнні дії вперше встановили порядок поводження із військовополоненими, зокрема у спільній ст. 4 вказаних Конвенцій зазначено, що військовополонені підлягають гуманному ставленню. Ці Конвенції унормували звичасві норми поводження із військовополоненими, які існували до того, а також держави сподівалися, що прийняття та ратифікація цих конвенцій державами Європи спонукатиме до інкорпорації цих норм у національне законодавство. Але, як показали події I Світової війни, такі великі гравці на полі бою, як росія, Австро-Угорщина, Великобританія, Франція та Німеччина не нехтували порушеннями Гаазьких та Женевських конвенцій, використовуючи працю військовополонених на полі бою нерідко під шквальним вогнем, порушеннями їх базових прав на життя та здоров'я тощо, що в результаті знівелювало норми так званого «права війни» [15].

¹ Стаття 130 III Женевської Конвенції; стаття 85(4)(b) Додаткового протоколу I; стаття 8(2)(a)(i) та 8(2)(b)(xxii) Римського Статуту МКС. Україна спершу визнала юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів за Статутом, які вчиняються на її території, відповідно до ст. 12 (3), та згодом ратифікувала РС МКС в серпні 2024 р. Крім того, 2 березня 2022 року прокурор МКС оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні на підставі отриманих звернень. Обсяг ситуації охоплює звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, вчинених в Україні з 21 листопада 2013 року (див. <https://www.icc-cpi.int/ukraine>).

Основними міжнародно-правовими документами, що визначають режим військового полону, є Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [56] та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. [52].

Так, ст. 4 Женевської конвенції III, визначено, що військовополоненими, у розумінні цієї Конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають наступним умовам:

- a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- c) вони носять зброю відкрито;
- d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за відповідним зразком.

5. Члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажі цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [56].

Таким чином, за змістом III Конвенції, військовополонені – це особи, зазначені у п. а ст. 4 ЖК III, які беруть участь у збройних конфліктах міжнародного характеру і потрапили під владу ворожої сторони.

Ще у 1998 році в доповіді про надання гуманітарної допомоги біженцям та іншим особам у конфліктних ситуаціях Генеральний секретар ООН зазначив, що мінлива картина конфліктів за останні роки різко загострила проблему дотримання міжнародного права, і навіть як приклад, що «у ситуаціях внутрішніх конфліктів цілі суспільства часто мобілізуються на війну, і важко відрізнити комбатантів від некомбатантів» [30]. У своєму консультативному висновку у справі про ядерну зброю в 1996 році Міжнародний суд справедливості визначив, що принцип розрізнення між комбатантами та некомбатантами є одним із «основних принципів, що становлять основу гуманітарного права», а також одним із «непорушних принципів міжнародного звичаєвого права» [16].

Також у своєму рішенні у справі проти Блашкіча 2000 року МТКЮ постановив, що «сторони конфлікту зобов'язані намагатися розрізнити військові цілі та цивільних осіб» [21].

П. в ст. 4 III ЖК окремо виділяє осіб на яких поширюється статут військовополонених. До цих осіб відносяться:

1. Особи, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої їх належності інтернувати їх, навіть якщо перед вона їх звільнила, в той час, коли

бойові дії відбувалися за межами окупованої цією державою території, зокрема коли ці особи здійснили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які беруть участь у воєнних діях, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування.

2. Особи, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні їх інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо не вирішать застосувати до військовополонених більш сприятливий режим.

У ст. 5 цієї ж Конвенції вказано, що вона застосовується до осіб, зазначених у статті 4, з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації [56].

Отже, військовополоненими є комбатанти, які потрапили до рук ворога або окремі некомбатанти, на яких поширюється статус військовополоненого за міжнародним гуманітарним правом [19].

Також слід зазначити, що відповідно до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, комбатант має право на захист, якщо він має ознаки розрізнення та відкрито носить зброю протягом:

- 1) будь-якої участі у воєнних діях;
- 2) протягом такого часу, коли він є видимим для супротивника під час підготовки до військової операції перед початком атаки, в якій він повинен брати участь.

Якщо комбатанти не можуть виконати вищевказані правила і втрачають статус військовополоненого через те, що вони не мають знаків розрізнення від цивільного населення, Додатковий протокол I все одно передбачає, що їм має бути наданий еквівалентний захист і що з ними не можна поводитись як зі звичайними злочинцями. З 1949 року зростає тенденція до партизанських, парамілітарних та подібних видів війни. У результаті було визнано необхідним врахувати таку війну та тих, хто в ній бере участь, у рамках права збройних конфліктів.

Особи, на яких не поширюється статус військовополоненого:

- 1) члени збройних сил сторони, які потрапили під владу супротивної сторони, займаючись шпигунством;
- 2) найманці.

Практика держав закріплює це правило як норму міжнародного звичаєвого права, що застосовується під час міжнародних збройних конфліктів. Вимога, щоб учасники бойових дій повинні відрізнитися від цивільного населення, є давньою нормою звичаєвого міжнародного права, яка була визнана ще в Брюссельській декларації, Оксфордському посібнику та Гаазьких положеннях [20]. Згодом це правило було кодифіковане у Женевській конвенції III та Додатковому протоколі I. Це правило можна знайти і в численних посібниках з воєнного правового регулювання, де вказано, що комбатанти повинні відрізнитися від цивільного населення [17]. Серед цього переліку є також посібники тих держав, на даний момент не є учасниками Додаткового протоколу I [17].

Гаазькі положення та Женевська конвенція III передбачають, що військовослужбовці регулярних збройних сил мають право на статус військовополоненого, тоді як члени ополчень і добровольчих загонів повинні відповідати чотирьом умовам, щоб отримати такий статус [12]. Додатковий протокол I покладає зобов'язання відрізнитися від цивільного населення на всіх членів збройних сил, як регулярних, так і нерегулярних [52]. Хоча це конкретно не зазначено в Гаазьких положеннях чи Женевській конвенції III, зрозуміло, що регулярні збройні сили повинні відрізнитися від цивільного населення під час військової операції. Додатковий протокол I визнає «загальноприйнятту практику держав щодо носіння уніформи комбатантами, приписаними до регулярних збройних формувань сторони, що перебуває в конфлікті», хоча ні Протокол, ні Гаазькі положення чи Женевська конвенція III прямо не визначають це як умову для отримання статусу військовополоненого.

У кількох посібниках з правового регулювання воєнних дій зазначено, що обов'язок мати знаки розрізнення не становить проблеми для регулярних

збройних сил, оскільки для членів регулярних збройних сил є «звичним» носити форму як розпізнавальний знак [17]. Якщо ж члени регулярних збройних сил не носять форму, вони ризикують бути звинуваченими як шпигуни або диверсанти [17].

У справі Сварка в 1974 році ізраїльський воєнний трибунал визнав, що члени єгипетських збройних сил, які проникли на територію Ізраїлю та здійснили атаку в цивільному одязі, не мали права на статус військовополонених і могли бути притягнуті до відповідальності як диверсанти. Трибунал вирішив, що було б нелогічним зобов'язувати мати знаки розрізнення нерегулярні збройні сили, і не застосовувати цю вимогу до регулярних збройних сил, на що посилалися відповідачі [32].

Практика держав вказує на те, що для того, щоб відрізнити себе від цивільного населення, учасники бойових дій повинні носити уніформу або розпізнавальний знак і повинні відкрито носити зброю. Військовий посібник Німеччини, наприклад, зазначає, що: відповідно до загальноновизнаної практики держав члени регулярних збройних сил повинні носити свою форму. Учасники бойових дій, які не є членами збройних сил, тим не менш, носять постійний розпізнавальний знак, який видно здалеку, і тримають зброю відкрито [11]. У брошурі ВПС США зазначено, що уніформа забезпечує чітке розрізнення учасників бойових дій, але «достатньо і не повної уніформи, якщо вона служить для чіткого розрізнення учасників бойових дій та цивільних осіб» [31].

У справі Кассема в 1969 році ізраїльський воєнний трибунал у Рамаллі постановив, що обвинувачені достатньою мірою виконали вимогу розрізнення носінням строкатих кашкетів і зеленого одягу, оскільки це не був звичайний одяг жителів району, в якому вони були захоплені [14].

Стосовно відкритого носіння зброї, брошура ВПС США стверджує, що ця вимога не вважається порушенням «якщо зброя прихована біля людини або якщо особи ховають свою зброю при наближенні ворога» [11]. У справі Кассема Ізраїльський Трибунал постановив, що умова відкритого носіння зброї не була виконана ні у випадку, коли особа відкрито носила зброю в місцях, де її

не можна було побачити, ні через сам факт носіння зброї під час ворожого бою. Той факт, що обвинувачені використовували свою зброю під час зіткнення з ізраїльською армією, не був вирішальним, оскільки було відомо, що у них не було зброї, поки вони не почали стріляти в ізраїльських солдатів [14].

Levée en masse (народне ополчення). Учасниками народного ополчення є жителі ще не окупованої території країни, які при наближенні ворога спонтанно беруться за зброю для опору військам вторгнення, не встигнувши сформуватися у збройні сили. Такі учасники народного ополчення вважаються комбатантами та мають право на статус військовополонених, якщо вони відкрито носять зброю та діють відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Це давня норма звичаєвого міжнародного права, яка ще була визнана в Брюссельській декларації та Гаазьких положеннях [2; 12]. Це правило також викладено в Женевській конвенції III та іноземних посібниках з правового регулювання воєнних дій [17].

Рухи опору та визволення. Як було зазначено вище, відповідно до Додаткового протоколу I, у ситуаціях збройного конфлікту, коли «через характер військових дій озброєний комбатант не може ... відрізнити себе» від цивільного населення, та бере участь у нападі або у військовій операції, яка готується до нападу, він зберігає свій статус учасника бойових дій за умови, що він відкрито носить зброю:

- 1) під час кожного військового бою,
- 2) протягом певного часу, коли він є видимим для супротивника, бере участь у розгортанні військових підрозділів перед початком атаки, в якій він буде брати участь.

Це правило було предметом численних дебатів на Дипломатичній конференції, за результатами якої були прийняті Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, і в результаті стаття 44 була прийнята 73 голосами «за», одним «проти» та 21 утрималися [18]. Держави, які утрималися, загалом висловили стурбованість тим, що це положення може мати негативний вплив на цивільне населення. Сполучене Королівство, наприклад, заявило, що «будь-

яка нездатність розрізнити комбатантів і цивільних осіб може лише поставити останніх під загрозу» [18]². Тим часом усі держави, крім двох, які утрималися, ратифікували Додатковий протокол I без будь-яких застережень [22]³.

Заради потреби досягти задовільного тлумачення, багато держав намагалися роз'яснити розуміння цього правила та чітко встановити його межі. Держави погодилися, що це правило повинно містити три обмеження:

- 1) це правило обмежується ситуаціями, коли організуються збройні рухи опору, наприклад, на окупованих територіях або під час національно-визвольних війн [18];
- 2) термін «розгортання воєнної операції» стосується будь-якого руху до місця, з якого має бути розпочато атаку [18];
- 3) Австралія, Бельгія та Нова Зеландія також зазначили, що термін «видимий» включає видимість за допомогою технічних засобів, а не лише видимість неозброєним оком [22]. Проте Єгипет, підтриманий Об'єднаними Арабськими Еміратами, заявив на Дипломатичній конференції, яка призвела до ухвалення Додаткових протоколів, що термін «розгортання воєнної операції» означає «останній крок, коли комбатанти займають свої вогневі позиції безпосередньо перед початком бойових дій; партизан повинен відкрито носити зброю лише тоді, коли він знаходиться в зоні видимості противника» [18].

Сполучені Штати Америки, які проголосували за статтю 44 Додаткового протоколу I на Дипломатичній конференції, пояснили, що це правило було чітко розроблене задля того, щоб комбатанти, беручи участь у військових операціях з підготовки до нападу, не могли використовувати свою неможливість відрізнити себе від цивільних осіб як елемент раптовості нападу. Учасники бойових дій, які використовують свій зовнішній вигляд як цивільні,

² Канада та Італія утрималися при голосуванні та заявили, що текст міг би бути прийнятним, якби його умови можна було б краще визначити.

³Філіппіни і Таїланд утрималися при голосуванні і ще не ратифікували Додатковий протокол I.

щоб допомогти в нападі, втрачають свій статус комбатантів [18]. Після цього Сполучені Штати Америки змінили свою позицію та висловилися проти цього правила. Ізраїль проголосував проти статті 44 Додаткового протоколу I, оскільки пункт 3 «може бути витлумачений як такий, що дозволяє комбатанту не відрізнятися від цивільного населення, що піддасть таке серйозному ризику та суперечить духу та фундаментальним принципам міжнародного гуманітарного права» [18]. Як зазначено в Додатковому протоколі I, комбатанти, які не мали знаків розрізнення і, як наслідок, права на статус військовополоненого (і не користуються більш сприятливим ставленням відповідно до Четвертої Женевської конвенції), принаймні мають право на основні гарантії, включаючи право на справедливий судовий розгляд.

Поранені та хворі. Поранені та хворі учасники бойових дій, які потрапили в полон, є військовополоненими, але евакуюються спочатку медичними каналами. До повного одужання вони мають додатковий захист Женевської конвенції I [57].

Обслуговуючий медичний персонал і капелани. Єдині члени збройних сил, які не є учасниками бойових дій згідно з визначенням, наведеним у Додатковому протоколі I, є медичний персонал і капелани. Ця категорія осіб вважається невоюючими членами збройних сил, вони не можуть мати статус військовополонених, але може бути утримуватися ворожою державою в полоні з метою надання медичної допомоги або релігійного служіння військовополоненим. Їм надається особливий статус, права та привілеї та поводження не менш сприятливе, ніж те, що надається військовополоненим [52; 56]. Допоміжний медичний персонал (санітари, медичні сестри/брати або особи, які допомагають переносити військовополонених) набувають статусу військовополонених під час їх захоплення, але їх не можна залучати до будь-яких робіт, окрім тих, які входять до їх професійних обов'язків [57].

Члени організацій цивільної оборони. Особи, які входять до складу збройних сил і служать в організаціях цивільної оборони, якщо вони потрапляють під владу супротивної сторони, є військовополоненими. На

окупованій території у випадку, коли в цьому виникне необхідність, вони можуть бути використані для виконання завдань цивільної оборони, але тільки в інтересах цивільного населення цієї території і за умови, що в разі небезпечності такої роботи вони погоджуються виконувати її добровільно [52].

Дезертири також набувають статусу військовополонених, якщо їх захоплять. Військові, які перейшли на сторону ворога, не мають права на поводження з ними як з військовополоненими. Проте військовополонені, які перейшли на сторону ворога, будучи вже в статусі військовополоненого, зберігають цей статус.

Акредитованому дипломатичному персоналу повинна бути надана можливість виїхати до своїх власних країн після початку воєнних дій. Дипломати втрачають свої привілеї та імунітети тільки тоді, якщо вони не залишають територію воюючої держави протягом розумного часу. Вони можуть бути затримані або депортовані, але, незважаючи на це, зберігають свій імунітет. Дипломати, які беруть безпосередню участь у бойових діях проти приймаючої держави, вважаються такими, що відхилили можливість здійснити мирний вихід з країни і втрачають спеціальний захист [55; 39].

Журналісти. Окрім військових кореспондентів, акредитованих у збройних силах, які мають статус військовополоненого у разі їх захоплення, журналісти, які виконують професійні завдання в зоні збройних конфліктів, мають право на захист, який надається цивільним особам. Спеціальне посвідчення особи, яке засвідчує статус журналіста, може видаватися державою, громадянином якої є особа, або в якій вона проживає, або де знаходиться її роботодавець.

Слід наголосити, що Додатковий протокол I стосується захисту жертв тільки міжнародних збройних конфліктів, а відповідно до ст. 2 ЖК III, статус військовополонених поширюється тільки на осіб які беруть участь у збройних конфліктах міжнародного характеру, а тому на осіб, які беруть участь у збройних конфліктах неміжнародного характеру, правовий статус військовополоненого не поширюється. Таким чином, відповідно до вказаних

документів, поняття «військовополонені» слід розглядати тільки в рамках збройного конфлікту міжнародного характеру.

Питання захисту осіб, що потрапили під владу іншої сторони під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, вирішується додатковим протоколом до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. (далі – Додатковий протокол II) [54]. Так, цей документ не встановлює поняття «військовополонений» і використовує для осіб, що беруть участь у збройних конфліктах неміжнародного характеру і потрапили під владу супротивної сторони поняття «жертви збройних конфліктів неміжнародного характеру» [81].

Норми міжнародного гуманітарного права, що регулюють ведення бойових дій у неміжнародних збройних конфліктах, прийняті в 1990 році Радою Міжнародного інституту гуманітарного права, передбачають: «зобов'язання розрізняти комбатантів і цивільних є загальним правилом, що застосовується в неміжнародних збройних конфліктах». У коментарі до цього правила зазначається, що воно базується на Санкт-Петербурзькій Декларації, резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 2444 (XXIII) і 2675 (XXV), загальній статті 3 Женевських конвенцій 1949 року та статті 13 (2) Додаткового протоколу II 1977 р [25].

Загальний обсяг прав військовополонених складається із сукупності таких груп прав, як:

- загальні права людини (право на життя, право на особисту недоторканість, право на справедливий суд, право на рівність перед законом, право на недоторканність приватного життя, право на свободу думку тощо.). Так, полон обмежує право особи на свободу, проте таке обмеження слід відрізняти від позбавлення права на свободу у випадку вчинення особою кримінального правопорушення, оскільки, особа перебуває у полоні за інших умов, строком та метою утримання, а також

обсягом прав та обов'язків, ніж у випадку застосування запобіжних заходів визначеними КПК України [170, с. 237].

- спеціальні права військовополоненого (право на гуманне поводження, право на безоплатну медичну допомогу, право на повагу до його особи та честі, право на повідомлення про свій статус, право користуватися особистими речами, право на безоплатне утримання, право на захист від застосування тортур, право на проведення допиту мовою зрозумілою для військовополоненого, право на гуманну евакуацію в безпечні райони, право перебувати в укриттях під час повітряних бомбардувань та інших небезпек війни, право перебувати в умовах нешкідливих для їх здоров'я, право жінок-військовополонених на утримання окремо від чоловіків, право на достатній добовий раціон, право на доступ до питної води, право на відповідне забезпечення одягом та взуттям, право на безпечні умови праці, право на поштову переписку, право на репарацію до закінчення воєнного конфлікту для тяжкохворих та важкопораних тощо.).

Слід зауважити, що значна частина прав військовополонених закріплюється у Женевській Конвенції IV 1949 р. шляхом порівняння правових ситуацій з аналогічними, які застосовуються до осіб із складу збройних сил держави, яка тримає у полоні. Наприклад, переміщення військовополонених завжди здійснюють гуманно й в умовах, не менш сприятливих, ніж ті, в яких здійснюють переміщення військ держави, що тримає в полоні» (ст. 46 Конвенції) [56].

Аналізуючи більш детально право військовополонених на справедливий судовий розгляд, виділяють наступні гарантії його реалізації:

- швидкий судовий розгляд справи військовополоненого та винесення судового рішення незалежним безстороннім судом за належною процедурою (стаття 105 III ЖК);
- судова процедура передбачає забезпечення підсудному прав і засобів захисту (ч. 1 ст. 99 Женевської конвенції);

- заборона військовій владі та судам застосовувати до військовополонених інші покарання, ніж ті, які передбачено за такі самі правопорушення для осіб зі складу збройних сил своєї держави, які вчинили такі самі діяння (ст. 87 III ЖК);
- можливість застосування судами покарання для військовополоненого нижче мінімуму, який встановлений національним правом;
- заборона передавати до суду або засуджувати військовополонених за діяння, які не заборонені правом країни, яка тримає в полоні або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії (ч. 1 ст. 99 III ЖК);
- забезпечення права на захист (стаття 99 III ЖК);
- інформування військовополоненого про його права та забезпечення таких прав;
- можливість подати апеляційну та касаційну скаргу (стаття 106 III ЖК) [46; 132, с. 683].

В ході збройної агресії росії проти України представники військово-політичної влади рф умисно здійснюють порушення прав українських військовополонених, при цьому росія належить до країн-учасниць Женевських Конвенцій 1949 р. Зокрема, за звітом ОБСЄ, свідченнями українських військовополонених, яких вдалося повернути з російського полону, та інформації, озвученої Уповноваженої Верховної Ради з прав людини, Л.Денісової було вчинено наступні дії, які порушують норми Конвенції:

- утримання військовополонених в колоніях загального режиму (наприклад, колонії загального режиму № 1 у м. Зверєво, колонії № 12 у Каменську-Шахтинському);
- жінок-військовополонених в присутності чоловіків змушували оголюватися, утримували в місцях спільних із чоловіками;
- примус брати участь у зйомці пропагандистських роликів, співання гімну рф, спілкування російською мовою;

- тримання без їжі та води, обливання та утримання на морозі з обмороженими кінцівками;
- проведення параду військовополонених в окупованих українських містах;
- ненадання медичної допомоги взагалі чи належної допомоги;
- відмова у засобах гігієни;
- негуманне поводження, або таке поводження, яке принижує честь та гідність людини, зокрема, здійснення побиття та катування, принижуючі фото/відео;
- страти та умисне вбивство військовополонених (наприклад, масове вбивство полонених у Оленівці);
- незаконне притягнення до кримінальної відповідальності;
- відмова від підтвердження факту полону особи та місця її утримання;
- відсутність зв'язку із близькими, отримання посилок з необхідними речами та медикаментами;
- утримання військовополонених на небезпечній відстані від зони бойових дій тощо [62].

Обсяг прав військовополонених значно переважає їх обов'язки, які полягають у наступному:

1) «військовополонений підпорядковується законам, статутам і наказам, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні; держава утримання військовополоненого має право застосовувати юридичні або дисциплінарні заходи стосовно будь-якого вчиненого військовополоненим порушення законів, статутів або наказів [56];

2) «кожний військовополонений під час допиту зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я та військове звання, дату народження та армійський, полковий, особовий чи серійний номер або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію» [27, с. 188].

Невиконання вказаних обов'язків тягне за собою настання відповідальності або втрату переваг статусу військовополоненого.

Засадами притягнення військовополонених до відповідальності є:

- притягнення військовополоненого до відповідальності за одне діяння або за одним обвинуваченням здійснюється тільки один раз;
 - вид відповідальності визначається з урахування механізму відповідальності військовослужбовців держави, яка утримує в полоні;
 - співмірність відповідальності та застосування заходів впливу щодо військовополонених із аналогічними умовами відповідальності військовослужбовців держави, яка утримує в полоні;
 - притягнення військовополоненого до відповідальності за вдалу втечу з полону, якщо він повторно потрапляє в полон, не допускається, за спробу втечі
- накладається дисциплінарна відповідальність [171, с. 338].

Таким чином, правовий статус військовополонених визначає їхні спеціальні та загальні права, гарантії їх забезпечення та дотримання державою, яка тримає їх у полоні, а також особливості їх відповідальності.

Водночас військовополонені, які переслідуються відповідно до законодавства країни, в якій вони знаходяться в полоні, за діяння, вчинені ними до взяття в полон, користуються, навіть у випадку засудження, пільгами Женевської конвенції. Військовополонених звільняють і репатріюють без зволікання після закінчення бойових дій (стаття 118 Женевської конвенції). Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Важкопоранені й важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими (частина IV Женевської конвенції). Визволення з полону може бути здійснене до закінчення бойових дій під слово честі та зобов'язання не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту (частина 2 статті 21 Женевської конвенції).

Правовий статус військовополонених, який визначається низкою міжнародно-правових актів, впливає на практику правозастосування, що обумовлює встановлення та дотримання правил поведінки з ними та

правомірність дій державних органів щодо таких осіб, а саме можливості, зміст, обсяг їх впливу [76]. Навіть у випадку наявності судового рішення, яке набрало законної сили, щодо визнання особи невинуватою у вчиненні кримінальних правопорушень та подальшого звільнення військовополоненого від кримінальної відповідальності і згодом з-під варти, це не означає, що відбувається автоматична втрата правового статусу військовополоненого, зокрема вони не звільняються з табору утримання військовополонених.

На міжнародно-правовому рівні встановлено, що у випадку порушення прав військовополонених державою, яка тримає їх у полоні, вона нестиме відповідальність перед міжнародною спільнотою та постраждалими особами, зокрема, за рішенням міжнародних трибуналів або діючих міжнародних судових органів така держава зобов'язана надати репарації або компенсації постраждалим особам або державам, чиї військовополонені зазнали порушень своїх прав [65].

Який статус російської поліції, ОМОНу та інших формувань, що не належать до збройних сил?

Наведені критерії визначення наявності статусу комбатанта, а також інші релевантні норми МГП дозволяють прийти до висновку, що до комбатантів (а згодом і військовополонених) потрапляють не лише представники регулярних збройних сил держави. Так, стаття 4 ЖК III серед можливих форм організації збройних підрозділів, представники яких мають право на первинний статус комбатанта та вторинний військовополоненого, називає добровольчі загони, ополчення, партизанські загони (стаття 4(A)(3), регулярні збройні сили уряду чи влади, невизнаних державою у конфлікті, жителів неокупованої території, що озброюються, щоб чинити опір силам загарбника. Стаття 43 ДП I додатково роз'яснює, що: «Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих». Ця стаття ДП I по суті фіксує той факт, що до збройних сил держави в розумінні МГП можуть належати не лише ті формування, що відповідно до

національного законодавства позначаються як складові збройних сил. Серед таких формувань можуть бути й напіввоєнні організації чи озброєні організації, якими є, наприклад, поліція, росгвардія, ОМОН тощо. У разі включення подібних формувань до збройних сил, сторона в конфлікті повинна повідомляти про це іншу [76].

Водночас, правова регламентація створення та функціонування таких компаній на теперішній час в Україні не визначена. До того ж не згадується про приватні військові компанії й у Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. та додаткових протоколах про них. Тому на таких осіб не розповсюджуються гарантії, що надаються військовополоненим чи комбатантам, зокрема гарантія захисту від кримінального переслідування за сам факт участі у збройному конфлікті. Сьогодні в українському полоні вже перебувають представники ПВК «Вагнер», діям яких найближчим часом потрібно надати принаймні кримінально-правовому оцінку. Справедливості заради слід вказати й на альтернативну позицію швейцарського вченого в галузі міжнародного права Н. Мельцера. На його думку, «усі озброєні актори, які володіють достатнім рівнем організації та належать до сторони конфлікту, розглядаються як частина збройних сил цієї сторони». Тобто можна зробити висновок, що при такому підході члени ПВК розглядаються як комбатанти. Якщо дотримуватися окресленої позиції, то дійсно на участь членів ПВК можна поглянути як на таку, для якої є характерними: фактичне й очевидне підпорядкування військовому керівництву держави-агресора; використання відповідних емблем та відзнак, що дає можливість їхньої ідентифікації; відкрите носіння зброї; внутрішня система керування особовим складом всередині приватної військової компанії; тощо. Такі діаметрально протилежні погляди на розглядуваних учасників воєнного конфлікту ще більше ускладнюють й одночасно актуалізують завдання якомога скорішого визначення їх правового статусу [35].

Але є і протилежна позиція. На думку Ю.В. Орлова, немає достатніх юридичних, морально-правових підстав поширювати на членів ПВК

передбачені міжнародним гуманітарним правом гарантії для військовополонених і вважати їх комбатантами взагалі. З точки зору міжнародного права – це збройні банди, групи, що засилаються країною-агресором (заслання збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави як акт агресії [9]). Їх використання – злочин агресії. З позицій вітчизняного кримінального законодавства участь громадян росії у ПВК слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 260 КК. Вони не є законними (конвенційними) комбатантами [93].

Отже, міжнародні документи передбачають правове забезпечення охорони не тільки військовополонених та осіб, на яких поширюється статус військовополонених, а й інших осіб, які потрапляють під владу ворожої сторони під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Таким чином, зазначений у законодавстві термін «військовополонені» є недосконалим, оскільки це поняття характеризує тільки саме військовополонених і тільки в рамках збройного конфлікту міжнародного характеру. Питання захисту інших осіб, які потрапляють під владу ворожої сторони під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, можуть взагалі не вирішуватися, що, безумовно, створює суттєві складнощі при дотриманні Україною взятих на себе зобов'язань відповідно до міжнародних документів. З метою приведення національного кримінального законодавства у відповідність положенням міжнародного права у сфері регламентації відповідальності захисту осіб, які потрапили під владу ворожої сторони під час збройного конфлікту, пропонуємо внести зміни до відповідного законодавства України і «поводження з військовополоненими» змінити на «поводження з особами, які потрапили під владу ворожої сторони під час збройного конфлікту» [165].

1.2. Категорія «військовополонений» в законодавстві України

В умовах російської збройної агресії проти України набувають актуальності питання правової регламентації статусу військовополонених,

гарантії дотримання їхніх прав і свобод під час перебування у полоні, умови та порядок звільнення з полону у випадку визнання судом військовополоненого невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення у не лише у контексті міжнародного гуманітарного права, а також національного законодавства.

Дослідження правового статусу військовополонених в світлі російської агресії проти України набуває особливою значення, а тому привертає увагу науковців і практиків. Зокрема, правовий статус військовополонених у своїх працях досліджують такі науковці, як: І.С. Ганенко (правовий статус військовополоненого в умовах збройного конфлікту) [41], І.М. Кравченко (правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об'єднаних сил (АТО) на Сході України) [75], Н.В. Мадзігон (правовий статус комбатантів та цивільного населення в контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство України) [85], А.В. Ткаченко (міжнародно-правовий статус військовополонених як окремий аспект масштабної проблеми) [137], О.В. Таран (правовий статус та відповідальність військовополоненого) [132] та ін.

Правовий статус військовополонених визначається низкою міжнародних правових актів, мова про які велася у попередньому підрозділі та нормами національного законодавства [103].

У сучасних умовах в Україні активно розвивається державна система забезпечення правового статусу військовополонених, поводження з військовополоненими в особливий період. Статтею 9 Закону України «Про оборону України» на Кабінет Міністрів України покладаються повноваження щодо визначення порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період та порядку тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права [117]. Також Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 року певним

чином урегульовано питання регламентації правового статусу військовополонених; організаційно-правових аспектів здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими; повноважень органів державної влади, підприємств, установ та організацій щодо організації поводження з військовополоненими та їх утримання в особливий період відповідно до норм міжнародного права; умов функціонування таборів для тримання військовополонених тощо [104].

У законодавстві України поняття «військовополонений» деталізовано в положеннях Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року. Відповідно до пункту 8 глави 2 розділу II цієї Інструкції, військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

- особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

- члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; вони носять зброю відкрито; вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

- члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

- особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їх складу, наприклад, цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це

дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком;

- члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

- жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [64].

Питання тримання військовополонених урегульовано Порядком тримання військовополонених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року (далі – Порядок), відповідно до пункту 2 якого статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним набирають чинності з моменту взяття військовослужбовця в полон. Особа, яка брала участь у воєнних діях і потрапила в полон, якщо вона має право та претендує на статус військовополоненого, користується захистом відповідно до положень Женевської конвенції [113].

Загальні вимоги щодо здійснення заходів стосовно поводження з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права з моменту потрапляння таких осіб у полон та до моменту передачі їх до таборів для тримання військовополонених регламентовано Порядком здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року [118], відповідно до пункту 5 якого держава відповідає за поводження з військовополоненими, при цьому військовополонені перебувають під владою держави, а не окремих осіб чи військових частин. Військовополонені зобов'язані дотримуватися вимог нормативно-правових актів України, які доведені до них зрозумілою їм мовою. Особа набуває статусу військовополоненого та відповідні гарантії з моменту потрапляння в полон. Під

початком військового полону слід розуміти захоплення комбатанта супротивною стороною (примусове позбавлення можливості вчиняти опір) або його добровільна здача в полон, тобто залишення зброї, піднімання рук угору, викидання білого прапора тощо.

Тобто, у вітчизняному законодавстві відносно осіб, які потрапили та знаходяться у воєнному полоні та мають відповідний статус, застосовується термін «військовополонений» (це також передбачено в офіційному перекладі III ЖК та Додатковому Протоколі I, Кримінальному кодексі України, Керівництві по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України 2004 р. та інших нормативно-правових актах). Аналогічно, у доктрині та начальних посібниках використовується цей термін. Але, щодо терміну «воєнний/військовий полон», за єдиним винятком, у доктрині використовується термін «воєнний полон». На нашу думку, це абсолютно вірно, бо Новий тлумачний словник української мови визначає: військовий – той, що стосується війська; прийнятий, установлений у війську, в армії; стосується військовослужбовців; властивий військовослужбовцеві, а воєнний – стосується війни, пов'язаний з нею [40]. Тому, якщо усталений у вітчизняному законодавстві і науці термін «військовополонений» ще можна обґрунтувати тим, що «військовий» перебуває у полоні, то термін «військовий полон» позбавлений сенсу, оскільки передбачається, що особа знаходиться у полоні у війська, що суперечить сенсу воєнного полону. При коментуванні міжнародно-правової термінології завжди доцільними є міжмовні зіставлення дефініцій. Офіційними мовами ЖК III є англійська та французька: Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War; Convention relative au traitement des prisonniers de guerre. Тобто в англійській мові використовується термін «The Prisoners of War», тобто «воєннополонені». Тому у цьому дослідженні використовується нормативний термін «військовополонений» та доктринальний термін «воєнний полон».

На нашу думку, військовополонений – громадянин іншої держави, котрий як комбатант чи некомбатант бере участь у міжнародному чи неміжнародному

ЗК та у стані беззахисності й нездатності до опору потрапляє під владу супротивної сторони, яка знаходиться у конфлікті.

Загалом усі військовополонені поділяються на 2 групи. До першої відносяться військовополонені, які не підозрюються у вчиненні воєнних злочинів. Відповідно, вони не підлягають кримінальній відповідальності, а отже, стосовно них не розпочинається кримінальне провадження і не обираються запобіжні заходи.

До другої групи відносяться військовополонені, які в рамках кримінального провадження отримали певний процесуальний статус. Зокрема, ідеться про статус підозрюваного, обвинуваченого або навіть засудженого у справах про вчинення воєнних злочинів. У зв'язку з цим постає запитання, як подібний процесуальний статус військовополоненого впливає на можливості його обміну, та чи містить міжнародне або національне право відповіді щодо зазначених ситуацій.

Існують певні особливості в умовах, видах та обсязі відповідальності військовополонених. Якщо військовополонений вчиняє злочин, він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності (відповідно до національного та міжнародного права). Тільки за те, що вони брали участь у бойових діях (навіть якщо вони не вчиняли злочину), учасники бойових дій, які є військовополоненими, не можуть бути притягнуті до відповідальності (комбатанти зі статусом військовополоненого характеризуються наявністю прав і обов'язків, включаючи право на участь у бойових діях і обов'язок дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права). Кримінальна відповідальність військовослужбовця може настати за вчинення кримінального правопорушення визначеного у національному та/ або міжнародному законодавстві, притягнення до кримінальної відповідальності за факт участі у воєнних діях особою-комбатантом не допускається в силу т.з. «бойового імунітету» військовослужбовців. Зокрема, в українському законодавстві поняття «бойовий імунітет» закріплено у п.1 Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо

визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану»: «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [105].

В.О. Навроцький не погоджується із поширеною думкою про те, що учасники збройних протистоянь в ході війни взагалі не підлягають кримінальній відповідальності. Якщо на початку повномасштабної агресії рф проти України відкривалися кримінальні провадження проти солдат та офіцерів армії загарбника за перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави представниками збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора поза пунктами пропуску із застосуванням зброї (ст. 332-2 КК України), переміщення через митний кордон України поза митним контролем зброї, вибухових речовин, боєприпасів (ст. 201 КК України), умисні вбивства та заподіяння тілесних ушкоджень українським військовослужбовцям (ст. 115, 121, 122 КК України), умисне знищення українського майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ст. 194 КК України), диверсію (ст. 114 КК України) чи інші злочини проти основ національної безпеки України, то доволі швидко всі такі провадження були закриті. Закриті за прямою вказівкою Офісу Генерального прокурора України [76], яка, на думку В.О. Навроцького, немає жодного правового підґрунтя. Міжнародно-правові акти насправді зовсім не виключають кримінальної відповідальності рядових військовослужбовців ворожої армії. Підпункт (d) пункту 1 статті III ЖК забороняє щодо військовополонених лише

«засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні». Тобто, йдеться про процесуальні гарантії, а не якийсь імунітет від переслідування. Усі кримінально-правові питання в Україні вирішуються лише на підставі положень КК України, що однозначно визначено в ч. 3 ст. 3 цього Кодексу. З формулювання: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом», – випливає, що і підстави незастосування положень КК України можуть бути передбачені виключно цим законом. Це підтверджується ст. 44 КК України, згідно якої підстави звільнення від кримінальної відповідальності вичерпно встановлені лише цим Кодексом. Серед таких підстав, як відомо, не передбачено застосування міжнародно-правових звичаїв та аналізований імунітет. Окрім цього, КК України не містить будь-яких положень щодо того, що рядові військовослужбовці ворожої армії не підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Міжнародні юрисдикційні органи, які застосовують положення міжнародного кримінального права, може й можуть керуватися вказаним правовим звичаєм (за умови, що він дійсно існує). Але правозастосовні органи та суди України не повинні орієнтуватись на нього [87].

Щоб уникнути помилок у правозастосуванні, варто вказати на відмінності у правовому статусі військовополоненого через призму положень чинних КК та КПК України:

1. Військовополонені, які не вчинили кримінального правопорушення, не підлягають кримінальній відповідальності і не є військовополоненими в розумінні КК та КПК України, а також не підлягають обмеженню чи позбавленню волі.

2. Метою тримання під вартою військовополоненого є недопущення подальшої його участі в бойових діях – як засіб обмеження свободи, що має свої особливості та цілі, визначені міжнародним гуманітарним правом та національним законодавством.

3. Затримання та ув'язнення військовополонених можливе без рішення суду та на строк, який не передбачений законом, а залежить від об'єктивних факторів, у тому числі від тривалості воєнного конфлікту.

Також потрібно визначити точний статус ще одних представників конфлікту. Йдеться про тих громадян України, які перейшли на сторону ворога і взяли зброю як військовослужбовці ДНР-ЛНР. Відповідно до Третньої Женевської Конвенції статус військовополоненого поширюється тільки на громадян іноземної держави. Що ж виявляється? А виявляється те, що на цих громадян України не поширюється бойовий імунітет, і вони будуть притягатися до кримінальної відповідальності принаймні за злочини проти основ національної безпеки. А як бути в тій ситуації, коли жителі квазіреспублік ДНР-ЛНР були, припустимо, примусово мобілізовані? Поглянемо на цю ситуацію ще з одного ракурсу. Припустимо, до полону в ДНР-ЛНР потрапляють українські військовослужбовці. Чи буде на останніх поширюватися статус військовополонених, або ж вони мають бути визнані заручники терористичної організації? Так, дійсно в Україні проводилася Антитерористична операція (потім - Операції об'єднаних сил), однак парадокс в тому, що й до цього часу Україна законом на офіційному рівні так остаточно і не визнала ці квазіутворення терористичними організаціями. Ось і виходить замкнене коло. На українській території українськими громадянами захоплені українські військовослужбовці, але ж правовий статус останніх в цьому разі не набуває ознак чіткості. Отже, проблема військовополонених – це обопільногостра проблема, адже в полоні перебувають не лише військовослужбовці РФ, а й українські захисники.

Передусім вбачається сенс у поділі відомих на поточний момент воюючих комбатантів триваючого збройного конфлікту на території України на дві великі групи: учасники на стороні держави-агресора, російської федерації (умовно – агресори), та на стороні України (умовно – захисники). Серед перших, агресорів, виокремлюються такі підгрупи:

1. Військовослужбовці збройних сил російської федерації. Вони є комбатантами і відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, за визначеною чинним законодавством України процедурою, така особа при фізичному затриманні набуває статусу військовополоненого та має бути передана до таборів для тримання військовополонених. Якщо така особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні воєнного чи іншого кримінального правопорушення – одночасно з отриманням статусу військовополоненого щодо неї починається кримінальне провадження за відповідною статтею КК України. Ця ситуація є відносно ясною, не викликає труднощів.

2. Учасники збройних формувань так званих «ДНР» та «ЛНР». Щодо цієї категорії воюючих учасників збройного конфлікту підходи різняться: найпоширенішим є підхід, за якого при фізичному їх затриманні їм надається (визнається) статус військовополоненого з одночасним інкримінуванням ч. 2 ст. 260 КК України – участь у не передбаченому законом збройному формуванні. Менш поширеним, але таким, що зустрічається, тим не менш, часто є визнання статусу військовополоненого з інкримінуванням участі у терористичній організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України). Деколи зустрічається відмова у визнанні за цими особами статусу військовополоненого при інкримінуванні одного з вище вказаних кримінальних правопорушень [36].

З цього приводу зауваження висловлює Ю.В. Орлов, вказуючи, що перш за все, кваліфікація участі у бойових (воєнізованих) підрозділах так званих «ДНР» та «ЛНР» як участі у терористичній організації є безпідставним, оскільки вони не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – утворення країни-агресора, тим паче нещодавно «ДНР» та «ЛНР» були включені до складу російської федерації й фактично перестали існувати як самостійно виокремлювані аббревіатури. Однак був виданий Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 04.10.2022 р. № 687/2022 [116]. Відтак, виходячи з положень цього Указу і усталеної антитерористичної практики, ми маємо продовжувати застосовувати норму ст. 258-3 КК України щодо затримуваних

учасників воєнізованих, збройних підрозділів аббревіатур «ДНР» та «ЛНР». Дотримуватись логіки війни означає, найголовніше, бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих території Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретною державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних адміністрацій лишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду або як колабораційну діяльність за наявності до того підстав. Тим більше, що переважаючий контингент таких формувань й органів – громадяни України.

Таким чином, на думку Ю.В. Орлова, учасники збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» мають визначатися комбатантами, а не терористами. І це відповідає визначенню комбатанта, сформульованому у ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, ч.ч. 1 та 2 ст. 43 Додаткового протоколу (Протоколу I) до неї. У розумінні міжнародного гуманітарного права вони мають право брати участь у війни і є, відтак, захищеною категорією осіб, на яких поширюються всі гарантії у зв'язку з набуттям статусу військовополоненого за наявності до того підстав.

При цьому, звісна річ, громадянин України не може набути статусу військовополоненого через наявність обов'язку щодо репатріації чи інтернування військовополонених, чого Україна не може робити щодо своїх громадян. Тому щодо затримуваних членів збройних формувань «ДНР» і «ЛНР» слід розглядати питання або про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України (у випадку добровільності участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території), або про визнання їх жертвами примусової мобілізації та, відповідно, потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, якщо за обставинами справи буде обґрунтовано

доводитись факт примусового залучення до служби у відповідних збройних силах окупанта (заборона таких дій передбачена ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни).

3. Це ж саме стосується і тих громадян України, які на тій чи іншій підставі стали до лав збройних сил країни-агресора:

а) збройних сил російської федерації на території Автономної Республіки Крим;

б) так званих «добровольчих батальйонів імені Маргелова та імені Судоплатова» і т. п., що формуються на тимчасово окупованій території Херсонської та Запорізької областей відповідно [93].

Є й інша позиція. Мобілізація осіб з окупованих територій є грубим порушенням міжнародно-правових зобов'язань в межах Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Згідно з міжнародним гуманітарним правом державі окупанту забороняється примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних або допоміжних силах, так само як і забороняється чинити тиск і вести пропаганду на користь добровільного вступу до армії. Попри це, така мобілізація відбувалася в ОРДЛО з перших днів повномасштабного вторгнення, у результаті чого частина військовополонених, які утримуються у таборі – це особи з тимчасово окупованих територій України. Такі особи у розумінні ЖК III мають статус військовополонених. Хоча міжнародне гуманітарне право визначає порядок їх тримання та поводження з ними, однак наразі є потреба акцентувати увагу на окремих проблемах, які в перспективі матимуть характер невизначеності, а саме.

По-перше, військовополонені з тимчасово окупованих територій є громадянами України. Відповідно до міжнародного гуманітарного права військовополонених не можуть засуджувати за сам факт участі в збройному конфлікті, тільки за умови порушення правил ведення війни чи вчинення інших злочинів, передбачених національним законодавством. Однак ця норма вже не може поширюватися на військовополонених з числа мобілізованих з

окупованих територій з огляду на ознаки в їх діяннях мінімум складу злочину, передбаченого статтею 111 КК України «Державна зрада». Очевидно, зараз існує проблема визначення правового статусу громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях і добровільно/примусово мобілізовані у так звані армійські корпуси «ЛДНР»? Чи користуються вони повноправним статусом військовополоненого у розумінні положень Женевської конвенції? Наприклад вчений-міжнародник В. Репецький зазначив, що теорія і практика міжнародного права вказують на те, що особи, які є громадянами України й добровільно воюють на стороні ворога, є колаборантами, не мають права на воєнний полон та не користуються правами військовополоненого. Враховуючи це, у діях таких осіб вбачаються ознаки кримінальних правопорушень. Їх слід притягати до кримінальної відповідальності за зраду та пособництво (сприяння, допомогу) іноземній державі. Проте із засобів масової інформації ми дізнаємося про обмін жителів Донецької і Луганської областей, які брали участь у бойових діях на стороні росії на військовослужбовців Збройних Сил України чи інших військових формувань. Напевно, це не відповідає національному законодавству, а отже, і Женевській конвенції в частині поширення статусу військовополоненого на таких осіб. Проте, умови в яких перебуває зараз Україна, вказують на соціальну виправданість таких політико-правових рішень, адже це дозволяє звільнити з полону військовослужбовців, які з честю виконували свій обов'язок по захисту суверенітету та територіальної цілісності України [158].

По-друге, з відкритих джерел від офіційних представників влади звучить інформація щодо того, що таких військовополонених держава-агресор не подає у списки на обмін. Так, Росія має невисокий інтерес до деяких груп військовополонених, зокрема примусово мобілізованих чоловіків в ОРДЛО. Про це в ефірі телемарафону розповів Андрій Юсов, представник Головного управління розвідки Міноборони [140]. Також на це звертає увагу заступник міністра юстиції Олена Висоцька в публічному інтерв'ю [84]. Фактично вони

тривалий час лишатимуться у таборі для військовополонених, а після отримання вироків направлятимуться в установи виконання покарань [162].

По-третє, після завершення війни, такі військовополонені будуть засуджені і залишені в Україні для відбування покарання. І хоча на них поширюватиметься дія Женевської конвенції, однак навіть вона передбачає, що військовополонені під час судових розглядів повинні мати певні послаблення з огляду на те, що вони не є громадянами країни: під час призначення покарання військові суди або власті держави, що тримає в полоні, максимально враховують той факт, що підсудний, не будучи громадянином держави, що тримає в полоні, не пов'язаний з нею жодним обов'язком бути вірним їй, і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі. Зазначені суди чи військові власті мають можливість пом'якшити покарання, призначене за правопорушення, в якому обвинувачують військовополоненого, і, отже, не зобов'язані дотримуватися передбаченого законом мінімуму цього покарання (Стаття 87). Однак військовополонені з тимчасово окупованих територій є громадянами України, а тому будуть підлягати покаранню.

Підсумовуючи вище наведене, визначаємо таке:

– частина військовополонених є громадянами України, які мобілізовані з тимчасово окупованих територій. Статус таких осіб є відмінним від російських військовополонених, адже вони майже не потрапляють у списки на обмін, а їхня участь у збройному конфлікті може мати ознаки державної зради. У вересні 2022 року держдума прийняла закон про залучення їх до збройних сил росії. Через п'ять місяців міністерство оборони росії включило їх до складу свого командування, де тепер вони входять до складу Південного військового округу;

– система виконання покарань має бути готовою для прийняття до відбування покарання таких осіб у статусі засуджених з врахуванням їхніх особливостей [125].

- окрім цього, виникає питання, щодо громадянства військовополоненого. З цього приводу існує два підходи: 1) військовополоненим може бути лише особа, яка є громадянином іншої

держави; 2) військовополоненим може бути також громадянин своєї держави. Ми розглядаємо це питання, дійшовши висновку, що хоча обидві точки зору розумні, остання є більш виправданою з точки зору права. Дійшовши такого висновку, ми ретельно розглянули Женевську конвенцію III та пов'язані з нею конвенції через призму правил тлумачення договорів, прецедентного права, науки та практики держав.

У аналітичній публікації для Truth Hounds Дмитро Коваль звертає увагу на дискусійність у МГП питання про те, чи може дія Женевської конвенції III поширюватися на осіб, які є громадянами держави, що здійснює їх утримання в полоні. Йдеться насамперед про можливість надання таким особам статусу військовополоненого та визнання за ними первинного статусу комбатанта [71].

Автор аналізує дві протилежні доктринальні позиції. Прихильники обмежувального підходу стверджують, що власні громадяни держави, яка бере в полон, не можуть набувати статусу військовополонених. Як аргумент вони посилаються, зокрема, на статті 87 і 100 ЖК III, у яких підкреслюється, що військовополонений не є громадянином держави, яка тримає його в полоні, не пов'язаний із нею обов'язком вірності та перебуває під її владою внаслідок обставин, незалежних від його волі. З цього робиться висновок, що зазначені норми не розраховані на випадки, коли полонена особа має громадянство держави, яка бере в полон.

Водночас позиція МКЧХ, який традиційно вважається провідним інтерпретатором норм МГП, полягає у визнанні певної невизначеності тексту Конвенції III щодо цього питання, однак загалом схиляється до більш гуманістичного підходу. На думку МКЧХ, власні громадяни держави можуть отримувати статус військовополонених у разі, якщо вони воювали на боці противника або виявили лояльність до іншої сторони конфлікту. Водночас підкреслюється, що надання такого статусу не позбавляє державу права притягнути цих осіб до кримінальної відповідальності, зокрема за державну зраду чи інші подібні правопорушення.

Додатковим аргументом на користь поширення режиму військового полону на власних громадян є тенденція до зменшення ролі формального громадянства у сучасному МГП. Ця тенденція простежується, зокрема, у практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі Tadić. Аналізуючи положення ЖК IV, трибунал дійшов висновку, що навіть під час її прийняття держави-учасниці прагнули забезпечити захист осіб, які формально мають громадянство однієї держави, але фактично пов'язані або лояльні до іншої сторони конфлікту. У більш загальному плані трибунал наголосив, що в сучасних збройних конфліктах вирішального значення набувають реальні відносини підпорядкування та лояльності, а не формально-правовий зв'язок громадянства. Це особливо характерно для конфліктів, пов'язаних із розпадом держав або міжетнічними протистояннями, де етнічна або політична належність може визначати сторону конфлікту більшою мірою, ніж юридичне громадянство.

З урахуванням зазначеного, у сучасному МГП утверджується підхід, відповідно до якого особа, що брала участь у воєнних діях і потрапила під владу противника, повинна розглядатися як військовополонений, якщо вона має право на такий статус, заявляє про нього або якщо держава, від якої вона залежить, вимагає його визнання через належні канали. Такий статус зберігається щонайменше до моменту остаточного визначення правового становища особи компетентним органом.

Таким чином, сучасна інтерпретація норм міжнародного гуманітарного права дедалі більше відходить від формального критерію громадянства та орієнтується на фактичну участь особи у збройному конфлікті й її належність до однієї зі сторін.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1 Міжнародно-правові стандарти кримінального провадження щодо військовополонених та їх імплементація у КПК України

Цей підрозділ роботи буде присвячений особливостям кримінального провадження за участю військовополонених у розумінні III ЖК. Такі суб'єкти за своїм процесуальним статусом відрізняються від особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого (аргументацію з приводу цього ми наведемо більш детально у підрозділі 2.3), адже не на всіх осіб, визначених п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України поширюється дія III ЖК.

Правова природа кримінального провадження за участю військовополонених зумовлюється їх особливим правовим статусом, який формується на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та національного кримінального процесуального законодавства. В умовах міжнародного збройного конфлікту військовополонений є не лише учасником воєнних дій, але й особою, що перебуває під владою держави, яка його утримує, що істотно впливає на допустимі межі процесуального впливу з боку органів досудового розслідування.

Сама участь військовополоненого у збройному конфлікті не є злочином, однак у разі вчинення ним, якщо вчинили серйозні порушення Женевських конвенцій або інші воєнні злочини до того, як потрапили в полон (ст. 129 III ЖК) [56].

У ЖК III міститься розділ III «Судовий процес», у якому наведені норми щодо здійснення кримінального провадження за участю військовополоненого – підозрюваного, обвинуваченого, засудженого за вчинення злочинів.

Відповідно до ч. 2 ст. 99 III ЖК: «Не можна чинити будь-якого морального чи фізичного тиску на військовополоненого, щоб примусити його визнати себе винним у порушенні, в якому його обвинувачують» [56]. Положення щодо заборони застосування будь-якого примусу для отримання відомостей від військовополоненого міститься і у ч. 3 ст. 17 III ЖК.

Це положення корелює із положеннями інших міжнародних нормативно-правових актів щодо заборони катувань:

- Конвенцією про проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ст. 2 якої містить вимогу щодо абсолютної заборони катувань, у тому числі в умовах війни чи інших надзвичайних обставин, а ст. 17 забороняє використання інформації, отриманої з використанням катувань, як доказів) [74];
- Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 7 якої передбачає заборону катувань та жорстокого поводження, а ст. 14(3)g право не бути примушеним свідчити щодо себе чи визнавати свою вину) [86];
- ЄКПЛ (ст. 3 – заборона катувань, ст. 6 – право на справедливий суд, включаючи принцип добровільності показань) [73] та ін.

З урахуванням того, що такі суб'єкти можуть притягуватися до кримінальної відповідальності за воєнні злочини та інші злочини, підсудні МКС, на них також розповсюджується дія положень ст. 55 РС під час проведення СРД. Зокрема до них відносяться наступні:

«- особа не може бути примушена свідчити проти самої себе або визнавати свою вину;

- не може бути піддана примусу, тиску або погрозам у будь-якій формі, катуванню чи іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поводження або покарання;

- якщо допит проводиться мовою, яку ця особа не розуміє повною мірою і якою вона не розмовляє, безоплатно користується допомогою кваліфікованого

перекладача й такими перекладами, які є необхідними для дотримання вимог справедливості;

- бути поінформованою до початку допиту про те, що є підстави вважати, що нею було вчинено злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду;
- зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги під час визначення винуватості або невинуватості;
- користуватися допомогою захисника за власним вибором або, якщо ця особа не має захисника, допомогою призначеного їй захисника в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, і без будь-якої оплати, якщо в цієї особи немає достатніх коштів на це;
- бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки ця особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката» [24].

Ці положення кореспондують із вимогами Конституції України, презумпцією невинуватості, правом на захист, недопустимістю доказів, отриманих незаконним шляхом та ін.

У ч. 1 ст. 103 III ЖК передбачено оперативність кримінального провадження щодо військовополонених. Якщо дослівно перекласти українською зазначену вимогу, то це означає, що воно має відбутися «настільки швидко, наскільки дозволяють обставини, і таким чином, щоб судовий розгляд його справи відбувся якнайшвидше» [56]. Оперативність кримінального провадження є складовою його ефективності.

Зокрема, у справах про порушення ст. 2 та 3 ЄКПЛ ЄСПЛ сформулював критерії ефективності розслідування («Гонгадзе проти України» [3], «Каверзін проти України» [4], «Кучерук проти України» [5], «Савіцький проти України» [7], «Кулик проти України» [6] та багато інших). До них слід віднести: незалежність, неупередженість, ретельність, спроможність встановити винних осіб, таке, що забезпечує притягнення винних осіб до відповідальності у розумні строки та ін.

О. М. Федорів зазначає: «Стандарти ефективності досудового розслідування поділяються на: загальні (незалежність і неупередженість;

належність (адекватна компетентність); ретельність; повнота; оперативність і своєчасність; контроль громадськості (відкритість); залучення та участь потерпілого) та спеціальні (залежно від обставин провадження: урахування вразливості особи, здійснення міжнародного співробітництва у провадженнях із транскордонним елементом)» [155, с. 173]. Автор справедливо звертає увагу на багатогранність критеріїв ефективного досудового розслідування, зазначаючи, що воно має як ретроспективний, так і проспективний вимір. Ретроспективний аспект передбачає аналіз уже здійснених процесуальних дій за критеріями адекватності (належності), ретельності (сумлінності), оперативності та розумної швидкості, незалежності й неупередженості, а також відкритості для громадськості та забезпечення участі потерпілих (або їхніх родичів — у справах за ст. 2 Конвенції). При цьому можуть враховуватися і кількісні показники діяльності. Проспективний аспект полягає в оцінці здатності органу досудового розслідування забезпечити дотримання зазначених стандартів у подальшому, зокрема з огляду на можливість реалізації охоронних норм національного кримінального закону та спроможність, з урахуванням поточного стану провадження, вжити необхідних і достатніх заходів для усунення виявлених організаційних чи процесуальних недоліків [155, с. 172].

КПК України у ст. 2 серед завдань кримінального провадження уже визначає вимоги до ефективного та оперативного провадження як поєднання швидкого, повного, неупередженого розслідування для того, щоб притягнути винувату особу до від повільності, піддати справедливому і законному покаранню в міру вини, і одночасно забезпечити захист прав учасників кримінального провадження, охорону особи, суспільства та держави від подальших правопорушень, зробивши це у розумні строки [78].

На нашу думку, ефективність кримінального провадження можна визначити його здатність забезпечити встановлення обставин кримінального правопорушення, притягнення винних до відповідальності та відновлення порушених прав із дотриманням принципів законності, справедливості та поваги до прав людини. Своєю чергою, оперативність кримінального

провадження – це своєчасне, без невиправданих зволікань здійснення процесуальних дій, спрямованих на збирання та збереження доказів і забезпечення реалізації завдань кримінального процесу в розумні строки.

Екзегеза положень ст. 103 III ЖК у контексті правозастосовної практики ЄСПЛ дозволяє констатувати наявність нормативної конвергенції між міжнародно-гуманітарними стандартами та процесуальними вимогами до ефективності розслідування. Зокрема, вимога щодо проведення судового розгляду «якнайшвидше» фактично релевантна критеріям «розумних строків» та «невідкладності», виробленим у прецедентній практиці ЄСПЛ.

У цьому зв'язку недотримання національними органами правопорядку критеріїв інституційної незалежності та всебічної ретельності під час проваджень стосовно військовополонених становить суттєвий юридичний ризик. Навіть за умови фактичної реалізації процедури обміну (репатріації) особи, дефіцит ефективності вжитих процесуальних засобів створює підстави для констатації порушення Україною процесуального аспекту ст. 2 або ст. 3 ЄКПЛ, що зумовлює необхідність запровадження додаткових процесуальних запобіжників на рівні національного законодавства.

У другому реченні ч. 1 ст. 103 III ЖК зазначається, що «Військовополоненого, який очікує суду, не тримають під вартою, якщо такий же захід не застосували б до особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, якби вона обвинувачувалася в подібному порушенні, або якщо це є необхідним в інтересах національної безпеки» [56]. Ця вимога вказує на рівність всіх перед законом та судом, навіть якщо особа має спеціальний статус. Йдеться не про формальну рівність, а про реальну – заборону дискримінаційного або суворішого поводження виключно з огляду на статус військовополоненого як представника ворожої сторони. Такий підхід відображає загальну логіку міжнародного гуманітарного права: перебування в полоні не позбавляє особу базових процесуальних гарантій і не може бути підставою для посилення кримінально-процесуальних обмежень.

Фактично ця норма встановлює подвійний стандарт контролю: держава-утримувач зобов'язана застосовувати до військовополоненого ті самі підходи щодо обрання запобіжного заходу, які вона застосовує до власних військовослужбовців у подібній ситуації. Це унеможлиблює автоматичне або презюмоване тримання під вартою лише через статус полоненого. Обмежувальний критерій національної безпеки означає, що навіть якщо держава посилається на інтереси національної безпеки, таке тримання має бути необхідним і обґрунтованим, а не декларативним.

Аналіз положень КПК України свідчить, що питання обрання запобіжних заходів щодо військовополонених вирішується за загальними правилами кримінального процесу. Водночас у період дії воєнного стану законодавець запровадив спеціальні імперативні приписи щодо окремих категорій злочинів. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 176 КПК України у разі підозри чи обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 437 – 442-1 КК України, за наявності ризиків, визначених у ст. 177 КПК України, застосовується безальтернативний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Крім того, згідно з ч. 4 ст. 193 КПК України слідчий суддя вправі не визначати розмір застави щодо зазначених категорій кримінальних правопорушень [78].

З одного боку, така модель пояснюється підвищеною суспільною небезпечністю міжнародних злочинів, ризиками переховування, впливу на свідків або продовження злочинної діяльності в умовах триваючого збройного конфлікту. Законодавець виходить із необхідності забезпечення належного балансу між правами особи та інтересами національної безпеки, що в умовах війни набуває особливої ваги.

З іншого боку, співвідношення цих положень із вимогами ст. 103 III ЖК потребує додаткового теоретичного осмислення. Конвенційна норма встановлює принцип недискримінаційності та порівняльного підходу: військовополонений не може утримуватися під вартою на суворіших умовах, ніж військовослужбовець держави-утримувача, обвинувачений у подібному

правопорушенні. В українських реаліях імперативність тримання під вартою поширюється на всіх осіб, незалежно від їх громадянства чи статусу, що формально забезпечує рівність підходу. Таким чином, відсутність альтернативи не є проявом дискримінації саме військовополонених, а є наслідком спеціального режиму відповідальності за міжнародні злочини в умовах воєнного стану.

Водночас імперативність тримання під вартою має оцінюватися крізь призму принципу пропорційності, який є складовою верховенства права та стандартів ст. 5 і 6 ЄКПЛ. Автоматизм застосування запобіжного заходу не повинен підміняти індивідуальну оцінку ризиків. Навіть за наявності законодавчого припису суд зобов'язаний перевіряти наявність обґрунтованої підозри та ризиків, що виправдовують обмеження свободи.

Окремого значення набуває ратифікація Україною у 2024 році Римського статуту МКС. Це означає, що у випадку вчинення воєнних злочинів українськими комбатантами вони також можуть притягуватися до відповідальності за ст. 438 КК України та підпадати під дію відповідних процесуальних механізмів, включно з обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Такий підхід додатково підтверджує відсутність селективності або дискримінаційності щодо військовополонених держави-агресора, оскільки однакові правила застосовуються і до громадян України.

Отже, чинна модель обрання запобіжних заходів у справах про міжнародні злочини поєднує елементи національної безпеки, принципу рівності перед законом і міжнародних зобов'язань України. Водночас вона потребує подальшого наукового аналізу з точки зору відповідності стандартам індивідуалізації процесуальних рішень та принципу пропорційності, особливо у контексті застосування до військовополонених.

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 103 III ЖК «за жодних обставин тримання *під арештом* не перевищує тримісячного строку» [56] (виділено А.Ш.). Як слідує з коментаря МКЧХ до цитованої норми, йдеться саме про «утримання під вартою в очікуванні суду» та «досудове утримання під вартою»

[8]. Тобто в нормах III ЖК припис щодо максимального тримісячного строку тримання під вартою є імперативним. Логічно, це також слугує однією із гарантій оперативності розслідування щодо такої особи.

Своєю чергою, ст. 197 КПК України передбачає, що цей запобіжний захід не може перевищувати понад 60 днів, однак може бути продовжений, але не може перевищувати шести місяців - у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину, дванадцяти місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [78].

З огляду на те, що воєнні злочини належать до категорії тяжких або особливо тяжких, тримання під вартою військовополонених у межах національної процедури потенційно може тривати до дванадцяти місяців на стадії досудового розслідування.

Таким чином, має місце нормативна невідповідність між імперативною нормою міжнародного договору та положеннями національного процесуального законодавства. III ЖК встановлює максимальний тримісячний строк без можливості продовження, тоді як КПК України допускає суттєво триваліше досудове утримання під вартою.

З урахуванням ст. 9 Конституції України та положень Закону України «Про міжнародні договори України», ратифіковані міжнародні договори є частиною національного законодавства і підлягають застосуванню у разі колізії з нормами внутрішнього права. Отже, положення III ЖК мають пріоритет перед нормами КПК України в частині, що стосується спеціального статусу військовополонених.

Особливість цієї колізії полягає в тому, що тримісячний строк є спеціальною гарантією, адресованою виключно військовополоненим як особам, що перебувають під владою держави, що тримає у полоні (надалі використовуватимемо термін - держава-утримувач) в умовах міжнародного збройного конфлікту. КПК України не містить окремого процесуального режиму для цієї категорії осіб, застосовуючи до них загальні правила, розраховані на звичайні кримінальні провадження.

Під час аналізу практики в ЄДРСР нами не було встановлено наявності судових рішень щодо продовження строку тримання під вартою військовополонених-підозрюваних.

У контексті принципу верховенства права та принципу пропорційності обмеження свободи особи має бути не лише законним, але й необхідним та обмеженим у часі. Абсолютний тримісячний строк, встановлений III ЖК, відображає гуманітарну спрямованість міжнародного права збройних конфліктів і покликаний запобігти перетворенню досудового тримання під вартою на приховану форму покарання.

Це питання тягне за собою наступне логічне запитання – необхідності обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у випадку, коли така особа вже перебуває в таборі для військовополонених відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права.

Для належного вирішення цього питання необхідно чітко розмежовувати два різні правові режими: 1) інтернування військовополоненого як наслідок міжнародного збройного конфлікту; 2) тримання під вартою як запобіжний захід у межах кримінального провадження.

Відповідно до положень III Женевської конвенції 1949 року, інтернування є законним наслідком захоплення комбатанта у полон і триває до припинення активних бойових дій або репатріації. Його метою є забезпечення безпеки держави-утримувача та нейтралізація участі комбатанта у бойових діях [56]. Таким чином, інтернування має превентивну природу та ґрунтується виключно на статусі особи як учасника збройного конфлікту, а не на підозрі у вчиненні кримінального правопорушення.

На відміну від інтернування, тримання під вартою у кримінальному процесі є запобіжним заходом, що застосовується на підставі наявності обґрунтованої підозри як виключний запобіжний захід задля забезпечення дієвості кримінального провадження за наявності ризиків, визначених ст. 177 КПК України. Воно має індивідуалізований характер і підлягає судовому

контролю, а його застосування обмежене принципами необхідності та пропорційності.

Фактичне перебування в таборі для військовополонених забезпечує контроль за місцезнаходженням особи, максимальну мінімізацію ризиків, передбачених ст. 177 КПК України (запобігання переховуванню, незаконному впливу на свідків, перешкоджанню кримінальному провадженню тощо), у більшості випадків вже досягаються самим фактом інтернування.

У Порядку тримання військовополонених, затвердженому постановою КМУ від 05.04. 2022 № 413 зазначається, що: «Переміщення військовополонених з дільниць для тримання військовополонених та таборів здійснюється за рішенням Департаменту з питань виконання кримінальних покарань (далі - Департамент): до закладу охорони здоров'я для надання спеціалізованої медичної допомоги; **за письмовою вимогою прокурора, слідчого, який здійснює досудове розслідування, або суду, який здійснює судове провадження**; до іншої дільниці для тримання військовополонених або табору; у разі прийняття Координаційним штабом рішення про передачу військовополонених; у разі необхідності евакуації з місцевостей, наближених до районів ведення бойових дій» [113] (виділено Ш.А.). При цьому, п. 20-1 зазначеного Порядку передбачає можливість переведення військовополонених, стосовно яких здійснюється кримінальне провадження, до табору або іншої дільниці для тримання військовополонених за погодженням з прокурором, слідчим, який здійснює досудове розслідування, або суду, який здійснює судове провадження. А п. 20-3 передбачає, що військовополонені, стосовно яких адміністрація табору або установи Державної кримінально-виконавчої служби, де створено дільницю для їх утримання, не володіє інформацією про здійснення щодо них кримінального провадження, можуть бути передані для участі у СРД чи інших процесуальних діях, а також у судових засіданнях на підставі письмової вимоги прокурора, слідчого, який здійснює досудове розслідування, або суду, що здійснює судове провадження, із обов'язковим зазначенням

конкретних СРД та процесуальних дій, у яких залучається військовополонений [113].

З одного боку, за чинним КПК України (на відміну від КПК України 1960 р.) обрання запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого не є обов'язковим. З іншого боку – характер злочинів, що вчинені військовополоненими, суспільна небезпечність та теоретична можливість їх втечі з таборів викладає логічне запитання в контексті ефективності досудового розслідування: чи були вжиті стороною обвинувачення усі необхідні заходи для забезпечення належної поведінки такого суб'єкта. Крім того, хоча військовополонений перебуває в таборі, його статус там – має адміністративний характер (інтернування за МПП). Він не має обов'язків перед стороною обвинувачення, судом у межах кримінального процесу. Більш того, відповідно до ст. 91 – 94 III ЖК втеча військовополоненого розглядається як виконання ним свого військового обов'язку, а не як кримінальний злочин, і передбачає виключно дисциплінарну відповідальність [56].

Натомість, ст. 393 КК України передбачена відповідальність за втечу з місць позбавлення волі або з-під варти [77]. Що покладає на військовополоненого додатковий обов'язок у разі порушення обраного до нього такого запобіжного заходу. Отже, обрання запобіжного заходу (тримання під вартою) створює юридичний обов'язок особи перебувати у конкретному місці (дільниці СІЗО при таборі) для цілей кримінального провадження.

Існує іще одна засторога щодо не обрання запобіжного заходу військовополоненим – визначення ефективності розслідування, адже пасивність органів досудового розслідування, зволікання із прийняттям процесуальних рішень, невикористання наявних процесуальних механізмів або формальне провадження без реальних кроків щодо притягнення винних осіб ЄСПЛ розцінює як невиконання державою процесуального обов'язку за ст.ст. 2,3 ЄКПЛ. Таким чином, відмова сторони обвинувачення від звернення з клопотанням про запобіжний захід щодо особи, підозрюваної у воєнному злочині, за наявності процесуальних підстав, може бути розцінена

міжнародними судовими інституціями як небажання держави здійснювати реальне кримінальне переслідування.

Крім того, у справах про міжнародні злочини МКС оцінює дотримання принципу комплементарності, що є не менш важливим з урахуванням кількості вчинених воєнних злочинів, необхідності забезпечення не тільки прав військовополонених, а й потерпілих від таких злочинів, складності їх доказування.

Таким чином, ініціювання запобіжного заходу виступає не лише процесуальним інструментом, а й елементом демонстрації належної сумлінності (*due diligence*) держави у виконанні міжнародних зобов'язань. У справах стосовно військовополонених, підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (із врахуванням специфіки місць їх інтернування) має розглядатись не як право, а як процесуальний обов'язок сторони обвинувачення. Це є єдиним механізмом, що забезпечує безперервність судового контролю, легітимізує процедуру подальшого обміну через ст. 201-1 КПК України та підтверджує виконання державою зобов'язань щодо ефективного розслідування порушень міжнародного гуманітарного права

Чинне національне процесуальне регулювання потребує вдосконалення з метою забезпечення повної відповідності міжнародним зобов'язанням України. Узгодження КПК України з імперативними вимогами III ЖК сприятиме посиленню гарантій прав військовополонених, зміцненню принципу правової визначеності, ефективності провадження, дотриманню принципу компліментарності.

Оптимальна модель узгодження національного кримінального процесу із вимогами цієї норми III ЖК не полягає у спрощеному обмеженні строків розслідування чи автоматичному припиненні запобіжного заходу. Необхідним є формування комплексного підходу, що передбачає розмежування режимів утримання, забезпечення безперервного судового контролю та гарантування ефективності кримінального переслідування. Такий підхід дозволяє поєднати

вимоги міжнародного гуманітарного права із завданнями кримінальної юстиції в умовах збройного конфлікту.

Наступна частина прав військовополоненого стосується його права на захист. Зокрема, у ч. 1 ст. 105 III ЖК визначені такі його права:

- користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених,
- мати захист кваліфікованого адвоката або радника на власний вибір,
- викликати до суду свідків, та, якщо він вважає це необхідним,
- користуватися послугами компетентного перекладача;
- інформування його про ці права завчасно, до початку слухання справи;
- надання державі-покровителю (Protecting Power) або МКЧХ як субституту список адвокатів, які можуть забезпечити кваліфікований захист військовополонених у кримінальному провадженні [97];
- одержувати подробиці обвинувачення (за певний, достатньо тривалий час до початку слухання справи), а також документи, які він має отримувати за законодавством держави-утримувачки [56].

Проведемо аналіз чинних положень кримінального процесуального законодавства щодо відповідності цим нормам.

Обов'язкова участь захисника у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України є обов'язковою (а наразі тільки за цією статтею існує практика притягнення військовополонених в Україні до кримінальної відповідальності), що відповідає вимогам ч. 1 ст. 52 КК України, адже такі кримінальні правопорушення відносяться до категорії особливо тяжких злочинів. Зазначене право дублюється і передбачено у п. 20-1 Порядку тримання військовополонених: право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ у суді, у порядку, визначеному для осіб, які тримаються під вартою [113].

Кримінальне процесуальне законодавство не встановлює спеціальних вимог щодо участі захисника військовополоненого у кримінальному

провадженні. Відтак у цій частині право на захист має забезпечуватися у загальнозстановленому порядку.

Виникають питання щодо участі у кримінальному провадженні одного з «товаришів-полонених». З цього приводу у наукових джерелах зазначається наступне. Поняття «допомога одного зі своїх полонених товаришів» необхідно чітко відмежовувати від «захисту», який має здійснюватися професійним, кваліфікованим адвокатом або юристом. У цьому контексті «допомога» охоплює різні види діяльності, здатні сприяти військовополоненому, стосовно якого здійснюється кримінальне переслідування. Зокрема, це може включати виконання функцій посередника між обвинуваченим і його адвокатом чи захисником, надання підтримки під час судового розгляду, а також забезпечення перекладу. Водночас суди повинні враховувати, що розгляд справи щодо військовополоненого не допускається без участі захисника. Право на захист гарантоване також статтею 20 КПК України [89].

У КПК України відсутній подібний вид правової допомоги, а згадка про законного представника відводить у національній процесуальній площині до ст. 44, у якій законний представник може брати участь у кримінальному провадженні лише у провадженнях, де підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною [78].

Чинний КПК України 2012 року не містить інституту, який би відповідав конструкції «допомоги товариша-полоненого». Система учасників кримінального провадження є вичерпно визначеною та структурованою. Отже, можна констатувати, що у чинному КПК України формально не імплементована відповідна норма III ЖК у будь-якому її значенні.

КПК України 1960 року також не містив прямого інституту «допомоги товариша-полоненого». Однак його модель участі громадськості у кримінальному процесі була ширшою, ніж у чинному КПК України. Зокрема, у ч. 2 ст. 44 КПК України 1960 року визначала, що в якості захисників можуть бути залучені «інші фахівці у галузі права», а також «близькі родичі

обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники» [79].

Аналіз доктринальних джерел з міжнародного гуманітарного права та кримінального процесу свідчать про те, що це поняття, функціональна участь зазначеного суб'єкта у зазначеній категорії кримінальних проваджень не досліджені. У чинній моделі КПК України відсутній подібний суб'єкт, до якого можна було б адаптувати зазначені положення. Більш того, незрозумілим залишається питання забезпечення таємниці досудового розслідування, конфіденційності, у разі залучення товариша-полоненого до кримінального провадження.

У Порядку тримання військовополонених такий суб'єкт згадується лише у п. 79, який передбачає огляд посилок в присутності самого військовополоненого або його товариша-військовополоненого, який уповноважений на це належним чином [113]. Однак, і такий порядок не передбачений у законодавстві.

Слід враховувати, що при прямому тлумаченні ч. 1 ст. 105 III ЖК про можливість залучення такого суб'єкта держава-утримувач зобов'язана повідомити ще на стадії досудового розслідування (виділено Ш.А.).

М. І. Пашковський зазначає, що таке повідомлення має відбутися під час вручення військовополоненому копії обвинувального акта [97]. Отже неповідомлення та невизначеність статусу такої особи у кримінальному провадженні порушує права військовополоненого та свідчить про недотримання принципу правової визначеності.

(Варто зазначити, що це не єдиний суб'єкт, поняття та статус якого не визначені у КПК України. До прикладу, у ч. 1 ст. 469 КПК України передбачено, що за домовленістю сторін угоди про примирення можуть укладатися, серед інших, за допомогою «іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)» [78]. Натомість поняття і процесуальний статус такої особи не визначений в КПК

України, хоча й частково це питання врегульоване ЗУ «Про медіацію» (розділ 2) [115]).

Таким чином, у національному правопорядку існує прогалина щодо реалізації положення міжнародного гуманітарного права про право військовополоненого на допомогу з боку товариша по полону. Йдеться не про заміну професійного захисника, а про можливість надання додаткової підтримки: комунікаційної, організаційної, психологічної, без порушення принципів змагальності, рівності сторін та незалежності суду.

Неврегульованість цього питання створює правову невизначеність, що може призводити як до обмеження гуманітарних гарантій військовополонених, так і до різночитань у практиці застосування міжнародного права. Крім того, в умовах збройного конфлікту належна імплементація положень III Женевської конвенції має не лише процесуальне, а й міжнародно-правове значення, оскільки пов'язана з виконанням державою своїх зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права та можливістю використання доказів, отриманих від цих суб'єктів не тільки у національній судовій юрисдикції, а й в МКС чи Трибуналах.

Відтак питання участі «товариша-полоненого» у кримінальному провадженні потребує окремого нормативного та доктринального осмислення з метою забезпечення узгодженості національного кримінального процесу із міжнародними стандартами, гарантіями права на захист та гуманітарними засадами поводження з військовополоненими.

Наступне питання стосується вимоги, відповідно до якої на прохання держави-покровительки, держава-утримувач передає їй список кваліфікованих осіб, які можуть забезпечити захист.

Відповідно до ст. 8 III ЖК обов'язком держави-покровительки є охорона інтересів сторін конфлікту. Як зазначається у наукових джерелах: у своїй посередницькій ролі держава-покровителька фактично виступає передусім як канал зв'язку. Вона забезпечує передання необхідних повідомлень між державою-утримувачем і державою походження. Нерідко саме держави-

покровительки є єдиним доступним засобом комунікації між воюючими сторонами. Хоча значна кількість таких функцій прямо передбачена Конвенцією 1949 року, це та сфера, в якій держава-покровителька може діяти навіть за відсутності прямого припису .

Наразі у збройному конфлікті України та РФ офіційно не призначено жодної держави-покровительки згідно з положеннями ЖК та ДП І. Це означає, що жодна третя нейтральна держава не була погоджена обома сторонами як держава-покровителька для здійснення спеціальних функцій нагляду та захисту інтересів захищених осіб у рамках міжнародного гуманітарного права.

У такій ситуації, за відсутності домовленості про конкретну державу-покровительку, міжнародне гуманітарне право дозволяє призначити МКЧХ або іншу неупереджену гуманітарну організацію як замітника Держави-покровительки для виконання тих самих функцій, якщо сторони конфлікту дадуть на це згоду [13]. У збройному конфлікті РФ з Україною саме МКЧХ виконує такі функції.

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язані надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, зокрема будь-які докази, військовополоненому мовою, яку він розуміє, а також копія обвинувального акта, копія реєстру матеріалів досудового розслідування надається військовополоненому мовою, яку він розуміє [56].

Залучення перекладача у випадках, коли особа не володіє мовою кримінального провадження, за загальними правилами здійснюється в порядку ст. 68 КПК України. Однак в умовах воєнного стану у ч. 12 ст. 615 КПК України сторона обвинувачення за наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо дізнавач, слідчий, прокурор володіють однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий [178].

З приводу цієї норми у науковій доктрині існує думка щодо того, що здійснення суб'єктом зі сторони обвинувачення такого перекладу є можливим,

коли це стосується процесуальних документів і судових рішень. Виконання такого перекладу без належного рівня фахових знань неминуче призводитиме до порушення прав підозрюваного. Водночас, як зазначає А. Ю. Гнатюк, щодо відібрання пояснень відповідні зміни видаються обґрунтованими, оскільки пояснення не належать до джерел доказів у кримінальному провадженні [47, с. 11]. Хоча пояснення дійсно не зазначені у ч. 2 ст. 84 КПК України як джерело доказів, натомість відповідно до ст. 298-1 КПК України у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків вони відносяться до таких, а забезпечення прав підозрюваного є необхідним і для цієї форми досудового розслідування.

О. В. Кубарева з цього приводу зазначає, що ці зміни до КПК України, безумовно, можуть сприяти підвищенню оперативності досудового розслідування в умовах воєнного стану шляхом скорочення часу та ресурсів, необхідних для залучення перекладача. Водночас вважаємо недоцільним наділення сторони обвинувачення повноваженням самостійно здійснювати переклад пояснень, показань чи документів навіть у випадках, коли дізнавач, слідчий або прокурор володіє мовою, якою спілкується підозрюваний чи потерпілий. Такий підхід може створити передумови для зловживань з боку органів досудового розслідування та обвинувачення і, як наслідок, поставити під загрозу реалізацію права підозрюваного на захист [80].

Свою чергою, Д. І. Клепка та І. О. Крицька зазначають, що особливої актуальності наведені положення набувають у контексті забезпечення права на перекладача для військовополонених – підозрюваних або обвинувачених, які входили до складу збройних формувань так званих «Л/ДНР». Формально значна частина таких осіб є громадянами України та здобували середню, а інколи й вищу освіту на її території. Водночас з огляду на тривалість збройного конфлікту з 2014 року автоматичне припущення про належний рівень володіння мовою кримінального судочинства є необґрунтованим. Особливо це стосується осіб молодого віку, які на момент початку конфлікту були дітьми і фактично формували освітнє та мовне середовище вже в умовах окупації. З

урахуванням практики ЄСПЛ та з метою об'єктивної оцінки реального рівня володіння мовою кримінального провадження, правоохоронні органи та суд повинні індивідуально з'ясувати відповідні обставини. Зокрема, доцільно враховувати: постійне місце проживання особи протягом останніх десяти років; місце навчання та мову здобуття освіти; місце та характер трудової діяльності; здатність особи вільно й усвідомлено відповідати на поставлені запитання; її вік; факти перебування або виїзду на підконтрольну Україні територію у період з 2014 по 2022 роки [68, с. 32]. Вчені, посиляючись на практику ЄСПЛ, при цьому зауважують, що приписи ч. 12 ст. 615 КПК України не є порушенням вимог ЄКПЛ, за умови не зловживання стороною захисту процесуальними правами щодо перекладу [68, с. 34].

У зауваженнях та пропозиціях Національної асоціації адвокатів України до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану» пропонується видалити досліджуване положення, «зважаючи на те, що з урахуванням ситуації, яка склалася через російську агресію і те, що мова держави-агресора не є непоширеною, а отже, можна знайти осіб, які розуміють цю мову, при тому, що відсутні формальні вимоги до перекладача у КПК України» [61].

Наведені положення та доктринальні підходи дають підстави стверджувати, що застосування ч. 12 ст. 615 КПК України у кримінальних провадженнях щодо військовополонених є вкрай проблематичним як з точки зору гарантій права на захист, так і з позиції допустимості отриманих доказів, однак не є прямим порушенням права на переклад та права на захист, у випадку добросовісних дій сторони обвинувачення.

Військовополонені належать до категорії осіб зі спеціальним правовим статусом, щодо яких діють підвищені стандарти захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, зокрема III ЖК. Забезпечення належного перекладу є складовою гарантії справедливого судового розгляду та ефективного захисту. Переклад, здійснений представником сторони

обвинувачення, об'єктивно позбавлений нейтральності та процесуальної незалежності, що суперечить принципу змагальності та рівності сторін.

Здійснення перекладу слідчим, дізнавачем або прокурором створює ризик викривлення змісту показань, особливо у справах про воєнні злочини, де фактичні обставини є складними, а термінологія спеціалізованою (військова, міжнародно-правова, технічна). Навіть незначні неточності перекладу можуть вплинути на кваліфікацію діяння або оцінку доказів. У подальшому це може призвести до визнання доказів недопустимими через порушення права на захист.

Практика ЄСПЛ послідовно виходить із того, що право на безоплатну допомогу перекладача є елементом гарантій справедливого суду (ст. 6 ЄКПЛ). Переклад має бути якісним, достатнім та ефективним, а не формальним. Якщо переклад здійснює процесуальний опонент підозрюваного, це може бути розцінено як структурний конфлікт інтересів і поставити під сумнів справедливість провадження загалом.

У справах щодо міжнародних злочинів важливим є дотримання принципу комплементарності в контексті можливого контролю з боку МКС. Неналежне забезпечення процесуальних гарантій, зокрема мовних, може бути розцінене як неспроможність або небажання держави здійснювати належне кримінальне переслідування відповідно до міжнародних стандартів.

Таким чином, хоча норма ч. 12 ст. 615 КПК України спрямована на забезпечення оперативності розслідування в умовах воєнного стану, її застосування у провадженнях щодо військовополонених не відповідає підвищеним стандартам захисту, що випливають із міжнародного гуманітарного права, стандартів ЄСПЛ та вимог допустимості доказів. З метою гарантування права на захист і забезпечення належної процесуальної якості доказів доцільно утримуватися від використання цього механізму у справах цієї категорії.

У ст. 105 III ЖК передбачаються мінімальні строки для підготовки до захисту: захиснику має бути надано не менше двох тижнів до початку

підготовчого провадження для підготовки до захисту, а самому військовополоненому за «достатньо тривалий час до початку слухання справи» має бути забезпечено право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження [56].

Слід зауважити, що це положення цілком корелює із вимогами п. 3 ст. 6 ЄКПЛ яка в контексті справедливого суду та ефективного захисту визначає достатність можливостей і часу, які мають бути забезпечені [73]. Як зазначають вчені, зазначене положення передбачає, що заходи, пов'язані з належною підготовкою захисту, можуть включати все, що є «необхідним» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати реальну можливість організувати свій захист належним чином, без не виправданих обмежень у використанні процесуальних засобів під час розгляду справи та з можливістю впливати на його результат. Оцінка того, чи були надані обвинуваченому належні можливості та достатній час, здійснюється з урахуванням конкретних обставин кожної справи [53].

Підготовче провадження відповідно до ч. 1 ст. 314 КПК України призначається не пізніше 5 днів з моменту отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, суд має призначити підготовче судове засідання з урахуванням того, щоб прокурор мав можливість повідомити про це державу-покровителя, представника військовополонених не пізніше як за три тижні до підготовчого судового засідання з дня одержання державою-покровителем такого повідомлення, а також представником військовополонених.

М.І. Пашковський вважає, що у такому повідомленні має міститися наступна інформація:

- відомості, передбачені ст. 112 КПК України, повинно бути зазначено:
- прізвище та ім'я військовополоненого, його звання, армійський, полковий, особовий чи серійний номер, дату народження, професію, якщо вона є;
- місце інтернування або ув'язнення;

- виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) КК України та формулювання обвинувачення;
- найменування суду, а також дату, час і місце проведення підготовчого судового засідання [97].

Крім того, III ЖК передбачає, що держава-покровителька може брати участь у будь-якому судовому засіданні за участю військовополоненого обвинуваченого, крім закритих судових засідань [56]. Це означає необхідність її повідомлення у кожному випадку проведення судового засідання.

III ЖК встановлює вимоги щодо справедливого «судового розслідування» (ст. 103), у контексті ст. 6 ЄКПЛ воно означає гарантоване право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначає презумпцію невинуватості та стандарти забезпечення прав обвинуваченого (ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ) [73]. Серед уже вищенаведених гарантій прав військовополонених підозрюваних та обвинувачених III ЖК визначає, що за жодних умов військовополонений не може підлягати розгляду справи судом, який не забезпечує загально визнаних гарантій незалежності та неупередженості, зокрема якщо процедура такого суду не гарантує підсудному прав і засобів захисту, визначених ст. 105 III ЖК [56]. В Україні судові провадження щодо військовополонених обвинувачених відбувається у загально встановленому порядку (крім особливостей, визначених КПК України в частині обміну військовополоненими). У Коментарі МКЧХ підкреслюється, що забезпечення незалежності та безсторонності під час судового розгляду справ щодо військовополонених пов'язане з особливими викликами. Зазначається, що суддям доводиться здійснювати правосуддя стосовно військовослужбовців держави-супротивника, а тому держава, яка тримає в полоні, повинна виявляти підвищену обачність для недопущення будь-якої упередженості чи конфлікту інтересів, які можуть виникнути в такому контексті. Важливою гарантією неупередженості є також положення про те, що

рішення у справах військовополонених не можуть підлягати перегляду військовими органами. В Україні кримінальні провадження щодо військовополонених – обвинувачених у воєнних злочинах, розглядаються судами загальної юрисдикції на тих самих засадах, що й справи стосовно цивільних осіб, а ухвалені рішення не підлягають перегляду військовою владою [89, с. 43].

У ст. 106 III ЖК передбачене право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень військовополоненими. А також про повідомлення держави-покровительки як про винесений вирок, так і про рішення військовополоненого скористатися своїм правом на перегляд судового рішення чи відмови від нього [56].

Після набрання вироком законної сили прокурор повідомляє про це державі-покровительці У такому повідомленні прокурора, окрім відомостей, передбачених ст. 112 КПК України, повинно бути зазначено: короткий звіт про досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження, із зазначенням формулювання обвинувачення та позиції захисту, відомості про місце, у якому військовополонений буде відбувати покарання, а також додано копію вироку [97].

Проведений аналіз норм III ЖК, ЄКПЛ, а також національного законодавства України дає підстави для формулювання наступного висновку щодо загальних засад здійснення кримінального провадження стосовно військовополонених.

Кримінальне переслідування військовополонених можливе, однак воно повинно здійснюватися з безумовним дотриманням спеціальних гарантій, передбачених міжнародним гуманітарним правом. III ЖК встановлює підвищені стандарти процесуального захисту, які включають: незалежність і безсторонність суду, заборону будь-якого морального чи фізичного примусу, обов'язковість участі захисника, завчасне інформування держави-покровителя, обмеження строків досудового тримання під вартою, а також недопустимість

перегляду судових рішень військовою владою. Ці гарантії мають імперативний характер і не можуть бути звужені національним законодавством.

Національне законодавство України загалом дозволяє здійснювати кримінальне провадження щодо військовополонених у межах загальної процесуальної моделі, однак окремі норми (зокрема щодо строків тримання під вартою, перекладу, оперативності підготовчого провадження, зміни захисника, залучення товариша військовополоненого, повідомлення держави-покровительки) потребують узгодженого тлумачення з положеннями III ЖК.

Питання тримання військовополонених під вартою в межах кримінального провадження повинно чітко відмежовуватися від їх утримання як військовополонених відповідно до міжнародного гуманітарного права. Кримінальне процесуальне тримання під вартою має застосовуватися лише за наявності процесуальних підстав і не може підміняти режим табірному утримання.

Забезпечення мовних гарантій, права на ефективний захист, права на достатній час і можливості для підготовки до судового розгляду є ключовими елементами допустимості доказів і справедливості провадження. Будь-яке спрощення процедур в умовах воєнного стану не може призводити до зниження стандартів захисту, встановлених міжнародним правом.

Загалом кримінальне провадження щодо військовополонених перебуває на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесуального права. Його ефективність і легітимність визначаються не лише досягненням результату у вигляді обвинувального вироку, а насамперед дотриманням підвищених процесуальних гарантій. Саме баланс між оперативністю, ефективністю розслідування та безумовним дотриманням прав військовополонених становить основоположний критерій відповідності національної моделі кримінального провадження міжнародним стандартам.

Неврегульовані аспекти не створюють автоматичної незаконності провадження, однак формують зону правової невизначеності, що може

поставити під сумнів допустимість доказів, легітимність судового розгляду та відповідність міжнародним зобов'язанням України.

З урахуванням зазначеного, пропонуємо мінімальні зміни до КПК України. По-перше, вважаємо за доцільне до ч. 1 ст. 3 КПК України додати п. 1-1 у такій редакції «військовополонений – особа, яка має право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р.» (як це визначено у Порядку тримання військовополонених) [113].

На нашу думку, запропоновані зміни дозволять чітко відмежовувати військовополоненого від інших категорій суб'єктів, особливо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Враховуючи, що провадження щодо військовополонених мають низку специфічних ознак, не характерних для жодного з особливих порядків кримінального провадження, вважаємо за логічне доповнення КПК України Розділом IX-3 «Особливості кримінального провадження за участю військовополонених», у якому буде міститися ст. 637 у наступному формулюванні: «Порядок кримінального провадження щодо військовополонених визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.». У подальшому зазначений розділ може бути доповнений іншими нормами задля гармонізації вітчизняного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права та вирішенням у тому числі тих прогалин, які ми визначили у цьому підрозділі.

2.2. Участь військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій

У попередньому підрозділі ми визначили загальні гарантії, передбачені для участі військовополонених у кримінальному провадженні. Однак ціла низка важливих аспектів реалізації процесуального статусу військовополоненого стосується проведення із ними СРД. Їх правова природа є комплексною та спеціальною, оскільки вона поєднує: кримінально-процесуальну форму, гуманітарно-правові обмеження, міжнародно-правові гарантії прав людини.

СРД щодо військовополонених за своєю правовою природою не є класичним різновидом кримінальних процесуальних дій, а становлять особливу категорію процесуальних дій, що допускаються лише за умови дотримання спеціального правового режиму. Важливо підкреслити, що міжнародне гуманітарне право не забороняє здійснення СРД щодо військовополонених як таких. Натомість воно встановлює специфічні жорсткі умови їх допустимості, виходячи з презумпції гуманного поводження та захисту людської гідності.

З точки зору національного права України, правова природа СРД щодо військовополонених повинна визначатися з урахуванням положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України та норм міжнародного права, які відповідно до Конституції є частиною національної правової системи. Це означає, що СРД щодо військовополонених мають подвійну нормативну основу: внутрішньодержавну та міжнародну, причому остання має пріоритет у разі колізії.

Особливістю правової природи таких СРД є також те, що військовополонений не може розглядатися як «звичайний» підозрюваний або обвинувачений.

Одразу підкреслимо тезу про те, що військовополонені підозрювані та обвинувачені мають права та обов'язки, які передбачені для «ординарних» підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні. А також права та обов'язки, передбачені для військовополонених нормами міжнародного гуманітарного права, які стають учасниками кримінального процесу, та

спеціальних норм, які передбачені у КПК України для такого учасника, як особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого».

Як зазначають вчені, допит військовополонених може бути направлений на досягнення декількох цілей. По-перше, встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Ключовим завданням допиту є отримання вичерпних та деталізованих відомостей про події, безпосереднім учасником або очевидцем яких був військовополонений. Увага фокусується на обставинах ведення бойових дій, фактах порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також вчиненні кримінально каранних діянь, що мають суттєве значення для об'єктивного розслідування.

По-друге, показання військовополонених виступають важливим джерелом доказів, на основі яких формується доказова база у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених у контексті збройного конфлікту. Отримані дані сприяють верифікації фактів, ідентифікації причетних осіб та забезпеченню невідворотності покарання.

По-третє, допит одночасно виступає інструментом забезпечення прав самого військовополоненого. Процедура має гарантувати право на справедливий розгляд, гуманне поводження та особисту недоторканність. Обов'язковою умовою є проведення СРД у суворій відповідності до міжнародних стандартів [90, с. 145 – 148].

КПК України не передбачає обов'язку підозрюваного та обвинуваченого давати показання у кримінальному провадженні. Більш того, це корелює зі ст. 63 Конституції України та є частиною права на захист. Відповідно до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, так само як і ширше право особи зберігати мовчання, належать до фундаментальних гарантій права на справедливий судовий розгляд.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 III ЖК під час допиту на військовополоненого покладаються лише обов'язки щодо повідомлення ним свого прізвища, ім'я та військового звання, дати народження та армійського, полкового, особового чи

серійного номеру або іншої рівноцінної інформації. По суті вимоги щодо надання такої інформації забезпечують надання йому гарантій прав військовополоненого, а також переваг, які надаються відповідно до його звання або статусу [56]. М. В. Грушко зазначає, що військова форма з юридичного погляду може розглядатися як непрямий індикатор статусу комбатанта (про що зазначалося у розділі I), однак вона сама по собі не є беззаперечним підтвердженням належності особи до складу збройних сил. Саме з огляду на це вищенаведена норма визначає перелік додаткових відомостей, які військовополонений зобов'язаний повідомити для встановлення його статусу [49, с. 125].

Вчена також зазначає, що цілі такого допиту не обмежуються встановленням особи військовополоненого, а можуть охоплювати отримання стратегічної та тактичної інформації військового характеру. Третя Женевська конвенція не забороняє проведення допиту, що виходить за межі ідентифікаційних даних, однак щодо допустимих методів його здійснення частина четверта статті 17 має тлумачитися у взаємозв'язку із загальною вимогою статті 13 Конвенції, відповідно до якої поводження з військовополоненими повинно бути гуманним.

Ускладнення виникає у випадку, коли під час такого допиту з'являються підстави підозрювати військовополоненого у причетності до злочинної діяльності до моменту його захоплення. За таких обставин фактична мета допиту може трансформуватися: замість збирання військової інформації він набуває характеру встановлення особистої участі особи у можливому кримінальному правопорушенні, причому така зміна цілей може не усвідомлюватися самим військовополоненим [49, с. 127].

Привертає увагу не повністю коректний та тотожний офіційний переклад наведеної норми – ст. 17 III ЖК, що міститься на офіційному сайті ВРУ. Адже в українському перекладі йдеться саме про інформацію, яку отримують під час «допиту» [56]. В українському законодавстві це поняття має чітко визначене кримінально-процесуальне значення і пов'язується з проведенням СРД в межах

кримінального провадження, спрямованої на отримання доказової інформації. Натомість автентичний англomовний текст статті 17 не містить терміна *interrogation*, який безпосередньо перекладається як «допит» і вживається саме у процесуальному контексті.

В англійській версії документа ця норма сформульована наступним чином: «Every prisoner of war, when questioned on the subject, is bound to give only his surname, first names and rank, date of birth, and army, regimental, personal or serial number, or failing this, equivalent information» [10]. Аналіз змісту цього документа, викладеного англійською мовою також свідчить про те, що у ньому не використовується термін «interrogation», який означає «допит». А термін «interview» використовується лише у ст. 105: «The advocate or counsel conducting the defence on behalf of the prisoner of war shall have at his disposal a period of two weeks at least before the opening of the trial, as well as the necessary facilities to prepare the defence of the accused. He may, in particular, freely visit the accused and **interview him in private**» [10] (*виділено А.Ш.*), що в офіційному українському перекладі визначено, як: «Адвокат, який здійснює захист від імені військовополоненого, має у своєму розпорядження, принаймні, два тижні до початку слухання справи, а також необхідні можливості для підготовки захисту обвинуваченого. Він може, зокрема, вільно відвідувати обвинуваченого та **розмовляти** з ним без свідків» [56] (*виділено А.Ш.*). Ще одне використання цього терміну у ст. 126 III ЖК: «They shall be able **to interview the prisoners**, and in particular the prisoners' representatives, without witnesses, either personally or through an interpreter» [10], що в офіційному українському перекладі означає: «Вони можуть **розмовляти** з військовополоненими, зокрема з їхніми представниками, особисто або через перекладача» [56].

Формулювання «when questioned on the subject» має ширше й нейтральніше значення, яке ближче до поняття «коли його запитують» або «у разі звернення із запитаннями», а не «під час допиту» як спеціальної процесуальної процедури. Таким чином, англійський текст не створює імперативного зв'язку із кримінальним процесуальним інститутом допиту, а

радше описує обов'язок військовополоненого надати мінімальний обсяг ідентифікаційних даних у разі запитання чи іншу інформацію, яка не має статусу показань.

Додатковим підтвердженням цього є наведений аналіз тексту Конвенції. Термін *interrogation* у ній фактично не використовується щодо військовополонених у значенні слідчого допиту. Натомість термін *interview* застосовується стосується приватної комунікації – захисника з обвинуваченим або представників гуманітарних організацій із військовополоненими. В офіційному українському перекладі ці положення передано як «розмовляти» або «розмова», що свідчить про відсутність кримінально-процесуального змісту в цих ситуаціях. Отже, використання в українському перекладі статті 17 терміна «допит» є концептуально неточним, оскільки: по-перше, воно зміщує акцент із гуманітарного режиму поведінки на кримінальний процесуальний режим, що може створювати хибне враження про допустимість застосування національних процедур допиту до військовополонених поза межами кримінального провадження. По-друге, існує ризик колізії між міжнародним гуманітарним правом і національним кримінальним процесом, якщо ідентифікаційні заходи, передбачені III ЖК, тлумачити як повноцінний процесуальний допит у значенні КПК України.

Звертає на себе увагу і те, що у Порядку здійснення заходів щодо поведінки з військовополоненими в особливий період, який базується на положеннях міжнародного гуманітарного права [118], використовується термін «опитування», що є значно ближчим до змісту англійського «questioned». Це підтверджує, що на рівні підзаконного регулювання законодавець фактично визнає відмінність між процесуальним допитом і гуманітарним опитуванням. Акцентування уваги на розмежуванні термінів «допит», «опитування», «інтерв'ю» та «розмова» у межах дослідження має принципове значення з огляду на: необхідність точного відтворення змісту міжнародних договорів; недопущення розширювального тлумачення повноважень держави щодо військовополонених; забезпечення балансу між гуманітарними стандартами та

кримінальними процесуальними гарантіями; уникнення ситуацій, коли особа фактично допитується з доказовою метою без надання їй процесуального статусу та відповідних гарантій.

М. В. Грушко вказує на певну проблематику допиту військовополонених. Так, вчена зазначає, що у міжнародному гуманітарному праві не визначено чіткого моменту, з якого військовополонений починає користуватися гарантіями справедливого судового розгляду. Більш конкретні орієнтири містяться у статутах міжнародних кримінальних трибуналів (зокрема, ст. 18 Статуту МКТЮ та ст. 17 Статуту МКТР), де прямо використовується категорія «підозрюваний». Вона зазначає, що видається з необхідне нормативне визначення моменту, з якого починають діяти процесуальні гарантії, релевантні на стадії допиту. Стосовно військовополонених, яких можуть допитувати з моменту взяття в полон, таким моментом слід вважати початок будь-якого опитування чи допиту, спрямованого на з'ясування їх особистої причетності до ймовірної злочинної діяльності. Крім того, слід враховувати, що військовополонені перебувають у вразливому становищі та можуть не розрізняти допит загального характеру (наприклад, з метою отримання військової інформації) і допит, спрямований на встановлення їх індивідуальної кримінальної відповідальності. Саме тому існує підвищений ризик зловживань або недобросовісного допиту [49, с. 128 – 129].

На нашу думку, по-перше, такі міркування пов'язані знову-таки з наведеними невідповідностями офіційного перекладу III ЖК та вживанням терміну «допит» в контексті отримання інформації від військовополоненого відповідно до положень Конвенції. По-друге, чинний КПК України у ст. 224 містить детально встановлений порядок проведення допиту, який передбачає, що особу повідомляють, в якості якого суб'єкта та по якому кримінальному провадженню вона залучається, їй мають бути забезпечені всі права, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством, в іншому ж випадку такий протокол допиту не буде визнаний допустимим.

Хоча, безпосередньо КПК України не містить норм, які передбачають обов'язкове проведення допиту військовополонених, натомість Додаток 3 «Порядок опитування військовополоненого» Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період передбачає наступні вимоги. По-перше, визначає, що однією із цілей такого опитування є допомога прокуратурі та органам правопорядку в пошуку серед військовополонених потенційних свідків або співучасників воєнних злочинів. По-друге, «якщо військовополонений надав відомості, які стосуються/можуть стосуватися злочинів, вчинених на території України (обстріл цивільного населення та/або цивільних об'єктів, використання зброї невибіркової дії, використання цивільних осіб як живих щитів, використання форми/знаків розрізнення Збройних Сил, використання машин швидкої допомоги для перевезення зброї/боєприпасів тощо), він якнайшвидше повинен бути допитаний відповідним слідчим/прокурором» [118]. При цьому правила таких опитувань корелюють з вимогами міжнародного гуманітарного права, зокрема, щодо заборони катувань, добровільності пояснень (крім передбачених ч. 1 ст. 17 III ЖК).

Допит учасників кримінального провадження, що мають статус військовополонених, відіграє важливу роль при здійсненні кримінальних проваджень за їх участі. Особливості проведення цієї СРД мають бути виділені з урахуванням того, до якої категорії суб'єктів кримінального провадження відноситься такий військовополонений. Логічно, що він може мати статуси підозрюваного, обвинуваченого, у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 438 КК України. Однак, у кримінальних провадженнях за ст. 438 КПК України свідками можуть виступати комбатанти рф.

Як нами уже зазначалося вище, військовополонені можуть бути допитані як свідки у кримінальному провадженні. Так, наприклад, у вирoku Солом'янського районного суду м. Києва від 23.05.2022 у справі № 760/5257/22 за ч. 2 ст. 438 КК України як свідка було допитано військовополоненого рядового старшого механіка-водія у військовій частині № НОМЕР_1 четвертої

танкової Кантемирівської дивізії Московської області збройних сил рф. Зокрема, зазначений свідок у своїх показаннях розповів про обставини розстрілу цивільних: «...Проїхавши метрів п'ятсот вони побачили цивільного чоловіка, який розмовляв по телефону. Прапорщик ОСОБА_19 наказав ОСОБА_25 стріляти в цивільного, аргументуючи це тим, що останній може їх здати військовим ЗСУ. Обвинувачений не став виконувати даний наказ. В цей час повернувся невідомий свідку військовослужбовець РФ, що сидів на передньому сидінні, та наказовим тоном почав кричати на ОСОБА_26 , примушуючи виконати наказ, аргументуючи це тим, що їх можуть здати військовим ЗСУ». Крім того, під час судового засідання як доказ було досліджено протокол слідчого експерименту за участю зазначеного військовополоненого, який позначений у вирoku, як «ОСОБА_12»: « даними протоколу проведення слідчого експерименту від 30.04.2022 за участю підозрюваного ОСОБА_10 , свідка ОСОБА_12 , їх захисників та перекладача із фототаблицею, в ході якого вони показали місце та обставини вчинення ОСОБА_10 кримінального правопорушення, зокрема, вбивства потерпілого ОСОБА_15 , а також протиправних дій інших військовослужбовців РФ щодо цивільного населення, що мали місце 28.02.2022 року в селі Чупахівка Охтирського району Сумської області та відповідають показанням вказаних учасників процесу в суді (т.1 а.с. 204-233)» [38].

І ось тут постає логічне запитання: чи може бути притягнутий військовополонений-свідок до кримінальної відповідальності за ст. ст. 384, 385 КК України? На нашу думку, це питання є досить дискусійним. Адже, хоча і вищенаведений порядок, і норми міжнародного гуманітарного права передбачають добровільність надання відомостей та право не свідчити проти себе, вимоги КПК України та КК України пред'являють до свідка обов'язок давати правдиві показання, про що він повідомляється перед початком проведення допиту (ч. 2 ст. 66, ч. 3 ст. 224 КПК України). З урахуванням вищенаведених вимог міжнародного гуманітарного права, слід дійти висновку, що попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо

неправдивих показань є нелогічним. Адже такі особи не зобов'язані повідомляти щодо себе жодної іншої інформації, аніж а, що передбачена у ст. 17 III ЖК. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 17 III ЖК: «Будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, не можна їх ображати, переслідувати або вдаватися до обмежень їхніх прав» [56].

У доктрині кримінального права відповідальність розглядається як інструментальний механізм виконання обов'язку під примусом. Якщо власне обов'язок характеризується потенційною варіативністю поведінки (виконання або невиконання), то юридична відповідальність переводить його у площину імперативності [169, с. 149]. Також зазначається, що державний примус є обов'язковою ознакою кримінальної відповідальності [95, с. 190].

З урахуванням того, що відповідно до ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України», ст. 8,9 КПК України, міжнародні договори мають пріоритетне значення, питання попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за ст.ст. 384, 385 КК України та роз'яснення цього обов'язку є недоцільним. Водночас КПК України містить імперативну вказівку щодо цього, невиконання якої є порушення встановленої процесуальної форми та може призвести до визнання доказів недопустимими.

Таким чином, попередження військовополоненого-свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або відмову від їх надання набуває ознак непрямого примусу. Адже сама по собі загроза кримінальної санкції є проявом державного примусу, що суперечить гуманітарному режиму поводження, передбаченому міжнародним правом. Отже, автоматичне застосування до військовополоненого положень ст. 384, 385 КК України є проблематичним як із точки зору міжнародних зобов'язань України, так і з позиції принципу гуманності та заборони примусу.

З огляду на пріоритет міжнародних договорів у національній правовій системі України, вимога безумовного попередження військовополоненого-

свідка про кримінальну відповідальність за відмову від показань або за їх неправдивість потребує перегляду. В іншому випадку існує ризик порушення міжнародних зобов'язань України та підриву гуманітарного характеру правового режиму військового полону. Кримінальний процесуальний обов'язок свідка у класичному розумінні не може бути механічно екстрапольований на військовополоненого без урахування його спеціального міжнародно-правового статусу.

На нашу думку, з метою усунення зазначеної колізії доцільно внести зміни до ч. 3 ст. 224 КПК України, виклавши її третє речення у наступній редакції:

«У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань (**крім військовополонених**), а потерпілий - за давання завідомо неправдивих показань».

Слід зауважити, що чинний процесуальний порядок допиту військовополонених містить лише декілька норм, які стосуються однією із категорій таких суб'єктів – особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 225 КПК України особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, може бути допитана під час досудового розслідування в судовому засіданні відповідно до правил цієї статті.

В. В. Сарана та А. Г. Шиян зазначають, що положення ст. 225 КПК України в частині підстав проведення допиту у такому порядку мають «нечіткий, розмитий характер» внаслідок того, що містять формулювання «винятковий випадок» без встановлення обмеженого переліку таких, що може призвести до зловживання сторонами правом на звернення з таким клопотанням до слідчого судді та спричинить затягування досудового розслідування [126, с. 224].

На нашу думку, наявність оціночних понять у КПК України хоча створює більший простір для дискреції сторін та може створити умови для процесуальних зловживань, водночас в частині вирішення цього питання щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, ще й в умовах воєнного стану, стає важливою гарантією законної фіксації показань та можливості їх використання під час судового розгляду, в умовах потенційної неможливості допитати таку особу у разі проведення обміну.

Як справедливо зазначають О. С. Смірнов та Г.К. Тетерятник, оцінні поняття та відхід від конкретизації шляхом заміни сукупності певних критеріїв відіграють важливу роль у певних випадках, що характеризують унікальною сукупністю факторів, обставин, які не завжди можна уніфікувати в єдине правило – формалізувати [128, с. 154].

Аналіз судових рішень щодо проведення допиту у такому порядку вказує, що слідчі судді не задовольняють клопотання без належного обґрунтування та підтвердження обставин, що можуть розглядатися як виняткові, у випадках звернення із клопотаннями про проведення допиту особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, під час досудового розслідування у судовому порядку.

Наприклад, в ухвалі Зарічного районного суду м. Суми від 03.09.2025 у справі № 591/3895/25 зазначається, що до слідчого судді звернувся захисник підозрюваного з клопотанням про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України. Винятковість обставин він мотивував тим, що підзахисного готують для обміну, який відбудеться між Україною та рф. Натомість сторона обвинувачення заперечувала проти задоволення клопотання, оскільки відсутні офіційні дані про те, що підозрюваний готується на обмін чи уповноваженим органом прийнято рішення про його обмін, звернувши увагу на те, що обмін осіб, які підозрюються у вчиненні особливо тяжких злочинів, може відбутися тільки після ухвалення вироку у справі. Слідчим суддею було відмовлено у задоволенні клопотання адвоката внаслідок того, що не доведено, що на даний

час існують обставини, які можуть унеможливити допит підозрюваного в суді в подальшому [149].

Слід звернути увагу на іще одну форму фіксування показань військовополонених в умовах воєнного стану. Це передбачена ч. 11 ст. 615 КПК України можливість використання у суді показань, отриманих під час допиту підозрюваного, на стадії досудового розслідування в умовах воєнного стану, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відео фіксації [78].

Зрозумілим є той факт, що доповнення ст. 615 КПК України зазначеною нормою є вимушеною реакцією на ті ризики збереження доказів, які пов'язані із воєнним станом. Справедливо Т.О. Лоскутов наголошує, що умови воєнного стану зумовлюють необхідність такого нормативного врегулювання процедури допиту, яке дозволяло б суду у виняткових випадках відступати від принципу безпосередності отримання показань у судовому засіданні за умови забезпечення належних процесуальних гарантій [82, с. 319]. Вчені також додають, що така необхідність зумовлена потребою у стислі строки в умовах надзвичайних правових режимів отримати показання від значної кількості суб'єктів кримінального провадження [159, с. 164].

Вчені по-різному оцінюють допустимість таких показань. Зокрема, І. В. Гловюк зазначає, що процедура, передбачена ч. 11 ст. 615 КПК України є доречною лише якщо немає можливості здійснити депонування показань у порядку ст. 225 КПК України [44]. О. В. Нікішев вважає, що доцільно внести зміни до ч. 11 ст. 615 КПК України, виклавши її у наступній редакції: «Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, за умови, що допит такої особи неможливий під час

судового розгляду. Неможливість допиту такої особи в судовому засіданні має бути доведена прокурором» [90, с. 143]. Автор обґрунтовує свої міркування тим, що норма має застосовуватися лише за умови доведеної неможливості допиту особи в суді, що безпосередньо зумовлена наслідками воєнного стану. На рівні судової практики необхідно закріпити недопустимість використання спрощених процедур Розділу IX-1 КПК, якщо обставини війни фактично не перешкоджають загальному порядку провадження. Пропонується запровадити «презумпцію допиту в судовому засіданні». Це означає, що обов'язок обґрунтування неможливості безпосереднього допиту покладається на сторону, яка ініціює використання раніше отриманих показань. Такий підхід підкреслює статус ч. 11 ст. 615 КПК як виняткового інструменту, а не загального правила [90, с. 144].

Об'єктивні умови збройного конфлікту та специфіка правового режиму обміну військовополонених зумовлюють високу ймовірність того, що щодо особи, стосовно якої прийнято рішення про передачу для обміну, завершення повного досудового розслідування та судового розгляду стане фактично неможливим або буде відкладене на невизначений строк. Після передачі іншій стороні така особа вибуває з-під юрисдикційного контролю України, що істотно ускладнює забезпечення її участі у процесуальних діях, повторний допит, одночасні допити, перевірку показань або безпосереднє дослідження доказів у суді.

У цьому контексті постає питання забезпечення принципу ефективності кримінального провадження та збереження доказової бази. Відповідно до статті 2 КПК України, завданням кримінального провадження є, зокрема, забезпечення повного та неупередженого розслідування, а також притягнення винних до відповідальності. Реалізація цього завдання неможлива без належної фіксації доказів у ситуаціях, коли існує ризик їх втрати або неможливості повторного отримання.

Показання особи, включеної до списку на обмін, можуть мати подвійне значення: по-перше, як джерело доказів щодо її власної можливої кримінальної

відповідальності; по-друге, як доказ щодо інших осіб або фактів вчинення воєнних чи інших злочинів.

З огляду на це, законодавче врегулювання процесуального статусу такої особи має передбачати не лише формальні наслідки обміну (зміна запобіжного заходу, звільнення, зупинення провадження), а й механізм збереження доказів, насамперед її показань.

Саме тому застосування процедури, передбаченої статтею 225 КПК України (допит слідчим суддею з метою збереження доказів), у таких випадках повинно набувати імперативного характеру. На відміну від загального підходу, де проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України є правом сторони обвинувачення, у випадку особи, щодо якої прийнято рішення про обмін, існує об'єктивна загроза неможливості її подальшої участі в процесі. Таким чином, ризик втрати доказів є не гіпотетичним, а реальним і передбачуваним.

Невикористання механізму ст. 225 КПК України в таких умовах може призвести до: втрати ключового доказу; неможливості доведення обставин справи; порушення права потерпілих на ефективне розслідування; створення підстав для визнання провадження неефективним у розумінні практики ЄСПЛ.

Крім того, з огляду на принцип змагальності та рівності сторін, допит у порядку ст. 225 КПК України забезпечує: участь сторони захисту; можливість поставити запитання; належну процесуальну фіксацію показань; підвищений рівень доказової сили отриманої інформації.

Таким чином, імперативне закріплення обов'язку сторони обвинувачення ініціювати допит особи, включеної до списку на обмін, у порядку ст. 225 КПК України є логічним продовженням принципу належної процесуальної обачності (*due diligence*) з боку держави.

З цього приводу О.В. Нікішев пропонує авторську редакцію абз. 2 ч. 1 ст. 225 КПК України: «У порядку, визначеному цієї статтею, може бути допитаний свідок та потерпілий. *Особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, допитується лише в порядку цієї статті, крім випадків, передбачених ч. 11 ст. 615 КПК України*» [90, с. 148].

В цілому підтримуючи зазначену пропозицію, слід зауважити, що аналіз зазначеної норми крізь призму кримінальної процесуальної доктрини дозволяє виділити декілька критичних аспектів, які вказують на її недосконалість та потенційні ризики для правосуддя. Словосполучення «допитується лише в порядку цієї статті» створює правову колізію: чи означає це заборону будь-яких інших допитів (наприклад, звичайного допиту слідчим за ст. 224 КПК)? Якщо так, то це паралізує досудове розслідування до моменту звернення до слідчого судді. Якщо ж ні, то виникає питання: яку юридичну силу мають інші допити, якщо закон вимагає «лише» допиту за ст. 225 КПК України?

Статус особи, щодо якої прийнято рішення про обмін, є адміністративно-політичним рішенням, а не судовим. Таким чином, сторона обвинувачення отримує інструмент для швидкої фіксації показань «зручних» свідків або підозрюваних під приводом майбутнього обміну, навіть якщо сам обмін може не відбутися або бути відтермінованим. Таким чином, «обмін» стає легальним приводом для уникнення відкритого судового допиту.

Зазначена норма містить відсилку до ст. 615 КПК, яка дозволяє використовувати показання, зафіксовані на відео без участі слідчого судді. Це створює «подвійне виключення». З одного боку, закон каже, що допит має бути перед суддею (ст. 225), а з іншого – дозволяє взагалі обійти суддю, якщо діє воєнний стан (ст. 615). Це створює небезпечну лазівку, де показання особи, яку передають державі-агресору, фіксуються лише поліцією/СБУ, що ставить під сумнів добровільність таких показань та їх об'єктивність.

Ми пропонуємо доповнити абз. 2 ч. 1 ст. 225 КПК України, виклавши його у наступній редакції: «У порядку, визначеному цієї статтею, може бути допитаний свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. *Сторона обвинувачення невідкладно зобов'язана звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту особи в судовому засіданні під час досудового розслідування, у випадку прийняття рішення уповноваженим*

органом про її обмін як військовополоненого, якщо такий допит не було проведено».

Отже, перетворення можливості, передбаченої ст. 225 КПК України, на процесуальний обов'язок у зазначених випадках є обґрунтованим як з позицій захисту публічного інтересу, так і з огляду на гарантії справедливого судового розгляду.

Встановлення обов'язку («невідкладно зобов'язана») щодо допиту саме перед слідчим суддею забезпечує високий стандарт легітимності доказу. Оскільки допит відбувається за участю судді та (обов'язково) захисника, такі показання автоматично визнаються допустимими під час судового розгляду (ст. 23, 225 КПК), навіть якщо сама особа вже перебуває за межами країни. Чинна практика часто зводиться до допиту особи слідчим «на камеру» (за ст. 615 КПК), де захист може бути відсутнім або пасивним.

Часто рішення про обмін приймається швидко, і правоохоронні органи просто не встигають зафіксувати важливі дані до моменту передачі особи.

Використання терміну «невідкладно» створює часові рамки для сторони обвинувачення. Це дисциплінує слідчого та прокурора, змушуючи їх діяти оперативно, щоб не втратити цінну для розслідування (зокрема воєнних злочинів) інформацію.

Забезпечення обов'язкового судового допиту дозволяє зафіксувати правду про події злочину на офіційному рівні. Навіть якщо особа буде обміняна, потерпілий матиме юридично підтвержені показання, які можуть бути використані для винесення заочного вироку (*in absentia*) або подання позовів до міжнародних трибуналів.

Однак логічно ми розуміємо, що внесення змін до КПК України вимагає системного підходу. У нашій ситуації привертає увагу той факт, що аналіз положень ст. 225 КПК України свідчить про відсутність чіткого нормативного визначення строків розгляду клопотання про проведення допиту в судовому засіданні під час досудового розслідування. Законодавець обмежується закріпленням підстав для такого допиту – наявності ризику втрати доказу або

неможливості його подальшого отримання, проте не встановлює конкретних часових меж реагування слідчого судді.

У звичайних умовах така конструкція може компенсуватися принципом розумного строку та практикою невідкладного розгляду відповідних клопотань. Однак у випадку особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, ситуація має принципово інший характер. Рішення про обмін є політико-гуманітарним за своєю природою, реалізується в обмежений часовий проміжок та передбачає фактичне вибуття особи з-під юрисдикції України. Після передачі такої особи забезпечити її повторний допит або участь у судовому розгляді стає практично неможливо.

У цьому випадку ризик втрати доказу не є абстрактним чи потенційним, а набуває реального й передбачуваного характеру. Саме тому інститут допиту в порядку ст. 225 КПК України трансформується із факультативного механізму збереження доказів у фактично необхідний процесуальний інструмент. Водночас відсутність чітко визначеного строку розгляду відповідного клопотання може призвести до ситуації, коли навіть за умови обов'язкового звернення сторони обвинувачення судове реагування виявиться запізним, що нівелює саму мету такої процедури.

З огляду на це доцільним є встановлення спеціального скороченого строку розгляду клопотання про допит особи, включеної до списку на обмін. Такий підхід відповідає принципу ефективності кримінального провадження, позитивним зобов'язанням держави щодо належного розслідування злочинів, зокрема воєнних, а також принципу правової визначеності. Чітка регламентація строків унеможливить різнотлумачення та забезпечить єдність судової практики.

Оптимальним видається встановлення обов'язку слідчого судді розглянути таке клопотання невідкладно, але не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту його надходження до суду. Такий строк є процесуально реалістичним, забезпечує оперативність реагування та водночас не створює надмірного навантаження на судову систему. За потреби додатково може бути

передбачено можливість проведення засідання в режимі відеоконференції та пріоритетність розгляду таких клопотань.

Таким чином, встановлення спеціального строку розгляду клопотання у випадку прийняття рішення про обмін як військовополоненого є логічним продовженням запропонованої імперативної моделі обов'язкового звернення сторони обвинувачення та формує системний процесуальний механізм збереження доказів в умовах міжнародного збройного конфлікту.

З урахуванням зазначеного, доцільно доповнити ст. 225 КПК України абз. 2 після слів «, якщо такий допит не було проведено» (запропонованої нами редакції) реченням наступного змісту: *«Таке клопотання розглядається в суді в день його надходження»*.

Вчені зазначають низку важливих аспектів, які мають бути враховані під час допиту військовополонених.

По-перше, необхідно гарантувати безпеку всіх учасників допиту, як військовополонених, так і слідчих та перекладачів. Слід урахувати можливі ризики, пов'язані з проявами ворожості, агресії, насильства чи психологічної травматизації, та вживати адекватних заходів для їх мінімізації.

По-друге, допит має здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини, зокрема принципів, закріплених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Військовополонені повинні користуватися правом на гуманне поводження, справедливий судовий розгляд і повагу до їх особистої недоторканності.

По-третє, особи, які проводять допит, зобов'язані діяти об'єктивно та неупереджено. Недопустимими є будь-які форми фізичного або психологічного тиску, погроз чи насильства. Допит повинен ґрунтуватися виключно на фактичних даних і доказах, а не на припущеннях або упередженнях.

По-четверте, у разі якщо військовополонений не володіє мовою, якою ведеться допит, необхідно забезпечити участь кваліфікованого перекладача, що гарантуватиме належну комунікацію та розуміння змісту процесуальних дій.

По-п'яте, слід враховувати психологічний стан військовополонених та осіб, звільнених з полону, які можуть перебувати під впливом стресу, травми або шокового стану. У зв'язку з цим допит повинен проводитися з урахуванням принципу мінімального втручання, без створення додаткового психологічного навантаження [48]. Важливим при підготовці до допиту військовополонених та осіб, які звільнені з полону, є залучення спеціалістів. Вчені пропонують здебільшого залучати психологів для підготовки до проведення таких допитів, що дозволяє забезпечити встановлення психологічного контакту з допитуваним і отримати правдиві свідчення [34, с. 25].

По-шосте, необхідно забезпечити належну фіксацію та збереження отриманих під час допиту доказів для їх подальшого використання у судовому провадженні з дотриманням вимог процесуального закону [60, с. 521].

Серед криміналістичних ситуацій допиту військовополонених-підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів вчені виділяють наступні ситуації:

- підозрюваний визнає провину, але відмовляється від дачі показань;
- підозрюваний визнає провину і надає правдиві показання;
- підозрюваний не визнає провини [69, с. 170].

Вважаємо за необхідне звернути увагу ще на один принципово важливий аспект організації допиту як військовополонених, так і осіб, звільнених із полону – доцільність його проведення у формі процесуального інтерв'ю. Наукове обґрунтування такого підходу впливає з поєднання кількох факторів: особливої вразливості цієї категорії осіб, психологічних наслідків перебування в полоні, специфіки воєнного контексту та потреби отримання значного обсягу інформації, зокрема чутливого характеру.

Процесуальне інтерв'ю виступає дієвим запобіжником проти отримання хибної інформації, само обмови, судових помилок. Системність та об'єктивність цього методу дозволяють правоохоронцям уникати когнітивних упереджень і передчасного формування обвинувального ухилу. Окрім налагодження ефективної комунікації для розкриття злочинів, цей інструмент

забезпечує реальну практичну імплементацію презумпції невинуватості та дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини [122].

По-перше, військовополонені та особи, звільнені з полону, належать до категорії осіб із підвищеним рівнем психологічної вразливості. Перебування в умовах полону, можливі факти жорстокого поводження, ізоляції, загрози життю, приниження чи примусу формують стан хронічного стресу, посттравматичного розладу, емоційної нестабільності. У такому стані класична модель допиту, побудована на жорсткій процесуальній структурі та інтенсивному опитуванні, може викликати ретравматизацію; знижувати достовірність показань; формувати оборонну поведінку; унеможливити отримання повної та послідовної інформації.

Крім того, нами уже наголошувалося на забороні будь-яких насильницьких дій до військовополонених. «У ситуаціях збройного конфлікту під час допиту осіб з метою іншою, ніж кримінальне правосуддя (наприклад, у тактичних чи стратегічних умовах військовими та офіцерами розвідки), застосування певних правових гарантій може відрізнятись згідно з відповідними положеннями міжнародного гуманітарного права, права у сфері прав людини і національного права. Тим не менш, свобода від катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання не допускає відступів, і правові та процесуальні гарантії на запобігання таких дій застосовуються під час кожного допиту та заходи, які б обходили це право, не повинні вживатися» [101].

Важливим є дотримання Принципів Мендеса щодо ефективного ведення допитів під час розслідувань і збору інформації, адже саме «допит без примусу, заснований на емпатійному налагодженні стосунків і заснованих на дотриманні прав людини методах, забезпечує професійно обґрунтовану та ефективну альтернативу хибній звичайній практиці допиту, яка орієнтується на зізнання та покладається на тактику фізичного та психологічного примусу, катування та інші форми жорстокого поводження, спрямованого на отримання зізнань» [101].

Процесуальне інтерв'ю, натомість, ґрунтується на ненасильницькому, когнітивно орієнтованому підході, який дозволяє мінімізувати психологічний тиск і створити безпечне середовище для надання інформації.

В.В. Луцик та С.Р. Гавгун визначають, що «процесуальне інтерв'ю – це процесуальна дія, що полягає в отриманні точної, надійної та достовірної інформації від потерпілих, свідків або підозрюваних – інтерв'юєнтів, в ході їхнього спілкування з інтерв'юєром для встановлення фактичних обставин кримінального провадження з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування» [83, с. 316].

З психологічної точки зору пам'ять особи, яка пережила травматичні події, функціонує фрагментарно. Спогади можуть бути: уривчастими; емоційно забарвленими; асоціативними; нестабільними в часовій послідовності. Методика процесуального інтерв'ю дозволяє поступово відновлювати події через: вільну розповідь; вільне пригадування та управління розмовою, відкриті запитання тощо.

Вчені також підтверджують, що порядок проведення процесуального інтерв'ю, його етапи не дисонують із «традиційними» уявленнями про допит. Вони передбачають схожу послідовність дій: підготовку та планування; встановлення психологічного контакту; роз'яснення прав та порядку проведення; отримання інформації; завершення та оцінювання результатів, що окремо деталізуються у підручниках, наукових дослідженнях та ін. [70, с. 120].

Натомість такий підхід суттєво підвищує повноту й точність отриманої інформації, особливо якщо йдеться про воєнні злочини, катування, незаконне поводження чи інші тяжкі правопорушення.

Крім того, допит цієї категорії осіб часто має на меті отримання великого обсягу інформації, що може включати: дані про структуру підрозділів; відомості про осіб, причетних до злочинів; обставини утримання в полоні; факти порушення міжнародного гуманітарного права; інформацію, що становить державну таємницю або має чутливий характер.

Отримання такої інформації потребує довіри, поступового встановлення контакту та зниження психологічної напруги. Авторитарний або конфронтаційний стиль допиту, навпаки, спричиняє закритість і мінімізацію відповідей.

Процесуальне інтерв'ю відповідає і міжнародним стандартам прав людини та засадам гуманного поводження, закріпленим у Женевських конвенціях. Воно виключає будь-які форми примусу, психологічного тиску чи маніпуляції, що особливо важливо у світлі заборони катувань та інших форм жорстокого поводження. З точки зору доказового права процесуальне інтерв'ю забезпечує вищу якість доказової інформації. Добровільно надані, структуровано зафіксовані показання мають: більшу переконливість у суді; менший ризик визнання їх недопустимими, кращу внутрішню узгодженість.

Таким чином, застосування моделі процесуального інтерв'ю щодо військовополонених та осіб, звільнених із полону, є науково обґрунтованим і методологічно виправданим. Воно дозволяє поєднати гуманітарний підхід із потребами кримінального провадження, забезпечуючи баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав і гідності особи.

На сьогодні в Україні апробована та адаптована модель процесуального інтерв'ю, в основу якої покладена британська модель PEACE [130] та сьогодні уже використовується при роботі з військовополоненими: «сотні допитів військовополонених, які вже проведені з використанням процесуального інтерв'ю, підтверджують його практичну ефективність» [123].

Однак в контексті нашого дослідження для роботи зі свідками і потерпілими-військовополоненими та звільненими з полону, ми звернули увагу на ще одну модель процесуального інтерв'ю – WISCI модель, метою якої є інтерв'ювання свідків у таких справах в умовах необхідності проведення великої кількості інтерв'ю зі свідками/потерпілими протягом нетривалого часу, особливо у випадках критичних інцидентів [33].

Зокрема, Kevin Smith та Becky Milne у своєму дослідженні, присвяченому цій методиці, розглядають триажування свідків і потерпілих [28] (подібно

медичному тріажуванню). На нашу думку, при роботі з військовополоненими та особами, які повернулися з полону, можна використати такий підхід. Система тріажу має базуватися на таких критеріях:

1) інформаційна цінність (Content Priority): а) безпосередні очевидці події або особи, що мали командні ролі (цінність для встановлення ланцюга командування); б) особи, що володіють іншою інформацією; в) особи, чий свідчення є загальними або дублюючими.

2) психоемоційний стан (Trauma Assessment):

- пріоритет 1 (критичний): особи з гострою травмою, що потребують негайної медичної/психологічної допомоги. Допит відкладається до стабілізації;

- пріоритет 2 (чутливий): особи, здатні до комунікації, але вимагають травма-інформованого підходу (участь психолога, спеціальні умови інтерв'ю).

- пріоритет 3 (стабільний): особи, готові до проведення СРД у звичайному режимі.

Звичайно, що доцільно виділити ще один критерій – процесуальна терміновість (наприклад, військовополонені, щодо яких вже прийнято рішення про невідкладний обмін, потреби досудового розслідування тощо).

На нашу думку, чітка система пріоритетів полегшує координацію між органами досудового розслідування, військовими структурами, медичними службами та психологами, забезпечуючи узгодженість дій та ефективний розподіл ресурсів.

Таким чином, впровадження системи тріажу у роботі з військовополоненими та звільненими з полону особами дозволить поєднати вимоги доказової ефективності з принципами гуманності, мінімізувати ризики вторинної травматизації та підвищити якість документування міжнародних злочинів.

Необхідність адаптації чинного кримінального процесуального законодавства до специфіки процесуальної діяльності із залученням зазначеної категорії суб'єктів, звертає увагу іще до одного питання.

2.3. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого

З початку збройного конфлікту на території України у 2014 році і до прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-IX вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство не містило згадки про військовополонених. Попри це, обміни військовополоненими, у тому числі, які були учасниками кримінальних проваджень, відбувалися. Зокрема, дослідники цієї проблематики виділяють декілька етапів обмінів з 2014 року до 2020 року: активну фазу – від початку збройного конфлікту 2014 року до 2016 року; етап відносного затишшя у 2016 – 2017 роках, що завершився масштабним обміном 27 грудня 2017 року; та період від вересня 2019 року до 2020 року, який ознаменувався певним поживленням процесу обмінів. Кожен із цих періодів мав свій політичний контекст, що безпосередньо впливав як на характер комунікації між українською та російською сторонами, так і на масштаби обмінів [138].

О. Потильчак у своєму дослідженні обмінів з 2014 до 2024 року виділяє наступні періоди: 1 період (вересень 2014 – 2015 роки) – активні нецентралізовані публічні та непублічні обміни військовополонених та цивільних осіб; 2 період (2016-2021 роки) – різкий спад активності та політизація обмінів; 3 період (з лютого 2022 року – до сьогодні) – нова різка активізація обмінів українських військовополонених і цивільних заручників на військовополонених росіян з початком широкомасштабного вторгнення збройних сил РФ в Україну [102]. При цьому автор зазначає, що аналіз положень Гаазької конвенції 1907 року та Женевських конвенцій 1929 і 1949 років щодо поводження з військовополоненими свідчить про відсутність у міжнародному гуманітарному праві інституту обміну військовополоненими під

час ведення бойових дій. Натомість чинний конвенційний механізм репатріації військовополонених може застосовуватися виключно після завершення війни.

Однією з характерних ознак гібридної, неоголошеної війни, яку РФ веде проти України з лютого 2014 року є збереження обмеженого, неформального діалогу між сторонами щодо обміну військовополоненими та цивільними особами, а факт здійснення взаємних обмінів військовополоненими під час активних бойових дій, які не передбачені нормами чинного міжнародного гуманітарного права, є свідченням гібридного характеру цієї війни [102].

Попри те, що питання обміну військовополоненими постало іще з початку збройної агресії у 2014 році, у кримінальній процесуальній площині воно не було вирішене аж до 2022 року. З цього приводу Г. К. Тетерятник іще у 2021 році справедливо зазначала, що «Процедура «обміну полоненими» виходить за межі правового поля та вирішується шляхом прийняття політико-правових рішень, внаслідок чого виявляються порушення права на справедливий судовий розгляд» [135, с. 480]. Вчена виділила декілька три порядків, застосованих до осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, у зв'язку із вчиненням злочинів на території України, задля здійснення «обміну полоненими»: 1) звільнення з-під варті із заміною запобіжного заходу на неізоляційний і передання особи для подальшого «обміну»; 2) помилування; 3) амністія [133; 134; 136].

З початку повномасштабного вторгнення питання обміну військовополоненими, які беруть участь у кримінальному провадженні, істотно загострилося та актуалізувалося. Значне зростання кількості військовополонених, яких Україна захоплює внаслідок активних бойових дій, неминуче призводить до збільшення кількості випадків, коли такі особи стають фігурантами кримінальних проваджень. Йдеться передусім про підозру у вчиненні воєнних злочинів. За таких умов виникає юридичний і моральний конфлікт між правом на справедливе правосуддя та практичною необхідністю участі цієї особи в обміні.

Крім того, обміни військовополоненими мають не лише гуманітарний вимір, а й стратегічне значення – вони впливають на моральний дух армії, суспільну підтримку, політичні переговори тощо. Тому українська сторона, з одного боку, прагне дотримання правових процедур, але з іншого – змушена враховувати державні інтереси, які іноді вимагають передання навіть тих осіб, стосовно яких триває кримінальне переслідування.

У міжнародному гуманітарному праві наразі відсутній чіткий правовий механізм, який би регламентував допустимість або порядок обміну військовополонених, які є підозрюваними, обвинуваченими або засудженими. Це створює прогалину, яка унеможлиблює уніфікований підхід, і змушує держави діяти ситуативно, спираючись на політичні домовленості, що не завжди відповідають принципам правосуддя.

Такий обмін може викликати гостру реакцію з боку суспільства, як українського, так і міжнародного. Особливо, якщо йдеться про осіб, яких підозрюють у тяжких та особливо тяжких злочинах проти цивільного населення. У суспільстві може виникнути запитання: чи справедливим є звільнення воєнного злочинця в обмін на українського військовополоненого?

Усі ці обставини свідчать про нагальну потребу в розробці національного механізму, який би дозволяв приймати обґрунтовані та виважені рішення щодо обміну осіб, залучених до кримінального процесу, із дотриманням як гуманітарних, так і правових стандартів.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-IX стало новим етапом забезпечення правових процедур, пов'язаних із участю цих осіб у кримінальному провадженні та їх обміну [61].

Зокрема, ч. 1 ст. 3 КПК України було доповнено п. 28, відповідно до якого «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, - будь-яка особа, яка має процесуальний статус

підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений» [78].

Проаналізуємо запропоноване законодавством визначення цього суб'єкта кримінального провадження. Видається, що зазначена дефініція визначає подвійний правовий статус такої особи:

- 1) процесуальний статус (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) обумовлює її участь у кримінальному провадженні, наділяє процесуальними правами та обов'язками, а також встановлює правові наслідки, пов'язані з досудовим розслідуванням, судовим розглядом або виконанням вироку;
- 2) статус військовополоненого, визначений Третьою Женевською конвенцією (1949), передбачає певний обсяг прав та гарантій, передбачений для такої категорії суб'єктів.

Крім того, варто підкреслити, що саме факт включення особи до офіційного списку на обмін уповноваженим органом державної влади (відповідно до пп. 4 п. 4 Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, затверджений Постановою КМУ від 11.03.2022 № 257) [99] формує правову підставу для набуття нею цього статусу та можливості застосування тих процесуальних механізмів, якими було доповнено КПК України вищенаведеним законом.

О. В. Капліна ключові процесуальні ознаки зазначеної категорії осіб умовно поділяє на дві групи: ординарні (загальні) та особливі (екстраординарні). Ординарні ознаки притаманні будь-якій особі, яка вчинила кримінальне правопорушення і щодо якої в Україні розпочато кримінальне провадження. Особливі ж ознаки характеризують специфічний статус особи у зв'язку з умовами міжнародного збройного конфлікту. Водночас варто підкреслити, що ці ознаки не є відокремленими одна від одної – вони тісно взаємопов'язані, формуючи комплексний процесуальний статус учасника кримінального провадження.

До першої групи (ординарних) ознак належать:

- 1) вчинення особою воєнного злочину загальнокримінального характеру, передбаченого КК України, за який передбачена відповідальність відповідно до закону;
- 2) набуття особою процесуального статусу згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України: статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

До другої групи (особливих/екстраординарних) ознак належать:

- 1) наявність у особи статусу комбатанта, що визначається нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема положеннями Женевських конвенцій;
- 2) визнання особи військовополоненим;
- 3) вчинення кримінального правопорушення у контексті збройного конфлікту, зокрема між Україною та РФ;
- 4) ухвалення уповноваженим органом рішення про включення особи до процедури обміну в рамках механізмів взаємного повернення військовополонених;
- 5) фактичне включення особи до списку на обмін, затвердженого компетентним органом державної влади.

При цьому вчена зазначає, що ці ознаки є взаємопов'язаними, а відтак формують сукупний процесуальний статус такого учасника провадження [66].

Т. Г. Фоміна також вказує, що для визначення особи стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, повинно бути дотримано 3 умови: особа повинна мати процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, особа є військовополоненим, щодо особи повинно бути прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Крім того, вчена звертає увагу на те, що процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого у таких осіб може з'явитися у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності за злочини «породжені війною» [156, с. 402].

У цілому складно не погодитися із логікою вчених. Водночас, як свідчить редакція самої дефініції, запропонованої законодавцем у п. 3 ч. 1 ст. 28 КПК України, який використовує слово «як» в якості порівняльного сполучника, що означає порівняння та/або ототожнення (прирівняння) статусу, так і судова практика, до категорії таких суб'єктів належать не тільки військовополонені (у розумінні норм Женевських конвенцій та законодавства України), а також можуть належати не тільки особи – представники країни-агресора та країн, які в якості найманців воюють на стороні рф, які вчинили воєнні та інші злочини, передбачені розділом XX КК України.

Наведемо декілька прикладів на підтримку нашої точки зору. Так, однією із перших осіб, яка була включена до списків «обміну» після набуття чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28.07.2022 р. № 2472-ІХ став голова політради «Опозиційної платформи – За життя» та кума президента рф Путіна Віктора Медведчука, якого 21 вересня 2022 року Україна в межах обміну передала рф [1]. Відповідно до інформації з відкритих джерел та ухвали Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 №463/1712/22 зазначений суб'єкт є підозрюваним у вчиненні злочинів, передбачених ч.2 ст.28 ч.1 ст.111 («Державна зрада»), ч.2 ст. 28 ч.1 ст. 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації») КК України, і судом було ухвалене рішення: «Скасувати підозрюваному ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави у кримінальному провадженні №2201613000000212 від 19 вересня 2016 року, який обраний на підставі ухвали слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 16 квітня 2022 року та продовжений ухвалою слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 14 вересня 2022 року, у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого» [150].

Відповідно до інформації з відкритих джерел 25 травня 2025 року «У рамках обміну полоненими в форматі "1000 на 1000" Україна передала росії колаборантів і зрадників» [141].

Аналіз інформації, що міститься в ЄДРСР також підтверджує, що процесуальні механізми, передбачені до суб'єкта, визначеного у п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України, поширюються не тільки на військовополонених та не тільки до підозрюваних за вчинення міжнародних злочинів.

До прикладу, в ухвалі Широківського районного суду Дніпропетровської області від 21.05.2025 у справі №237/3732/23 зазначається, що розглянуто та задоволено клопотання прокурора Криворізької південної окружної прокуратури «про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненої, відносно засудженої ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , громадянки України, уродженки м. Красногорівка, Марійського району, Донецької області, зареєстрована за адресою: АДРЕСА_1 , мешкала: АДРЕСА_2 , до засудження не працювала, не заміжня, з вищою освітою, раніше не судимої, засудженої вироком Мар'їнського районного суду Донецької області від 02.08.2023 року за ч. 7 ст. 111-1 КК України» [154].

В ухвалі Дніпровського районного суду м. Києва від 21.05.2025 у справі №755/13764/24 за обвинуваченням уродженця м. Чернігова, громадянина України у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 3 ст. 15 ч. 2 ст. 263-1, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 436-2 КК України, а також уродженки м. Чернігова, громадянки України, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 3 ст. 15 ч. 2 ст. 263-1, ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 436-2 КК України також задоволено клопотання прокурора Офісу Генерального прокурора про скасування обвинуваченим запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, у зв'язку з тим, що прийнято рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, відповідно до якого у списку військовополонених

ворогів, які плануються для передачі державі-агресору зазначені і ці особи [147].

Відповідно до ухвали Менського районного суду Чернігівської області від 21.05.2025 у справі №738/1125/25 щодо засудженого за ч.1 ст.109 КК України до 5 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна прийнято рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого, у зв'язку із тим, що належить до осіб, стосовно яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, наявність рішення уповноваженого органу про передачу вказаного засудженого для обміну як військовополоненого, його письмової згоди на такий обмін, суд дійшов висновку про задоволення клопотання прокурора [151].

В ухвалі Широківського районного суду Дніпропетровської області від 21.05.2025 у справі № №344/11820/22 щодо громадянки України, засудженої за ч. 3 ст. 114-2 КК України до 9 років позбавлення волі, зазначається, що від відбування призначеного покарання за вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 07.10.2022 за ч. 3 ст. 114-2 КК України, у зв'язку з прийняттям рішення про передачу її для обміну як військовополоненої [154].

Наведені приклади, на нашу думку, свідчать про те, що включення до п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України дефініції «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» є спробою законодавця формалізувати особливу правову категорію таких осіб, що одночасно: є учасниками кримінального провадження (підозрюваними, обвинуваченими, засудженими) та включені до списку для обміну, затвердженого уповноваженим органом (на підставі політико-правового рішення).

Законодавець використовує порівняльну конструкцію «як військовополонений», що свідчить не про визнання формального статусу військовополоненого (у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції), а про

функціональну аналогію з метою реалізації процедури обміну. Що є необхідним і зрозумілим кроком, у зв'язку із тим, що дії рф щодо військового полону виходять за межі правового поля, що обумовлює порушення країною-агресором не тільки гарантій прав військовополонених у розумінні ст. 4 III ЖК, а й порушення норм міжнародного гуманітарного права, які забороняють брати у полон цивільних заручників, які часто складають значну кількість так званого «обмінного фонду» з боку рф.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 3 III ЖК від 12 серпня 1949 року заборонені будь-які форми насильства щодо життя та прав особи й людини, включаючи взяття заручників, рішуче заборонені незалежно від обставин [56]. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, у пункті «с» ч.2 ст. 75, визначає недопустимість взяття заручників у будь-який час та в будь-якому місці, не залежно від того, хто вчинятиме ці дії [52]. Натомість за даними з відкритих джерел та офіційними даними ідентифіковані майже 16 тисяч цивільних осіб, які стали жертвами незаконних затримань державою-агресором, понад 1800 людей наявні підтвержені дані про утримання на території рф, з них близько 880 осіб верифіковані через МКЧХ [139]. При цьому за даними омбудсмена станом на кінець березня 2025 року з понад 4 тисяч повернутих з російського полону громадян України, цивільні складають всього 171 особу [127].

Виходячи з аналізу запропонованої законодавцем дефініції «особа, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого» та судової практики, зазначене поняття можна віднести до правової фікції. Як зазначають вчені, з метою досягнення необхідного правового результату в умовах відсутності фактичної відповідності між юридичною нормою та реальним станом речей, законодавець використовує спеціальний конструктивний прийом, що полягає у фіксації юридичного факту як такого, що вважається наявним, попри його об'єктивну відсутність або явну суперечність дійсності. Такий

нормативний прийом передбачає свідоме нормативне «визначення» або «визнання» обставини, яка не відповідає фактичній реальності, однак у силу припису закону визнається обов'язковою для всіх суб'єктів правовідносин та захищається від спростування. Основною метою такого прийому є забезпечення стабільності правозастосування, можливість винесення визначених судових рішень та досягнення юридичних наслідків, передбачених системою права [63, с. 14 – 15].

У зазначеному випадку законодавець (п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України) прирівнює до статусу «військовополоненого» осіб, які за МГП такими не є. Зокрема: цивільні особи (підозрювані, обвинувачені, засуджені за різні категорії кримінальних правопорушень (колаборціонізм, державна зрада, тероризм тощо), які згідно з Женевськими конвенціями не є комбатантами, а отже, не можуть бути військовополоненими. У тому числі, серед них громадяни власної держави, хоча статус військовополоненого зазвичай передбачає належність до збройних сил супротивника (іншої держави).

Словосполучення «обмін як військовополоненого» прямо вказує на те, що: особа може не мати статусу комбатанта, може бути громадянином України, але закон приписує застосовувати до неї певні процедури, аналогічні до тих, що застосовуються до реальних військовополонених (скасування запобіжного заходу, звільнення від відбування покарання тощо).

Призначення цієї правової фікції направлене, у першу чергу на легітимізацію передачі, адже без прирівнювання осіб, які не є військовополоненими у розумінні Женевських конвенцій у правовому полі України не існувало б механізму їхнього видання іншій стороні. По-друге, такий крок направлений на подолання прогалів у міжнародному гуманітарному праві, адже воно не регулює обмін цивільних злочинців на військовополонених. Українська юридична фікція створює «місток» між національним кримінальним правом та практичними потребами війни з урахуванням темпорально-територіальних умов.

Повертаючись до формулювання п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України, слід зауважити, що науковці справедливо звертають увагу на те, що можна уявити ситуацію, коли в збройних формуваннях держави-агресора перебувають особи, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння були в стані неосудності, тобто внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слаборозвиненості чи іншого патологічного стану психіки не могли усвідомлювати значення своїх дій (бездіяльності) або керувати ними. Також можлива ситуація, коли особа, яка під час вчинення такого діяння перебувала в осудному стані, згодом, уже після його вчинення, захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними, у зв'язку з чим виникає необхідність застосування до неї спеціального кримінального процесуального порядку – провадження із застосування примусових заходів медичного характеру [67, с. 304 – 305].

Дійсно, хоча такий суб'єкт і віднесений до сторони захисту і змодельована ситуація може трапитися, законодавець у п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України залишив це поза увагою.

Слід погодитися, що доцільним є доповнення зазначеної норми «особою стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування» [67, с. 305].

Використання досліджуваної правової фікції вказує на те, що суд не перевіряє, чи воювала особа зі зброєю в руках (статус комбатанта), суд перевіряє: а) наявність особи у списку на обмін; б) письмову згоду особи.

Таким чином, використання юридичної фікції в п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України є вимушеним, але ефективним кроком, адже дозволяє державі діяти в межах закону (*de jure*), фактично здійснюючи політико-правові акти (*de facto*).

Аналіз публікацій щодо досліджуваної проблематики свідчить про те, що в цілому вчені погоджуються з логікою законодавця, який використовує у п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК формулювання «як військовополоненого», з урахуванням існуючих політико-правових реалій в контексті збройної агресії рф, відсутності

механізмів міжнародного права щодо обміну цивільних заручників та потребою у поверненні українців з полону. Однак в частині закріплення процесуального статусу таких осіб висловлюються наступні міркування.

Т. Г. Фоміна визначає логічним доповнення КПК України статтю 42-1, де буде закріплено поняття, права та обов'язки особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Необхідним вона вбачає і доповнення п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України переліку учасників кримінального провадження зі сторони захисту за рахунок його доповнення новим учасником [156, с. 404].

О. В. Шаповал вказує на доцільність чіткої регламентації осіб, які мають право на участь в процедурі обміну військовополоненими та розроблення інструкції щодо здійснення кримінального провадження з такими особами, у якій доцільно «врахувати та викласти компіляцію всіх особливостей, додаткових прав та обов'язків всіх суб'єктів кримінального процесу, а також всі особливості здійснення такого процесу, відповідно до міжнародного та національного законодавства, для уникнення плутанини та можливого порушення норм права» [160].

Попри позитивний намір систематизувати практику, це положення заслуговує поміркованої наукової критики, з огляду на такі аспекти. Авторка фактично пропонує створити уніфіковану інструкцію, яка охоплювала б усі аспекти провадження щодо осіб, що підлягають обміну. Однак, як видно навіть з раніше наведених прикладів із судової практики, під процедуру «обміну» можуть підпадати різні категорії підозрюваних, обвинувачених, засуджених. По-друге, інструкції не можуть регулювати визначений законом порядок кримінального провадження. По-третє, юридичний статус таких осіб є комплексним і динамічним – вони одночасно перебувають у площині кримінального процесу, міжнародного гуманітарного права, а також залучені до політичного процесу. Створити одну-єдину інструкцію, яка би системно враховувала усі сценарії (досудове розслідування, судовий розгляд, виконання вироку, обмін) в контексті необхідності виконання політико-правових рішень, є

малореалістичним, а надмірна деталізація може призвести до унеможливлення обміну. З урахуванням того, що обмін полоненими є передусім, гуманітарно-політичною процедурою, яка часто вимагає оперативного, гнучкого реагування.

Багато з того, що пропонується включити до «інструкції»: вже регламентовано в КПК (процесуальні права й обов'язки підозрюваного /обвинуваченого/засудженого) або має інший рівень нормативного регулювання (наприклад, нормативно-правові акти, які регламентують роботу Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період).

Більш логічною та поміркованою вбачається позиція О. В. Капліної, яка у публікаціях використовує поняття військовополонений-підозрюваний (обвинувачений) та зазначає, що такий суб'єкт кримінального провадження має усі права підозрюваного, визначені КПК України, а також додаткові права, якими він наділяється відповідно до міжнародних нормативно-правових актів як військовополонений у розумінні ст. 4 III ЖК та підзаконних нормативно-правових актів, які натеper регулюють в Україні окремі аспекти поводження з цією категорією осіб (наприклад, Порядок тримання військовополонених). Крім того, вчена звертає увагу на ще одну унікальну особливість кримінального процесуального статусу військовополоненого – право на обмін, якщо стосовно нього уповноваженим органом прийнято рішення про обмін та якщо він включений відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений [66].

Отже, на нашу думку, за змістом чинної редакції КПК України та практики її застосування, процесуальний статус такого учасника кримінального провадження—як особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, має гібридну природу. А такі суб'єкти можуть бути поділені на декілька категорій:

- 1) військовополонені у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції;

2) особи, які не є військовополоненими у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції.

Стосовно правової природи та особливостей статусу такого суб'єкта, слід зауважити наступне. Унікальний статус таких осіб у кримінальному провадженні формується одночасно в межах двох відносно автономних правових полів – кримінально-процесуального та адміністративно-політичного. Ці статуси не поглинають один одного, а співіснують до моменту фізичної передачі особи за процедурою обміну [168].

На відміну від класичних учасників, цей суб'єкт визначається через нормативну прирівнюваність до військовополоненого, що дозволяє наділяти відповідним режимом осіб, які фактично не є комбатантами.

Правовий статус дозволяє легітимно зупинити кримінальне переслідування не на підставі реабілітації, а через зовнішній фактор – необхідність звільнення українських військовополонених та цивільних заручників. Обов'язковою ознакою є письмова згода особи на обмін, що є унікальною формою процесуального волевиявлення (вибір між судом в Україні та передачею іншій державі).

Ще однією особливістю та ознакою такого правового статусу є те, що він є тимчасовим і діє лише в період від затвердження списку до моменту перетину кордону. У разі зриву обміну особа автоматично повертається до загального статусу підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого. Крім того, особи, які не є військовополоненими у розумінні ст. 4 III ЖК, не можуть наділятися правами та гарантіями, якими наділені військовополонені, окрім тих, які стосуються реалізації процедури їх обміну.

Таким чином, особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – це спеціальний (гібридний) суб'єкт кримінального провадження, правовий статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у

межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну.

2.4. Особливості кримінального провадження щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого

Серед уже раніше розглянутих особливостей провадження за участю військовополонених слід звернути увагу на ті норми, які визначають порядок здійснення кримінального провадження у випадку прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та отримання згоди на такий обмін.

Відповідно до пунктів 1 та 4 Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257, функції щодо організації передачі військовополонених державі-агресору та забезпечення звільнення оборонців України, які перебувають у полоні, покладено на Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, що є тимчасовим допоміжним органом Уряду України [99].

Згідно з пунктом 9 зазначеного Положення, рішення про затвердження списку осіб для здійснення передачі військовополонених ворогів і звільнення українських оборонців приймається відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених державі-агресору та звільнення оборонців України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441 [99].

Водночас пунктом 25 вказаного Порядку встановлено, що рішення про затвердження відповідного списку ухвалює Голова Координаційного штабу у взаємодії з Об'єднаним центром з координації пошуку та звільнення

військовополонених і незаконно позбавлених волі осіб унаслідок агресії проти України, який функціонує при Службі безпеки України [99].

Крім того, відповідно до п. 28 Порядку, реалізація рішення Координаційного штабу щодо затвердження списку осіб для передачі та звільнення покладається на групу з питань звільнення, організаційне забезпечення діяльності якої здійснює Об'єднаний центр. Саме ця група забезпечує безпосереднє проведення передачі та звільнення осіб згідно із затвердженим списком [99].

У першу чергу, розглянемо порядок та підстави скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого відповідно до ст. 201-1 КПК України. Норма містить узагальнену назву, не визначаючи, що йдеться виключно про запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Хоча у наведених у попередніх підрозділах прикладах на обмін, як правило, направляються підозрювані, обвинувачені, які вчинили злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також статтями, які передбачають відповідальність за колабораційну діяльність, державну зраду, участь у незаконних збройних і військових формуваннях. А щодо цієї категорії кримінальних правопорушень передбачено обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, натомість особи, щодо яких прийнято рішення про обмін, можуть підозрюватися, обвинувачуватися у вчиненні інших кримінальних правопорушень.

Наприклад, в ухвалі Вінницького апеляційного суду від 15.04.2024 у справі № 148/31/23 зазначається, що прокурор звернувся до суду з клопотанням у порядку ст. 201-1 КПК України про скасування запобіжного заходу у виді нічного домашнього арешту, який застосований до обвинуваченого, у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого [144].

Т. Г. Фоміна справедливо вказує на іще одну невідповідність назви цієї норми, яка за своїм формулюванням є ширшою за її фактичний зміст і не

відображає справжнього предмета правового регулювання. Положення цієї норми визначають порядок скасування запобіжного заходу не в загальному процесуальному порядку, а виключно у разі ухвалення рішення про передання підозрюваного чи обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Така невідповідність між назвою статті та її змістом свідчить про недотримання вимог юридичної техніки та потребує корекції для забезпечення системності та чіткості законодавчого регулювання. Логічно вчена пропонує назву ст. 201-1 КПК України визначити коректніше: «Скасування запобіжного заходу з зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого» [157, с. 197].

Така невідповідність назви не формальною помилкою юридичної техніки, а призводить до звернення сторони захисту з подібними клопотаннями у загальних категоріях кримінального провадження. Адже ст. 201 КПК України передбачає право підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників подати клопотання про зміну запобіжного заходу, в якому також може йтись про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених КПК України та покладених на нього слідчим суддею, судом, чи про зміну способу їх виконання [78].

До прикладу, в ухвалі Шевченківського районного суду міста Києва від 12.08.2024 у справі № 761/24754/24, вказано що серед іншого захисник підтримав раніше подане ним клопотання про *скасування* запобіжного заходу з обставин зазначених у ньому (виділено Ш.А.). Суд зазначив, що з клопотанням про скасування запобіжного заходу має право звернутися виключно прокурор на підставах, передбачених ч. 1 ст. 201-1 КПК України. Водночас у цьому кримінальному провадженні не ставиться питання про здійснення обміну, і захисник не має права щодо подання клопотання про скасування запобіжного заходу. Таким чином, стороною захисту неправильно визначено спосіб звернення до суду з клопотанням, оскільки чинним КПК України не передбачено можливості звернення сторони захисту - обвинуваченого чи захисника із клопотанням про скасування запобіжного заходу. Таким правом

наділені виключно прокурори за наявності конкретних умов, які визначені ст. 201-1 КПК України [153].

Подібне обґрунтування міститься в ухвалі Дніпровського районного суду м. Києва від 21.08.2024 у справі №755/11942/23, в якій так само захисник звернувся до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу (виділено Ш.А.). Суд зауважив, що КПК України наділяє суд повноваженнями щодо скасування запобіжного заходу у випадку: (1) звернення прокурора до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого (ст. 201-1 КПК України); (2) звернення прокурора до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (ст. 616 КПК України).

За таких обставин, суд приходять до висновку, що захисник ОСОБА_11 не наділена правом для звернення з клопотанням про скасування запобіжного заходу до суду, а тому її вимоги не можуть бути задоволені» [146].

Відповідно до ч. 1 ст. 201-1 КПК України правом звертатися з клопотанням про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого наділений виключно прокурор.

Це положення свідчить про декілька концептуально важливих аспектів. Воно підтверджує публічно-правову природу процедури обміну військовополонених. Рішення про передання особи для обміну не є ініціативою сторін кримінального провадження в класичному змагальному розумінні, а належить до сфери державної політики у сфері національної безпеки та міжнародних відносин. Саме тому процесуальна ініціатива зосереджена виключно в руках прокурора як представника держави.

Така конструкція підкреслює, що обмін військовополонених є похідним від рішення уповноваженого органу, а не від волевиявлення сторони захисту в

інтересах підозрюваного, обвинуваченого чи сторони обвинувачення в інтересах забезпечення дієвості кримінального провадження.

Хоча ч. 1 ст. 201-1 КПК України і містить вказівку про звернення в порядку, передбаченому ст.ст. 184, 132 КПК України, це не повною мірою відповідає дійсності. У ч. 1 ст. 184 КПК України визначається, до якого суду подається клопотання. Однак ця ж норма містить і вимоги, яким воно має відповідати. Серед іншого, у клопотанні має бути наведено виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів; обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків тощо [78]. Така модель передбачає активне здійснення слідчим суддею оцінки обґрунтованості підозри, наявності ризиків, пропорційності втручання та забезпечення балансу між публічним інтересом і правами особи.

Аналіз положень ст. 201-1 КПК України дає підстави стверджувати, що закріплений у ній механізм істотно трансформує класичну модель судового контролю за застосуванням і скасуванням запобіжних заходів. Хоча у ч. 1 цієї статті міститься відсильна норма до ст.ст. 184, 132 КПК України, фактичний зміст правового регулювання неповною мірою відповідає процедурній конструкції, притаманній загальному порядку розгляду клопотань щодо запобіжних заходів.

Водночас, виходячи з аналізу ст. 201-1 КПК України, єдиними доводами прокурора щодо скасування запобіжного заходу у цьому випадку є прийняття уповноваженим органом рішення про передання підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, та письмова згода підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого та матеріали, якими це підтверджується [78]. Наявність чи відсутність існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, обґрунтованість підозри,

потреби кримінального провадження, думка будь-яких суб'єктів за наявності вищезазначених рішення та згоди по суті, не впливають на рішення, яке зобов'язаний прийняти слідчий суддя, суд.

Т. Г. Фоміна і зазначає, що з приписів ч. 5 ст. 201-1 КПК України виходить, що слідчий суддя, суд перевіряє обставини щодо набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого, обставини про набуття особою статусу військовополоненого [157, с. 200]. У цьому контексті слід критично оцінити позицію, згідно з якою суд перевіряє обставини набуття особою статусу військовополоненого в розумінні III ЖК. Стаття 201-1 КПК України не ставить встановлення такого статусу як обов'язкову юридичну передумову для прийняття ухвали. Вирішальним є саме факт прийняття уповноваженим органом рішення про передання особи для обміну та надання нею згоди. Отже, суд не здійснює кваліфікаційного визначення статусу відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, а перевіряє наявність процесуальних підстав, передбачених національним законом.

У ч. 5 ст. 201-1 КПК України прямо зазначається, що слідчий суддя, суд, перевірявши обставини, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передання підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого та надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на такий обмін, виносить ухвалу про скасування запобіжного заходу та передання особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого [78].

Суд у цьому випадку не вирішує питання доцільності обміну, а лише реагує на вже прийняте компетентним органом рішення. Також це свідчить про посилену централізацію процесуального механізму, що мінімізує ризик зловживань або неузгоджених ініціатив з боку інших учасників провадження.

Таким чином, у межах цієї процедури слідчий суддя не здійснює класичну дискреційну оцінку доцільності скасування запобіжного заходу. Його функція зводиться до перевірки формальних передумов реалізації рішення, прийнятого компетентним державним органом поза межами кримінального процесу. Суд не

вирішує питання доцільності обміну та не оцінює ризики перешкодження кримінальному провадженню, а лише реагує на вже прийняте публічно-правове рішення.

Зазначене свідчить про істотну зміну підходів до діяльності слідчого судді та суду в інтересах забезпечення дієвості кримінального провадження. Якщо у загальній моделі судовий контроль спрямований на забезпечення належної процесуальної поведінки особи, збереження доказів та недопущення перешкодження розслідуванню, то у випадку застосування ст. 201-1 КПК України, держава свідомо надає пріоритет публічно-державному інтересу, пов'язаному з реалізацією політики обміну військовополонених. Дієвість кримінального провадження у вузькому процесуальному значенні поступається ширшому інтересу національної безпеки та виконання міжнародних зобов'язань.

Водночас така централізована модель мінімізує ризик зловживань або неузгоджених ініціатив з боку інших учасників процесу та забезпечує оперативність ухвалення рішення. Разом із тим вона потребує особливої уваги до гарантій добровільності згоди особи та забезпечення права на захист, оскільки звуження дискреційних повноважень суду не повинно призводити до формалізації перевірки та порушення фундаментальних процесуальних гарантій.

Необхідність оперативного прийняття рішення, у випадках погодження обміну обумовлює положення ч. 4 ст. 201-1 КПК України, відповідно до якого таке клопотання розглядається в день його надходження.

Крім того, практика вказує, що прокурор може клопотати про залишення клопотання без розгляду у випадках, коли матеріали, що передбачені ч. 2 ст. 201-1 КПК України не надійшли.

Наприклад, в ухвалі Вінницького апеляційного суду від 15.04.2024 у справі № 148/31/23 містяться відомості, що прокурор звернувся з клопотанням в порядку ст. 201-1 КПК України. Клопотання він мотивував тим, що до органів прокуратури надійшли відомості від уповноваженого органу з питань обміну

військовополоненими відповідно до якого російська сторона запитує обвинуваченого до обміну в якості військовополоненого. Обвинувачений звернувся із листом про його обмін як військовополоненого. За таких обставин, прокурор просив скасувати запобіжний захід, який застосований до обвинуваченого, та ухвалити рішення про його передачу під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення обміну обвинуваченого як військовополоненого. Однак на час розгляду клопотання не надійшли матеріали, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого [144].

Аналіз судової практики також свідчить про те, що хоча вимоги ст. 201-1 КПК України не містять імперативного припису щодо участі сторони захисту у розгляді такого клопотання, за можливості сторона захисту бере участь у розгляді таких клопотань. І забезпечення такої участі є процесуально доцільним і виправданим з огляду на: необхідність перевірки добровільності та усвідомленості згоди особи; гарантії права на захист; стандартів ст. 6 та ст. 3 ЄКПЛ; недопущення формалізації судового контролю.

І практика демонструє, що за наявності можливостей сторона захисту бере участь у розгляді таких клопотань. Наприклад, в ухвалі Миколаївського районного суду Миколаївської області від 22.05.2025 у справі № 945/1230/24 зазначається, що при вирішенні питання в порядку ст. 201-1 КПК України, була заслухана думка обвинуваченої та захисника [152]. Цікаво, що у вмотивувальній частині суд вказав на мету прийняття такого рішення – звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора [152]. Зазначення судом, що метою ухвалення рішення є звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, прямо демонструє, що: скасування запобіжного заходу не є наслідком процесуальної оцінки ризиків; рішення має гуманітарно-безпековий характер; процедура виходить за межі класичної логіки кримінального провадження. Це підкреслює домінування державного інтересу над індивідуальним процесуальним інтересом сторін. Таке мотивування свідчить про інтеграцію кримінального процесу у ширший

контекст: виконання державою зобов'язань щодо захисту своїх громадян; реалізації механізмів обміну військовополонених; дотримання гуманітарних принципів міжнародного права.

Суд фактично визнає, що кримінальне провадження у цій частині функціонує як інструмент забезпечення міжнародних і безпекових інтересів. У традиційній моделі дієвість провадження пов'язується з: забезпеченням притягнення винної особи до відповідальності; виконанням завдань кримінального процесу. Проте у цьому випадку суд прямо визнає, що: стратегічна мета (звільнення оборонців) має пріоритет; кримінальне переслідування може поступатися гуманітарному інтересу; процесуальний механізм використовується для досягнення ширшої державної мети.

Це підкреслює функціональну гнучкість кримінального процесу в умовах міжнародного збройного конфлікту. Таке формулювання також підтверджує, що суд: не оцінює доцільність обміну; не підміняє собою уповноважений орган.

Тобто суд не виступає суб'єктом формування політики, а забезпечує її процесуальне оформлення.

На нашу думку, законодавець свідомо не закріпив у ст. 201-1 КПК України окремої процедури перевірки добровільності надання згоди на обмін, обмежившись вимогою про наявність письмової згоди особи та рішення уповноваженого органу. Такий підхід зумовлений специфікою обмінних процедур, які часто здійснюються в умовах обмеженого часу, під впливом безпекових чинників та в межах міждержавних домовленостей. Законодавець, очевидно, виходив із необхідності оперативності прийняття рішень та мінімізації процесуальних бар'єрів, які могли б унеможливити або ускладнити реалізацію обміну.

Водночас відсутність прямої вимоги щодо перевірки добровільності не означає, що така перевірка втрачає значення з точки зору гарантій права на захист. Письмова згода як формальний документ не завжди свідчить про її реальну усвідомленість, стабільність та відсутність впливу зовнішніх чинників. Особливо це актуально з огляду на психологічний стан особи, умови тримання

під вартою, стан здоров'я, можливий емоційний тиск, а також змінність життєвих обставин до моменту фактичного обміну.

Саме тому участь сторони захисту у розгляді клопотання за ст. 201-1 КПК України набуває значення додаткової процесуальної гарантії. Захисник: перевіряє реальність і добровільність волевиявлення підзахисного; роз'яснює правові наслідки обміну інформує суд про зміну позиції особи; запобігає формалізації судового контролю. Крім того, участь захисту забезпечує елемент змагальності навіть у межах процедури, яка має централізований і публічно-правовий характер.

Адже, як вказує аналіз судової практики, до моменту обміну особа може змінити своє ставлення. Яскравим прикладом цього є обставини, викладені в ухвалі Вінницького апеляційного суду від 12.06.2024 у справі № 148/31/23. Прокурор в порядку ст. 201-1 КПК України звернувся до Вінницького апеляційного суду з вказаним клопотанням, яке мотивував тим, що 07.04.2024 до органів прокуратури надійшло повідомлення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, відповідно до якого російська сторона запитує обвинуваченого за ч. 2 ст. 161, ч. 3 ст. 436-2, ч. 3 ст. 15 - ч. 2 ст. 109, ч. 3 ст. 15 - ч. 1 ст. 110 КК України до обміну в якості військовополоненого. В свою чергу обвинувачений звернувся із листом про його обмін як військовополоненого. За таких обставин прокурор просив скасувати запобіжний захід, який застосований до обвинуваченого, та ухвалити рішення про його передання під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення обміну обвинуваченого як військовополоненого (представникам Об'єднаного центру з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при Службі безпеки України). Захисник в інтересах обвинуваченого заперечив, щодо задоволення клопотання прокурора, вказав, що його підзахисний не має статусу військовополоненого, є діючим митрополитом і повноваження свої не складав. Звернув увагу на те, що надана прокурором заява була відібрана в той час, коли його підзахисний перебував на лікуванні в кардіоцентрі, а також на те, що свою

вину в пред'явленому йому обвинуваченні не визнає, хоче далі працювати на благо України.

Обвинувачений підтримав позицію свого захисника, додав, що свою вину не визнає, у зв'язку з чим просив розглянути апеляційні скарги подані захисниками в його інтересах. Заперечив щодо задоволення клопотання прокурора щодо передання його російській стороні як військовополоненого, оскільки таким не є. На запитання суду вказав, що заяву надану прокурором від 10.04.2024 він підписував власноручно, проте станом на сьогоднішній день він заперечує щодо його передання, про що надасть суду відповідну заяву. З урахуванням зазначеного суд залишив без розгляду зазначене клопотання [143].

Отже, хоча ст. 201-1 КПК України не містить імперативного припису щодо перевірки добровільності згоди, судова практика фактично наповнює цю норму додатковим змістом через забезпечення участі сторони захисту. Це свідчить про прагнення судів зберегти баланс між публічно-державним інтересом у здійсненні обміну та гарантіями права на захист, а також про недопустимість формалізації судового контролю у справах такої підвищеної чутливості.

З огляду на викладене, доцільно нормативно закріпити у ст. 201-1 КПК України процесуальний механізм реагування суду у випадку, якщо під час розгляду клопотання встановлено відсутність добровільної та актуальної згоди підозрюваного або обвинуваченого на обмін. Пропонуємо доповнити ст. 201-1 КПК України частиною 6 у наступній редакції:

«У разі встановлення відсутності письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого, встановлення факту недобровільності такої згоди або відкликання такої згоди підозрюваним, обвинуваченим на момент судового розгляду клопотання, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про залишення клопотання прокурора без розгляду».

Т. Г. Фоміна правильно звертає увагу на іще одну недосконалість чинного регулювання скасування запобіжного заходу щодо осіб, передбачених п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України – відсутність норм, які б регулювали наслідки, у випадку,

коли щодо такої особи було скасовано запобіжний захід, але обмін з певних причин не відбувся. Вчена пропонує у ст. 201-1 КПК України передбачити таке: «Якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор має право в порядку, передбаченому статтею 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу. Слідчий суддя, суд вирішує питання щодо запобіжного заходу в порядку, передбаченому главою 18 розділу II цього Кодексу» [157, с. 202].

Безперечно, проблема нормативної невизначеності у випадку, коли після скасування запобіжного заходу обмін не відбувся, потребує врегулювання. Однак формула, відповідно до якої прокурор «має право звернутися» з новим клопотанням про застосування запобіжного заходу в загальному порядку, фактично створює декілька концептуальних ризиків.

Така модель передбачає повторне ініціювання питання про запобіжний захід «з нуля», що може породжувати перерву у правовому режимі процесуального примусу. Якщо обмін не відбувся негайно, а особа вже звільнена з-під варті на підставі ухвали суду, виникає ситуація правового вакууму: особа формально не перебуває під запобіжним заходом, але продовжує залишатися підозрюваним чи обвинуваченим у тяжкому чи особливо тяжкому злочині. За таких умов повторне звернення прокурора не гарантує безперервності процесуального контролю.

Також запропонована редакція не враховує, що скасування запобіжного заходу у порядку ст. 201-1 КПК України є похідним від рішення державного органу про обмін. Тобто первинним є не процесуальна оцінка ризиків, а реалізація публічно-державного рішення у сфері обміну. Якщо обмін не відбувся з причин, не залежних від особи (зміна списків, зрив домовленостей, безпекові обставини), автоматичне повернення до загального порядку може виглядати як санкційна реакція на подію, за яку особа не несе відповідальності.

Крім того, така редакція надмірно формалізує дискрецію прокурора («має право звернутися»), але не визначає обов'язку повідомити суд про нереалізацію

обміну та не встановлює строків реагування, що може призвести до затягування процесу або створення неоднозначної практики.

З огляду на викладене, більш збалансованим видається інший підхід, який поєднує процесуальну визначеність із дотриманням принципу пропорційності.

Пропонується передбачити у ст. 201-1 КПК України норму такого змісту:

«У разі якщо передання підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого не відбулася, прокурор невідкладно звертається до суду із клопотанням про застосування до такого підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу. Клопотання прокурора розглядається слідчим суддею, судом в день його надходження до суду за обов'язкової участі прокурора».

Така модель має декілька переваг: вона забезпечує процесуальну безперервність і судовий контроль, вона не встановлює автоматизму повторного обрання запобіжного заходу, а передбачає оцінку наявності ризиків на момент повторного розгляду, вона враховує принцип індивідуалізації та пропорційності втручання у права особи, вона узгоджується з природою ст. 201-1 КПК України як спеціальної процедури, пов'язаної з реалізацією державної політики у сфері обміну, а не класичним інститутом процесуального примусу.

Оптимальним є не повернення до загальної процедури, а нормативне закріплення спеціального механізму судового реагування у випадку зриву обміну з обов'язковою перевіркою актуальності ризиків і забезпеченням балансу між публічним інтересом та правами особи.

Законодавцем також з метою забезпечення ефективності досудового розслідування було доповнено ст. 280 КПК України пунктом 5 щодо підстав зупинення кримінального провадження, коли «уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає» [78].

Відповідно передбачено законодавцем і підставу відновлення такого зупиненого кримінального провадження, у випадках, якщо обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся [78].

Натомість зупинення досудового розслідування не означає відмову держави від кримінального переслідування щодо такого підозрюваного. У зв'язку із цим законодавцем було внесено відповідні зміни до глави 24-1 КПК України, яка визначає порядок спеціального досудового розслідування.

А. В. Шевчишен розглядає його як особливий, екстраординарний порядок здійснення досудового розслідування, що застосовується у випадках, прямо передбачених кримінальним процесуальним законом, коли підозрюваний ухиляється від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів досудового розслідування та суду. Такий порядок спрямований на забезпечення належного процесу доказування на стадії досудового розслідування з дотриманням стандартів справедливого судочинства [161, с. 29 – 30].

О. І. Верещак визначає, що спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) є однією з форм заочного кримінального процесу, що здійснюється у разі відсутності підозрюваного, який ухиляється від кримінальної відповідальності та оголошений у міжнародний розшук, за наявності визначених законом підстав і умов. Інститут *in absentia* займає самостійне місце в системі кримінального процесуального права з огляду на притаманні йому ознаки та особливий характер нормативного регулювання, яке застосовується в межах такого провадження [37, с.44].

Зазначені твердження є відносно вірними у контексті абз. 1 ч. 2 ст. 297-1 КПК України, яка визначає лише окремі склади кримінальних правопорушень, за підозрою у вчиненні яких може бути застосований такий порядок провадження, у випадках, коли підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території

держави, визнаної ВРУ державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук [78].

Водночас абз. 2 ч. 2 ст. 297-1 КПК України передбачає іншу підставу здійснення спеціального провадження, яка не пов'язана ані з виключним переліком злочинів, визначених у попередньому абзаці, ані з доведенням факту переховування з метою ухилення від кримінальної відповідальності, ані з оголошенням особи у міжнародний розшук. Саме у цій площині постає питання щодо осіб, які були передані в межах процедури обміну.

Особи, щодо яких прийнято рішення про передачу для обміну як військовополонених, не можуть апріорі прирівнюватися до суб'єктів, які свідомо ухиляються від правосуддя. Їх вибуття з-під юрисдикції України відбувається не внаслідок їх реальної протиправної поведінки з наміром уникнути кримінальної відповідальності, а в межах реалізації політико-правового рішення, спрямованого на досягнення гуманітарної та безпекової мети – звільнення оборонців України. Відповідно, юридична природа їх відсутності у кримінальному провадженні є об'єктивною та зумовленою актом державної влади, а не їх власною процесуальною недобросовісністю.

Таким чином, підстави застосування спеціального кримінального провадження щодо осіб, які вибули внаслідок обміну, є якісно іншими, ніж у класичній моделі *in absentia*. Якщо у першому випадку спеціальний порядок слугує засобом протидії зловживанню правом та забезпечення принципу невідворотності відповідальності, то у другому йдеться про необхідність процесуального реагування на зміну юрисдикційного статусу особи, що настала внаслідок реалізації публічного інтересу, однак при цьому задля забезпечення невідворотності покарання.

Отже, механічне ототожнення цих двох ситуацій є методологічно помилковим. Для осіб, переданих у межах обміну, відсутня ознака ухилення від кримінальної відповідальності як ключова характеристика класичного *in absentia*. Це зумовлює необхідність окремого доктринального осмислення та, можливо, спеціального нормативного врегулювання їх процесуального статусу

з урахуванням принципу справедливого судочинства, балансу публічного інтересу та гарантій права на захист.

Вчені вказують, що обґрунтованим є виокремлення таких проваджень у самостійну категорію в межах КПК України із чітким визначенням усіх необхідних правових передумов для забезпечення належної реалізації особою прав, гарантованих національним законодавством і міжнародними правовими актами, зокрема права на захист. Зокрема, доцільним видається закріплення вимоги щодо надання особою письмової згоди на здійснення стосовно неї кримінального провадження за її відсутності після проведення обміну. У такій ситуації з метою належного забезпечення прав підозрюваного доцільним є доповнення КПК України положенням про здійснення кримінального провадження у загальному порядку із застосуванням засобів відеоконференцзв'язку. Подібне нормативне врегулювання відповідало б завданням кримінального провадження, оскільки до моменту проведення обміну військовополонених підозрюваного можливо допитати та здійснити за його участю всі необхідні слідчі (розшукові) й процесуальні дії. Водночас до обміну така особа могла б особисто подати прокурору (слідчому) або суду заяву про намір продовжувати участь у кримінальному провадженні дистанційно, що передбачало б попереднє встановлення з нею офіційного каналу відеоконференцзв'язку [37, с. 174 - 176].

Запропонована модель, попри її зовнішню логічність і прагнення забезпечити баланс між публічним інтересом та правами особи, викликає низку концептуальних застережень як з точки зору доктрини кримінального процесу, так і з позиції практичної реалізованості.

Виокремлення таких проваджень у самостійну категорію КПК України може призвести до надмірної фрагментації процесуального регулювання. Кримінальний процесуальний кодекс уже містить систему особливих порядків (щодо неповнолітніх, осіб із імунітетом, спеціальне провадження тощо). Створення ще однієї автономної процедури лише на підставі факту обміну

може порушити системність Кодексу та ускладнити його структуру без достатньо переконливого нормативного виправдання.

Вимога обов'язкової письмової згоди особи на здійснення провадження за її відсутності після обміну не повною мірою узгоджується з публічно-правовою природою кримінального переслідування. Кримінальне провадження не є диспозитивним у частині можливості його продовження або припинення залежно від волевиявлення підозрюваного (за виключенням окремих випадків, прямо передбачених у КПК України). Надання особі права фактично «блокувати» провадження шляхом відмови від такої згоди може створити ситуацію, за якої реалізація принципу невідворотності відповідальності буде поставлена у залежність від її процесуальної позиції.

Модель продовження провадження із застосуванням відеоконференцзв'язку після обміну має суттєві практичні обмеження. Після передання особи іншій державі Україна втрачає фактичний контроль над її місцезнаходженням, доступом до технічних засобів зв'язку та гарантіями конфіденційності спілкування із захисником. За відсутності відповідної міжнародно-правової угоди чи співпраці держави перебування, забезпечення регулярної дистанційної участі може виявитися неможливим. Таким чином, запропонована модель значною мірою залежить від факторів, що перебувають поза межами юрисдикції України.

Твердження про можливість повного проведення всіх необхідних СРД до моменту обміну є дискусійним. У справах про воєнні злочини чи інші міжнародні злочини доказування часто має тривалий, комплексний характер і пов'язане з міжнародною правовою допомогою, експертизами, встановленням потерпілих тощо. Об'єктивно завершити весь комплекс необхідних процесуальних дій до обміну не завжди є можливим.

Крім того, запропонована конструкція певною мірою змішує елементи добровільного дистанційного провадження та спеціального провадження *in absentia*, не визначаючи чітко їх співвідношення. Невизначеним залишається питання: що відбувається у разі відсутності згоди, неможливості встановлення

зв'язку або її припинення? Чи автоматично застосовується спеціальне провадження? Чи провадження підлягає зупиненню? Без чіткої відповіді така модель створює ризик правової невизначеності.

Отже, хоча запропонований підхід спрямований на посилення гарантій права на захист, він потребує суттєвого доопрацювання. Проблема полягає не лише у формальному закріпленні письмової згоди або відеоконференції, а у комплексному врегулюванні процесуального статусу особи, яка вибула з-під юрисдикції держави внаслідок реалізації публічного рішення про обмін. Без системного вирішення питань юрисдикції, міжнародної співпраці, забезпечення конфіденційності захисту та наслідків зміни позиції особи запропонована модель може виявитися декларативною та складною для практичного застосування. У випадку передання особи державі-агресору, з якою Україна розірвала дипломатичні відносини, фактично відсутні інституційні канали регулярної правової взаємодії. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні здійснюється, як правило, через дипломатичні або консульські механізми, центральні органи співробітництва, виконання доручень про міжнародну правову допомогу тощо. За умов відсутності дипломатичних відносин та офіційної комунікації гарантувати належне виконання домовленостей щодо організації відеоконференцій, забезпечення участі особи у процесі, створення технічних умов для конфіденційного спілкування із захисником є вкрай проблематично.

По факту після передання особи державі-агресору Україна не має реальних механізмів контролю за її правовим статусом, місцем перебування, умовами тримання чи доступом до засобів зв'язку. Відповідно, будь-яка модель дистанційного провадження потребує не лише формального закріплення в КПК України, а й наявності реальних гарантій співпраці з іншою державою. За відсутності таких гарантій запропоноване нормативне положення може мати суто декларативний характер.

Аналогічні труднощі виникають у разі перебування особи на тимчасово окупованих територіях. Де-факто Україна не здійснює ефективного контролю

над цими територіями, що унеможлиблює забезпечення стабільного технічного каналу зв'язку, перевірку особи, гарантування добровільності її участі, а також конфіденційність комунікації з адвокатом. За таких умов реалізація дистанційного кримінального провадження стає залежною від обставин, які не контролюються державою, що суперечить принципу правової визначеності.

Виникає питання юрисдикційної легітимності процесуальних дій. Якщо особа перебуває під владою іншої держави, яка не співпрацює з Україною у сфері кримінального правосуддя, залишається незрозумілим, яким чином можуть бути забезпечені обов'язковість її участі, виконання процесуальних рішень, вручення процесуальних документів, а також реалізація її процесуальних прав у повному обсязі.

Таким чином, запропонована модель дистанційного провадження після обміну стикається з серйозними об'єктивними перешкодами. Відсутність дипломатичних відносин, припинення міжнародного співробітництва, перебування особи на тимчасово окупованих територіях та відсутність ефективного контролю над її місцем перебування роблять практичну реалізацію таких положень юридично та фактично невизначеною.

Отже, питання продовження кримінального провадження щодо осіб, переданих у межах обміну, не може вирішуватися виключно шляхом внесення формальної норми до КПК України. Воно потребує комплексного підходу з урахуванням реалій міжнародно-правових відносин, режиму окупації та відсутності міждержавної співпраці. Інакше існує ризик створення нормативної конструкції, яка не матиме реального механізму реалізації та лише посилюватиме правову невизначеність.

У ч. 3 ст. 297-2 КПК України містяться спеціальні вимоги до клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування щодо цієї категорії осіб, зокрема, матеріали, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передання підозрюваного, обвинуваченого для обміну як

військовополоненого та факт обміну; перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання [78].

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути подане клопотання за участю слідчого або прокурора, який його подав, а також за обов'язкової присутності захисника підозрюваного, протягом десяти днів із дня надходження такого клопотання.

За результатами розгляду слідчий суддя постановляє одну з двох ухвал: про задоволення клопотання або про відмову в його задоволенні. Ухвала має бути вмотивованою, із наведенням обґрунтування прийнятого рішення.

Клопотання подається одноразово; повторне звернення можливе лише за наявності нових обставин, які не були відомі на момент подання первинного клопотання та свідчать про необхідність здійснення спеціального досудового розслідування [78].

Аналіз судових рішень вказує на неврегульованість іще одного аспекту щодо здійснення провадження відносно такої категорії осіб. КПК України передбачає спеціальне досудове розслідування, а також відповідно до ч. 3 ст. 323 КПК України судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 297-1 КПК України, може здійснюватися за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), якщо стосовно нього уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. Зазначені положення свідчать, що рішення щодо здійснення спеціального досудового розслідування приймається слідчим суддею на стадії досудового розслідування, а щодо такого обвинуваченого – під час судового розгляду. Натомість існує прогалина щодо прийняття такого рішення на стадії підготовчого провадження.

У ч. 3 ст. 314 КПК України міститься виключний перелік рішень, які суд приймає на цій стадії. Водночас відсутнє рішення, яким може бути змінена форма провадження на провадження з відсутності обвинуваченого. Вказівка у ч. 2 цієї норми на те, що підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове

розслідування, свідчить про те, що можливо проведення підготовчого судового засідання без такого суб'єкта, якщо рішення про зміну форми провадження було прийняте на стадії досудового розслідування, не охоплює ситуації, коли: спеціальне досудове розслідування не проводилось; особу було передано для обміну вже після направлення обвинувального акта до суду; рішення про здійснення судового розгляду *in absentia* потребує ухвалення саме на стадії підготовчого провадження.

Натомість на практиці прокурор звертається із клопотанням про зміну порядку провадження і під час підготовчого провадження, і такі випадки є непоодинокими.

Наприклад, відповідно до ухвали Жовтневого районного суду Миколаївської області від 25.04.2024 у справі №477/426/22: «В підготовче судове засідання обвинувачений не з'явився.

Відповідно до наданої прокурором інформації Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441, листа Офісу Генерального прокурора від 14.06.2022, протоколу щодо прийняття рішення щодо затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів від 27.06.2022 та Списку військовополонених, ОСОБА_3 передано представникам держави-агресора.

В підготовчому судовому засіданні прокурор заявив клопотання про здійснення спеціального судового провадження, оскільки обвинуваченого як військовополоненого передано представникам держави-агресора, тобто відбувся його обмін; щодо кримінального правопорушення, яке ставиться у провину обвинуваченого, допускається спеціальне провадження, обвинувачений знав про розпочате відносно нього кримінальне провадження, про що свідчить його розписка про отримання обвинувального акту.

Адвокат проти клопотання не заперечував, зазначивши, що він здійснював захист обвинуваченого під час досудового розслідування і останній обізнаний про здійснення відносно нього кримінального провадження, однак зв'язок з обвинуваченим у нього відсутній». Судом з посиланням на ч. 3 ст. 323

КПК України було постановлено ухвалу про здійснення спеціального судового провадження, окремим пунктом резолютивної частини зазначено, що виклик обвинуваченого здійснювати в порядку ч.3 ст. 323 КПК України шляхом опублікування повістки про виклик обвинуваченої у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, а саме у газеті «Урядовий кур`єр» та на офіційному веб-сайті Жовтневого районного суду Миколаївської області [148].

В ухвалі Дарницького районного суду м. Києва від 30.06. 2025 у справі № № 753/14239/24 зазначено: «Ухвалою суду від 22.05.2025 року застосований відносно обвинуваченого ОСОБА_5 запобіжний захід у виді тримання під вартою було скасовано, обвинуваченого передано під нагляд уповноваженого органу - об`єднаного центру з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, який функціонує при СБУ, для організації та проведення його обміну як військовополоненого, а кримінальне провадження відносно нього - зупинено до моменту проведення обміну або отримання від уповноваженого органу інформації про те, що обмін не відбувся.

У судовому засіданні 30.06.2025 року прокурором було надано суду документ, а саме: лист від керівника Об`єднаного центру з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при СБУ, в якому зазначено, що ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , був переданий державі - агресору 23.05.2025 року, що підтверджує проведення обміну ОСОБА_5 .

На підставі викладеного, прокурор просив призначити у кримінальному провадженні по обвинуваченню ОСОБА_8 , у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України спеціальне судове провадження». Серед іншого у мотивувальній частині було зазначено «Під час розгляду клопотання прокурора про здійснення спеціального судового провадження судом встановлено, що наявні дані про те, що ОСОБА_5 був обміняний в якості військовополоненого, також суду надані матеріали про те, що обвинувачений ознайомлений із

графіком судових засідань у вказаному кримінальному провадженні, відповідно до розписки обвинуваченого ОСОБА_5 від 22.05.2025 року, а тому є всі підстави для призначення спеціального **судового провадження**» (виділено Ш.А.) і клопотання було задоволене [145].

Суд не зовсім коректно з посиланням за ст. 323 КПК України зазначив про судове провадження, адже у ч. 3 ст. 323 КПК України прямо зазначається про судовий розгляд за відсутності обвинуваченого. Підготовче ж провадження є стадією, яка передує судовому розгляду і не містить норм, які дають підстави для винесення такого рішення.

Судова практика демонструє, що прокурори фактично ініціюють таке питання саме в підготовчому судовому засіданні, а суди ухвалюють відповідні рішення, посилаючись безпосередньо на ч. 3 ст. 323 КПК України, хоча ця норма регулює стадію судового розгляду, а не підготовчого провадження.

Таким чином, на практиці відбувається: змішування стадій кримінального провадження; розширене тлумачення повноважень суду; застосування ст. 323 КПК України поза межами її процесуального призначення. Це створює ризики: порушення принципу правової визначеності, невідповідності структури стадій кримінального процесу, потенційних підстав для оскарження вироків через процесуальні порушення, різної судової практики у подібних справах.

Отже, виникає об'єктивна необхідність нормативного закріплення процесуального механізму прийняття рішення про здійснення спеціального судового провадження саме на стадії підготовчого засідання.

Вважаємо за необхідне:

- доповнити ст. 314 частиною 1-1 « Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, у разі встановлення факту передання обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення підготовчого засідання за відсутності обвинуваченого».

-доповнити ст. 314 частиною 1-2: «У разі встановлення під час підготовчого судового засідання факту передання обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого»;

-доповнити ч. 3 ст. 314 КПК України пунктом 6 такого змісту: «за клопотанням прокурора вирішує питання про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого у випадках, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу».

На нашу думку, такі зміни забезпечують системність стадій кримінального процесу. Рішення щодо форми судового розгляду має прийматися до початку розгляду справи по суті, тобто саме на стадії підготовчого провадження. Такий підхід відповідає логіці побудови кримінального процесу, в якому підготовче засідання покликане визначити процесуальну модель подальшого розгляду.

Запропоноване врегулювання забезпечує процесуальну визначеність і єдність судової практики. Наразі суди змушені посилатися безпосередньо на ч. 3 ст. 323 КПК України, яка регламентує стадію судового розгляду, що фактично призводить до розширеного тлумачення її змісту. Внесення відповідних змін дозволить усунути таку невідповідність.

Закріплення прямої норми сприятиме уніфікації судової практики. Наявність чіткого алгоритму дій суду на стадії підготовчого провадження мінімізує ризик різного застосування закону судами першої інстанції.

Така модель узгоджується з гарантіями права на захист. Саме підготовче судове засідання є стадією, на якій перевіряється належне повідомлення обвинуваченого, його обізнаність про кримінальне провадження, участь захисника та інші елементи, що забезпечують справедливість подальшого розгляду.

У ч. 2 ст. 335 КПК України визначається процесуальний порядок зупинення судового розгляду з підстав обміну. Запропонована норма має важливе функціональне, процесуальне та системне значення у структурі кримінального провадження щодо осіб, стосовно яких прийнято рішення про обмін як військовополонених.

Нею встановлюється чіткий алгоритм дій суду у ситуації, коли обмін ще не відбувся, але рішення уповноваженого органу вже прийняте. Суд у такому випадку не оцінює доцільність обміну, а лише реагує на вже прийняте компетентним органом рішення. До моменту фактичного проведення обміну особа залишається під юрисдикцією України. Продовження судового розгляду без її участі до моменту обміну могло б поставити під сумнів дотримання права на захист, особливо якщо обмін ще не відбувся або може не відбутися. Зупинення провадження забезпечує баланс між публічним інтересом і гарантіями справедливого суду.

Якщо обмін не відбудеться, суд отримує офіційне підтвердження від уповноваженого органу та відновлює провадження у звичайному порядку. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли суд ухвалює рішення в умовах невизначеного статусу особи.

Положення про продовження судового розгляду щодо інших обвинувачених відповідає принципу розумних строків та запобігає затягуванню процесу у справах з множинністю суб'єктів. Таким чином забезпечується ефективність кримінального провадження та права інших учасників.

Встановлення правила про неоскаржуваність рішення про зупинення провадження має процесуально-технічне значення: таке рішення не вирішує питання винуватості чи невинуватості; воно має тимчасовий характер; його оскарження могло б штучно затягувати процес; воно пов'язане з реалізацією державної політики у сфері обміну, що не входить до дискреції суду.

ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» КК України було

доповнено ст. 84-1 «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого». У зв'язку з цим, до питань, які суд вирішує під час виконання вироків, віднесено питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передання особи для обміну як військовополоненого (п. 13-4 ч. 1 ст. 537 КПК України). Визначений у ст. 539 КПК України передбачає звернення із таким клопотанням прокурора, його розгляд судом у день його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, та обов'язкову участь прокурора у такому розгляді [78].

По суті під час розгляду такого клопотання прокурор додає лист Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими щодо прийняття рішення про затвердження списку для здійснення передання військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, відповідно до якого затвердженого список військовополонених-ворогів, які плануються для передання державі агресору, а також письмову згоду засудженого про передання його під нагляд представникам уповноваженого органу, що відповідає за поводження з військовополоненими для організації та проведення його обміну.

Засудженого негайно передають уповноваженому органу для організації та проведення обміну осіб, як військовополоненого. Цікаво, що ч. 6 ст. 539 КПК України передбачає можливість оскарження ухвали, якою таку особу звільняють від відбування покарання.

Запровадження ст. 84-1 КК України та відповідних змін до ст.ст. 537, 539 КПК України, якими передбачено можливість звільнення засудженого від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передання його для обміну як військовополоненого, сформувало новий різновид судового контролю на стадії виконання вироку. Водночас ч. 6 ст. 539 КПК України передбачає можливість оскарження ухвали суду, якою таке звільнення здійснено.

На перший погляд, доцільність апеляційного перегляду в цій категорії справ видається дискусійною. Ініціатором розгляду є прокурор, до клопотання додається рішення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими; засуджений надає письмову згоду, суд перевіряє наявність відповідного рішення та добровільність такої згоди. За цих умов процесуальний конфлікт сторін фактично відсутній.

Проте формальне закріплення можливості апеляційного оскарження має системне пояснення. Рішення про звільнення від відбування покарання є актом суду, який змінює порядок виконання вироку, а отже за загальним правилом підлягає апеляційному перегляду. Законодавець не виокремив цю категорію ухвал як таку, що не підлягає оскарженню, зберігши єдність підходу до судових рішень у стадії виконання вироку.

По-друге, навіть за відсутності явного спору не можна виключити ситуації, коли: засуджений після постановлення ухвали змінює позицію; виникають сумніви щодо добровільності його згоди; захисник вбачає порушення процедури перевірки такої згоди.

Таким чином, право на апеляційне оскарження виконує гарантійну функцію, забезпечуючи відповідність процедури стандартам справедливого суду.

Водночас з практичної точки зору ефективність апеляційного перегляду в цій категорії справ є обмеженою. Засуджений підлягає негайному переданню уповноваженому органу для організації обміну, а фактична реалізація рішення відбувається у стислі строки. Натомість апеляційний перегляд за своєю природою є тривалішим у часі. Отже, механізм оскарження має переважно формально-гарантійний характер і не завжди здатен вплинути на реальний перебіг подій. Це свідчить про подвійність правової природи відповідного рішення. З одного боку, воно є судовим актом у стадії виконання вироку і повинно відповідати загальним процесуальним гарантіям. З іншого – воно тісно пов'язане з реалізацією державної політики у сфері національної безпеки та обміну військовополонених і не є класичним проявом змагального правосуддя.

Отже, можливість апеляційного оскарження ухвали про звільнення від відбування покарання у зв'язку з переданням для обміну як військовополоненого є наслідком дотримання права на оскарження судових рішень судових рішень та гарантією процесуальних прав учасників провадження, навіть попри обмежене практичне значення такого перегляду в умовах оперативності процедур обміну.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ПОЛОНУ

Незважаючи на те, що КПК України передбачає загальні гарантії прав потерпілих і свідків, чинна модель кримінального процесу не враховує в повному обсязі специфіку осіб, які зазнали незаконного позбавлення волі в умовах міжнародного збройного конфлікту. Відсутність нормативного закріплення особливого процесуального режиму для цієї категорії учасників провадження може призвести до формального підходу в їх допиті та оцінці доказів, що, своєю чергою, негативно впливає як на ефективність розслідування, так і на стан захисту прав людини.

Отже, наукове дослідження кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні повинно охоплювати не лише період перебування особи у статусі військовополоненого, але й постполонний етап, коли звільнені громадяни України беруть участь у кримінальному провадженні як потерпілі або свідки (а потенційно і як підозрювані чи обвинувачені). Такий комплексний підхід дозволить сформувати цілісну концепцію процесуальних гарантій у контексті міжнародного збройного конфлікту та сприятиме вдосконаленню національного законодавства з урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного права, прав людини та принципу справедливого судочинства.

Таким чином, дослідження зазначеної проблематики має не лише теоретичне, але й значне практичне значення, оскільки спрямоване на забезпечення ефективного розслідування воєнних злочинів, належного захисту прав осіб, які постраждали від збройної агресії, та зміцнення довіри до правосуддя в умовах воєнного стану.

Продовжуючи дослідження участі військовополонених та осіб, звільнених з полону (колишніх військовополонених), слід зауважити, що на доктринальному рівні ця тема є малодослідженою. Особливо в частині роботи із

українськими військовополоненими, яких звільнено з полону. У чинному КПК України та в доктрині кримінального процесу відсутнє спеціальне нормативне або концептуальне визначення звільнених з полону українських військовополонених як окремої процесуальної категорії. Водночас їх правовий та фактичний статус об'єктивно зумовлює необхідність розглядати їх як особливих суб'єктів кримінального провадження. Звільнені з полону військовослужбовці одночасно можуть виступати: свідками воєнних злочинів, потерпілими від цих та інших злочинів, носіями інформації про структуру, систему управління та практики держави-агресора.

Їх процесуальне становище не є типовим для класичних моделей «свідок» або «потерпілий», оскільки воно формується в умовах міжнародного збройного конфлікту та підпадає під дію норм міжнародного гуманітарного права, зокрема положень Женевських конвенцій щодо поводження з військовополоненими.

«На основі інтерв'ю з українськими військовополоненими, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) повідомило у 2023 році, що 55 українських військовополонених (52 чоловіки, 3 жінки) зазнали різних форм катувань або жорстокого поводження після захоплення в полон. Військовополонені повідомляли про такі акти катування: побиття кулаками, тактичними рукавичками з кастетами, прикладами гвинтівок, лопатами, кийками або палицями; побиття ногами, поранення ножами та імітація страти із застосуванням вогнепальної зброї; ураження електричним струмом; удушення; а також сексуальне насильство, а саме: утримування в умовах низької температури без одягу та погрози каліцтвом... Катування та жорстоке поводження продовжуються протягом усього періоду полону. У своєму звіті за 2025 рік, що охоплює період з 1 грудня 2024 року по 31 травня 2025 року, опублікованому в червні 2025 року, УВКПЛ провело інтерв'ю зі 117 звільненими українськими військовополоненими та двома полоненими медичними працівниками, які підтвердили попередні практики застосування широкомасштабних та систематичних катувань та жорстокого поводження. Військовополонені розповіли про побиття, примусове прийняття стресових поз,

удари електричним струмом, цькування собаками, роздягання до спідньої білизни, сексуальне насильство, тривале стояння або виснажливі фізичні вправи та приниження... Місія також отримала зведені дані від Українського об'єднаного центру при Службі безпеки України, державному органі України, відповідальному за розслідування воєнних злочинів. Їхні дані, засновані на інтерв'ю зі звільненими військовополоненими, показують, що 89,4% звільнених військовополонених зазнали тієї чи іншої форми жорстокого поводження, зокрема 63,8% – фізичного насильства, 55,2% – психологічного насильства та 42,9% – сексуального насильства» [62].

Особи, звільнені з полону, зазвичай перебувають у стані фізичного виснаження, посттравматичного стресового розладу або інших форм психологічної травми. Особливості пережитого досвіду (катування, ізоляція, примус, психологічний тиск) створюють високий ризик вторинної травматизації під час допиту.

У цьому контексті застосування стандартних процедур кримінального провадження без адаптації до травмоінформованого підходу може порушувати гарантії гідності особи та негативно впливати на достовірність доказів. Отже, особливий психоемоційний стан об'єктивно зумовлює необхідність спеціальних процесуальних гарантій.

Звільнені військовополонені часто є: безпосередніми очевидцями системних порушень міжнародного гуманітарного права; джерелом інформації про ланцюг командування; носіями відомостей щодо умов утримання, методів катування, організації незаконного позбавлення волі; долю інших військовополонених, які продовжують перебувати в полоні та носіями інформації – свідками злочинів, які вчиняються щодо інших військовополонених .

Такі відомості мають значення не лише для національного кримінального провадження, але й для потенційних міжнародних судових інституцій. Це підвищує стандарт вимог до фіксації доказів та обумовлює необхідність особливого процесуального режиму.

Практика обмінів військовополонених створює ситуації, коли орган досудового розслідування має обмежений часовий ресурс для фіксації показань. Водночас поспішність не повинна порушувати прав людини та принцип добровільності надання свідчень. Ця колізія між процесуальною необхідністю та гуманітарними стандартами також свідчить про нетиповість їх статусу.

Відсутність у КПК України спеціального регулювання не означає відсутності об'єктивної потреби в ньому. Навпаки, сучасні умови збройної агресії актуалізують потребу: у розробці концепції «особливо вразливого учасника кримінального провадження»; у запровадженні спеціальних гарантій СРД, у впровадженні механізмів пріоритизації (тріажу) під час роботи з цією категорією осіб.

Частина підзаконних нормативно-правових, які стосуються роботи зі звільненими з полону рф, має статус з обмеженим доступом (наприклад, Порядок здійснення передання військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора). Однак навіть аналіз даних з доступних нормативно-правових актів свідчить про те, що потерпілі та свідки – звільнені з полону потребують чутливого ставлення та застосування до них спеціальних процедур у кримінальному провадженні.

Спеціальний порядок надання допомоги, відновлення та роботи з такими особами передбачені у ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [119], ЗУ «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [120]. І деталізовані у Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України [110], Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення [112].

Такі особи поділяються на дві категорії:

1) «звільнені цивільні особи - звільнені з місць несвободи особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України на підставі п. 2 частини першої статті 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», а також цивільні особи, які звільнені відповідно до Порядку»;

2) «звільнені оборонці України - звільнені з місць несвободи особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України на підставі п. 1 частини першої статті 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», а також оборонці України, які звільнені відповідно до Порядку» [112].

Відповідно до вищенаведених положень передбачені наступні реінтеграційні заходи задля встановлення та фіксації фактів злочинів, вчинених щодо таких осіб у полоні:

- фіксація судово-медичними експертами, ОЦЗП, КМС ЗС України, центром реінтеграції, реінтеграційною командою фізичних ознак тортур та інших жорстоких, нелюдських або принизливих для гідності видів поводження і покарання щодо звільнених оборонців України;
- збір ОЦЗП, структурним підрозділом ЦВС ГШ ЗС України, реінтеграційною командою інформації від звільнених оборонців України щодо полонених, незаконно позбавлених волі осіб, які продовжують перебувати в полоні, місцях несвободи [110];
- медичне обстеження з метою фіксації всіх наявних тілесних ушкоджень у порядку, визначеному спільним наказом МВС, МОЗ від 6 липня 2016 р. № 612/679 «Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і

підрозділів поліції» [112]. При цьому Центри реінтеграції або заклади охорони здоров'я відповідно до законодавства надають правоохоронним органам необхідну інформацію та документи для документування та встановлення фактів катування, інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання, а також сприяють в отриманні від звільнених осіб необхідної інформації щодо полонених, незаконно позбавлених волі осіб, які продовжують перебувати в полоні, місцях несвободи, Об'єднаним центром з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України [112];

- надання різнорівневої психологічної допомоги.

Враховуючи вищенаведене, спробуємо проявити наукову сміливість та запропонувати доповнення ст. 3 КПК України формулюванням: «Особливо вразливий учасник кримінального провадження – потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, який у зв'язку з характером та обставинами кримінального правопорушення та/ або іншого суспільно-небезпечного діяння (зокрема перебуванням у полоні, зазнанням катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), або з огляду на його психоемоційний стан потребує застосування спеціальних процесуальних гарантій».

На нашу думку, додаткових аргументів щодо пропозиції включення такого поняття та внесення змін до інших норм КПК України додають вимоги Директиви ЄС щодо прав потерпілих (Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та ради від 25 жовтня 2012 року, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, а також замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА). Індивідуальна оцінка передбачає врахування особистих характеристик потерпілої особи, виду та характеру вчиненого злочину, а також конкретних обставин його вчинення. Водночас

положення пункту 3 статті 22 Директиви 2012/29/ЄС конкретизують, що складовими такої оцінки є також наслідки, яких зазнала потерпіла особа (зокрема, ступінь заподіяної шкоди), мотиви злочину (у тому числі пов'язані з упередженнями чи дискримінаційними факторами, які можуть бути зумовлені особистими характеристиками потерпілої), а також характер взаємовідносин між потерпілою особою та правопорушником, зокрема наявність залежних або близьких відносин [51].

Як справедливо зазначають правники: індивідуальна оцінка в межах кримінального провадження виступає процесуальним механізмом, спрямованим на виявлення конкретних ризиків, потреб і форм вразливості, які можуть впливати як на безпеку та благополуччя потерпілої особи, так і на її здатність повноцінно брати участь у процесуальних діях. Ключовою ідеєю цього інструменту є відхід від універсалізованого підходу до вразливості, за якого всі потерпілі розглядаються як однаково вразливі, та запровадження індивідуалізованого аналізу, що враховує сукупність особистих характеристик потерпілої особи, специфіку кримінального правопорушення та умови здійснення кримінального провадження. Отже, вразливість не розглядається як постійна властивість особи, а як динамічний, контекстуально зумовлений стан, який може змінюватися з плином часу. Водночас глибина та обсяг індивідуальної оцінки можуть коригуватися залежно від тяжкості вчиненого злочину та ступеня завданої потерпілій особі шкоди [92].

Вищенаведена Директива з урахуванням зазначеного не виділяє окремі категорії вразливих потерпілих, хоча й певною мірою акцентує увагу на окремих групах, зокрема, потерпілих від тероризму, насильства у близьких стосунках, гендерного насильства (пп. 16 – 18) [51].

В. С. Новожилов також відносить до такої категорії осіб фізичних осіб, які: є малолітніми; мають фізичні, психічні або психологічні чи сенсорні порушення, що не дають їм змоги брати участь у житті суспільства; є потерпілими від торгівлі людьми; є потерпілими від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; є потерпілими від

злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування, якщо є підвищений ризик вторинної віктимізації через вік, стать, расу, національність, сексуальну орієнтацію, релігію, стан здоров'я, психічну незрілість, нездатність до самовираження або поточні життєві обставини чи стосунки й залежність від особи, яку підозрюють у вчиненні злочину [91].

Хочеться підкреслити, що Директива містить у п. 38 термін «особи, які є особливо вразливими або які опинилися в ситуаціях, що наражають їх на особливо високий ризик заподіяння шкоди, наприклад, особи, які зазнали повторного насильства в близьких стосунках, постраждали від гендерно зумовленого насильства або особи, які стали постраждалими від інших видів злочинів у державі-члені, громадянами чи резидентами якої вони не є, повинні отримувати спеціалізовану підтримку та правовий захист» [51].

На наше переконання, особи, звільнені з полону, цілком відповідають цим характеристикам та потребують додаткових гарантій і під час кримінального провадження.

Одним із ключових методологічних питань при обґрунтуванні доцільності запровадження в КПК України категорії «особливо вразливого учасника кримінального провадження» є її відповідність європейським стандартам захисту потерпілих, зокрема положенням Директиви 2012/29/ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів.

Попередній аналіз свідчить, що між запропонованою моделлю та інститутом індивідуальної оцінки, передбаченим Директивою, відсутня суперечність. Навпаки, між ними простежується логічна наступність і концептуальна узгодженість. Директива 2012/29/ЄС: не встановлює вичерпного переліку категорій потерпілих, які потребують спеціального захисту; не забороняє державам-членам запроваджувати додаткові процесуальні гарантії для окремих груп; визначає мінімальні, а не максимальні стандарти захисту.

Отже, національний законодавець має дискрецію конкретизувати механізми захисту з урахуванням специфіки правової системи та соціального контексту. Умови міжнародного збройного конфлікту, що триває на території України, об'єктивно формують нову категорію потерпілих – осіб, які перебували в полоні та зазнали катувань або інших форм жорстокого поводження або стали їх свідками. Запровадження для них спеціального процесуального статусу є формою адаптації механізму індивідуальної оцінки до особливостей воєнного контексту, а не відступом від європейських стандартів.

Індивідуальна оцінка є динамічним процесуальним механізмом, що здійснюється на ранніх стадіях кримінального провадження та підлягає перегляду в разі зміни обставин. Натомість запропонована категорія «особливо вразливого учасника кримінального провадження» виконує іншу функцію: вона створює нормативну рамку, у межах якої запускається механізм індивідуальної оцінки та забезпечується застосування мінімального обсягу гарантій. Такий статус: визначає групу осіб із об'єктивно підвищеним ризиком вразливості; покладає на органи досудового розслідування обов'язок проведення індивідуальної оцінки; гарантує застосування спеціальних процесуальних заходів без необхідності доведення очевидних обставин щоразу окремо.

Таким чином, спеціальний статус не замінює індивідуальну оцінку, а інституційно забезпечує її проведення.

Директива виходить із презумпції індивідуального встановлення вразливості. Водночас характер злочинів, пов'язаних із перебуванням у полоні, катуванням, системним насильством та повною залежністю від правопорушника, свідчить про об'єктивно високий ризик тяжких психоемоційних наслідків. Саме ці критерії прямо зазначені в Директиві як релевантні для індивідуальної оцінки (характер злочину, значна шкода, залежність від правопорушника). Отже, виділення такої категорії є не формалізацією, а нормативним закріпленням презумпції підвищеної вразливості, що зумовлена специфікою злочинів міжнародного характеру. При

цьому індивідуальна оцінка не скасовується, а набуває обов'язкового характеру.

Таким чином, запропонована модель є прикладом адаптації європейських стандартів до специфіки воєнного контексту України та розвитку кримінального процесуального права в умовах міжнародного збройного конфлікту, а не відступом від *acquis communautaire*.

Слід зауважити, що правники логічно акцентують увагу на тому, що хоча з початком повномасштабного вторгнення Україною здійснені суттєві кроки для розвитку потерпілоорієнтованого підходу (*survivor-centered approach*), все-таки «Більшого поширення інтеграція потерпілоорієнтованих підходів набула у практиці справ сексуального насильства, домашнього насильства та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). Разом із цим, варто зауважити, що потерпілоорієнтовані підходи є важливими і в ряді інших категорій кримінальних правопорушень, особливо де мають місце вразливі категорії постраждалих» [124]. Зазначений фокус підкреслюється і у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, до стратегічних пріоритетів якого віднесені забезпечення інтересів потерпілого, передбачено «удосконалення механізмів та розвиток міжвідомчої координації у сфері кримінальної юстиції, зокрема з питань правосуддя щодо неповнолітніх, забезпечення допомоги та безпеки потерпілим і свідкам та за іншими пріоритетними напрямками кримінальної політики», «розбудова інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, насамперед заявників, викривачів, потерпілих і свідків» [114].

З урахуванням того, що нами обґрунтована пропозиція щодо такого суб'єкта, як «особливо вразливий учасник кримінального провадження», надалі у цій частині роботи будемо послуговуватися цим терміном в контексті нашого дослідження.

У першу чергу, вбачається з необхідне доповнення ст. 56 КПК України частиною 3-1 у наступній редакції: «Під час кримінального провадження

слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані здійснювати процесуальні дії в у спосіб, що мінімізує ризик повторної травматизації потерпілого, зобов'язані вживати заходів, спрямованих на запобігання повторній психологічній травматизації та віктимізації, з урахуванням характеру кримінального правопорушення.

Потерпілому роз'яснюється зміст процесуальних дій та рішень у межах, необхідних для забезпечення його поінформованої участі у провадженні».

Вважаємо, що запропоноване доповнення статті 56 КПК України положенням про обов'язок органів кримінального провадження здійснювати процесуальні дії у спосіб, що мінімізує ризик повторної психологічної травматизації потерпілого, має системне теоретико-практичне обґрунтування та відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального процесуального права.

Насамперед така норма кореспондує із принципом верховенства права, закріпленим у ст. 8 Конституції України. Зміст цього принципу у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини охоплює повагу до людської гідності, заборону свавільного втручання держави у сферу прав особи, забезпечення правової визначеності та ефективного доступу до правосуддя. Участь потерпілого у кримінальному провадженні не повинна перетворюватися на джерело додаткового страждання або приниження. Якщо держава, реалізуючи функцію кримінального переслідування, не враховує психоемоційний стан потерпілого, вона фактично допускає вторинну віктимізацію, що суперечить змісту конституційного обов'язку поваги до гідності людини.

Запропоноване доповнення до ст. 56 КПК України конкретизує зазначений принцип, перетворюючи його із декларативної засади на процесуальний стандарт поведінки дізнавача, слідчого, прокурора та суду. Таким чином забезпечується правова визначеність щодо меж допустимого процесуального впливу на потерпілого та закріплюється імператив гуманного ставлення до нього.

Крім того, запропонована норма відповідає принципу пропорційності, який виступає складовою верховенства права та вимагає дотримання балансу між інтересами кримінального переслідування та захистом прав особи. Процесуальні дії, спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення, безумовно переслідують легітимну мету – забезпечення ефективного правосуддя. Водночас спосіб їх здійснення має бути співмірним із психоемоційним станом потерпілого. Вимога мінімізувати ризик повторної травматизації не обмежує можливості збирання доказів, а лише зобов'язує суб'єктів проведення обирати такі процесуальні форми, які не завдають надмірної шкоди особі. Таким чином досягається баланс між публічним інтересом у розслідуванні злочину та приватним інтересом потерпілого у збереженні психічного здоров'я і гідності.

Особливої ваги запропоноване положення набуває щодо потерпілих, звільнених з полону. Особи, які перебували в умовах ізоляції, фізичного та психологічного насильства, повної залежності від представників держави-агресора, характеризуються підвищеним рівнем психоемоційної вразливості. Участь у СРД, пов'язаних із допитом, відтворенням обставин катувань чи інших форм жорстокого поводження, може спричинити повторне переживання травматичного досвіду. Відсутність чітких процесуальних гарантій у таких випадках створює ризик не лише погіршення стану особи, а й негативного впливу на достовірність її показань, бажання співпрацювати з органами досудового розслідування, суду.

Закріплення в КПК України обов'язку мінімізації повторної віктимізації для усіх категорій потерпілих при цьому виступає проявом рівності, оскільки враховує фактичну нерівність становища таких осіб та їх особливі потреби. Це відповідає міжнародним стандартам захисту потерпілих від насильства та катувань, а також логіці травмоінформованого підходу, який набуває дедалі більшого визнання у правових системах демократичних держав.

Другий абзац запропонованої статті прямо вказує на додаткові гарантії забезпечення прав потерпілих на інформацію, адже: «Директива передбачає, що

держави повинні інформувати потерпілих про хід кримінального провадження, пояснювати мотиви ухвалення ключових процесуальних рішень та повідомляти у разі звільнення або втечі підозрюваної/обвинуваченої особи. Це право спрямоване не лише на роз'яснення складного процесу кримінального провадження, а й на підвищення довіри до правоохоронної та судової систем та захист фізичної безпеки потерпілого/ї» [124].

Важливо підкреслити, що запропонована норма не порушує принципу змагальності та права на захист, оскільки не встановлює абсолютних заборон і не створює процесуальних привілеїв для потерпілого. Вона лише формує стандарт належної поведінки суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, орієнтований на запобігання надмірному втручанню у психоемоційну сферу особи.

Отже, доповнення статті 56 КПК України відповідним положенням є обґрунтованим кроком у напрямі гуманізації кримінального процесу, реалізації принципів верховенства права та пропорційності, а також створення спеціальних гарантій для потерпілих, зокрема осіб, звільнених з полону. Це сприятиме підвищенню довіри до правосуддя, ефективності доказування та утвердженню людиноцентричної моделі кримінального провадження в умовах воєнного та повоєнного розвитку держави.

Повертаючись до питання допиту, слід звернути увагу, що ст. 224 КПК України не передбачає спеціальних гарантій для особливо вразливих учасників кримінального провадження, залучення психолога або лікаря закріплено лише у ст. 225 КПК України під час допиту неповнолітньої або малолітньої особи.

Д. Пасічніченко правильно підкреслює, що складність проведення цієї СРД за участю вразливих потерпілих зумовлена її багатовимірним характером. Допит у таких випадках спрямований не лише на виконання кримінально-процесуальних завдань щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, але й виконує психологічну, педагогічну та етичну функції [96].

Таким чином, проведення допиту чи одночасного допиту із особливо вразливими учасниками кримінального провадження має здійснюватися з

урахуванням його фізичного та психоемоційного стану, за участю психолога (якщо допитуваний не заперечує проти цього), із використанням травмоінформованого підходу, а за наявності медичних показань проведення допиту має бути відкладене до стабілізації стану такої особи.

Зауважимо, що з 2023 року запроваджено та реалізується пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги і направлений на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальних провадженнях та надання допомоги слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду щодо визначення кандидатур психологів для залучення до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб [107]. На нашу думку, сфера реалізації зазначеного проєкту може і має бути розширена і на особливо вразливих учасників кримінального провадження, адже вони також потребують залучення психологів і під часту участі у провадженні.

Доцільним також є доповнення КПК України ст. 227-1 «Участь психолога та/або лікаря при проведенні слідчих (розшукових) дій з особливо вразливими учасниками кримінального провадження» у такій редакції:

«1. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю особливо вразливого учасника кримінального провадження забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря.

2. До початку слідчої (розшукової) дії психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання особливо вразливого учасника кримінального провадження».

І. В. Гловюк звертає увагу на іще один важливий аспект в контексті забезпечення прав особливо вразливих потерпілих – мінімізацію кількості проведення допитів за рахунок розширеного застосування допиту у судовому засіданні під час досудового розслідування за ст. 225 КПК України. Вчена зазначає, що ця норма обґрунтовано потребує вдосконалення з урахуванням потерпілоорієнтованого підходу до здійснення кримінального провадження.

Внесення відповідних змін має здійснюватися з урахуванням положень Директиви 2012/29/ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів. Зазначений акт передбачає необхідність приділення особливої уваги потерпілим, яким заподіяно значної шкоди внаслідок жорстокості злочину; особам, які постраждали від правопорушень, вчинених з упереджених або дискримінаційних мотивів, у тому числі пов'язаних з їхніми індивідуальними характеристиками; а також потерпілим, чиї відносини із суб'єктом злочину або залежність від нього зумовлюють підвищений рівень їхньої вразливості. У цьому контексті особливої уваги потребують потерпілі від тероризму, організованої злочинності, торгівлі людьми, гендерно зумовленого насильства, насильства в близьких стосунках, сексуального насильства, експлуатації чи злочинів на ґрунті ненависті, а також особи з інвалідністю (стаття 22 Директиви 2012/29/ЄС). При цьому професорка логічно пропонує на рівні законодавства «уточнити формулювання ст. 225 КПК України щодо такої підстави депонування показань, як вразливість свідка та потерпілого через вік, стан психічного здоров'я, психологічний стан, характер вчиненого кримінального правопорушення (зокрема, ознаки гендерно зумовленого насильства)» [43].

В частині забезпечення прав і законних інтересів потерпілих і свідків – осіб, звільнених з полону, слід звернути також увагу на норми Римського Статуту, адже їх показання можуть бути використані і під час розгляду справ у МКС. На відміну від КПК України, ст. 68 РС прямо передбачає захист потерпілих і свідків і його гарантії під час участі у провадженні. Зокрема, у ч. 1 ст. 68 РС зазначається: «Суд вживає належних заходів для захисту безпеки, фізичного і психічного благополуччя, гідності та недоторканності особистого життя потерпілих і свідків. При цьому Суд враховує всі відповідні фактори, у тому числі вік, гендерний фактор, як це визначено в п. 3 статті 7, і стан здоров'я, а також характер злочину, зокрема у випадках, але не обмежуючись ними, коли злочин включав сексуальне насильство, гендерне насильство або насильство над дітьми. Прокурор вживає таких заходів, зокрема під час

розслідування та кримінального переслідування за ці злочини. Такі заходи не повинні завдавати шкоди правам обвинуваченого та справедливому й неупередженому судовому розгляду або бути несумісними з ними» [24]. Таким чином, норма прямо вказує на спеціальні гарантії для особливо вразливих категорій потерпілих та свідків. Крім того, нормою передбачено низку інших процедур, які гарантують такий захист:

- проведення будь-якої частини провадження *in camera* або дозвіл надання доказів за допомогою електронних або інших спеціальних засобів (ч. 2 ст. 68 РС);
- право висловлювати потерпілим їх думки та побоювання (ч. 3 ст. 68 РС);
- надання Судом, Прокурором за рекомендацією Підрозділу з надання допомоги потерпілим і свідкам захисту, процедур забезпечення безпеки, консультаційної та іншої допомоги (ч. 4 ст. 68 РС);
- у разі якщо розкриття доказів або інформації може створити серйозну загрозу безпеці свідка чи членів його сім'ї, прокурор має право на стадії досудового провадження утриматися від їх повного розкриття та подати узагальнений виклад таких відомостей за умови, що це не порушує права обвинуваченого та не перешкоджає забезпеченню справедливого і неупередженого судового розгляду (ч. 5 ст. 68 РС) [24].

У першу чергу, зазначені гарантії свідчать про можливість використання депонованих показань особливо вразливих потерпілих та свідків. І хоча, як справедливо зазначають вчені, складність реалізації цієї процедури полягає у забезпеченні змагальності, права на конфронтацію, перехресний допит [43], така процедура має враховувати особливо вразливий стан свідків та потерпілих.

Таким чином, незважаючи на складність реалізації процедури депонування з огляду на необхідність забезпечення принципів змагальності, права на конфронтацію та перехресний допит, ці гарантії можуть бути збережені шляхом належної організації процесу (участь захисника, відеофіксація, судовий контроль). Таким чином, удосконалення статті 225 КПК України не суперечитиме праву на справедливий суд, а навпаки – сприятиме

досягненню балансу між інтересами кримінального переслідування та захистом особливо вразливих осіб.

Отже, розширення застосування механізму депонування показань у кримінальному провадженні є необхідним елементом гуманізації процесу та адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, особливо в умовах збройного конфлікту та зростання кількості потерпілих і свідків, звільнених з полону.

Привертає увагу іще один важливий аспект забезпечення прав і законних інтересів осіб, звільнених з полону, у тому числі – військових з РФ, які або можуть бути свідками у кримінальному провадженні – це застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Вчені справедливо зазначають, що чинний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, який протягом майже тридцяти років не зазнав суттєвого реформування, поступово втратив свою ефективність і рівень суспільної довіри. Аналіз положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» засвідчує наявність численних прогалин у механізмах захисту суб'єктів кримінального провадження, а також відсутність належно врегульованих процесуальних процедур забезпечення безпеки учасників провадження і військовополонених в умовах воєнного стану та інших надзвичайних ситуацій. Не всі військовополонені набувають статусу обвинувачених у кримінальних провадженнях; значна їх частина виступає свідками або іншими учасниками процесу. Окремі з них здійснюють ефективну співпрацю з органами досудового розслідування та правоохоронними органами України, надаючи інформацію, що має істотне значення для формування доказової бази. Також фіксуються випадки відмови від участі у програмах обміну, внаслідок чого такі особи залишаються на території України. Водночас рівень, ефективність і результативність такої співпраці безпосередньо залежать від реальності та дієвості заходів забезпечення безпеки як самих учасників провадження, так і їхніх близьких родичів у межах кримінального процесу [88, с. 247 – 248].

Крім того, в Україні функціонує механізм добровільної здачі в полон у межах проєкту «Хочу жити», що передбачає завчасне повідомлення про намір скласти зброю та співпрацювати із Силами оборони України. Верифікація таких звернень та організація виведення військовослужбовців із зони бойових дій здійснюється уповноваженими органами [121].

Логічно припустити, що частина цих осіб у подальшому може бути залучена до кримінальних проваджень як свідки. У цьому контексті їх участь набуває подвійного значення: як джерела доказової інформації та як елементу превентивного механізму деморалізації та дезінтеграції збройних формувань держави-агресора. Однак ефективність такої співпраці безпосередньо залежить від наявності реальних гарантій безпеки. Відсутність належних заходів захисту може знизити готовність осіб надавати правдиві показання; створити ризики для їх життя і здоров'я; поставити під загрозу безпеку їхніх близьких родичів; негативно вплинути на подальшу взаємодію під час кримінальних проваджень.

Показовим у цьому контексті є приклад, наведений П. Нагорним, пов'язаний із вбивством колишнього російського військового пілота гелікоптера Мі-8 Максима Кузьміна, який співпрацював з ГУР [88, с. 247 – 248], та якого було вбито в Іспанії після оприлюднення відомостей про його участь у спецоперації України «Синиця» [58].

Цей випадок ілюструє реальність загроз для осіб, які залишають територію держави-агресора або співпрацюють із компетентними органами іншої держави. Таким чином, питання безпеки набуває не декларативного, а практичного виміру.

Участь військовополонених як свідків у кримінальних провадженнях має стратегічне значення для формування доказової бази щодо міжнародних злочинів. Водночас вона створює підвищені ризики, зумовлені можливими актами помсти, переслідування або тиску. За відсутності дієвого механізму захисту держава фактично не здатна гарантувати належну реалізацію їх процесуальних прав, що суперечить принципам верховенства права та ефективності правосуддя.

Отже, військовополонені, які беруть участь у кримінальному провадженні як свідки або інші суб'єкти процесу, повинні розглядатися як категорія учасників із підвищеним рівнем ризику. Це обумовлює необхідність застосування до них комплексних заходів безпеки, включно з процесуальними, організаційними та технічними гарантіями. Лише за умови забезпечення їх фізичної, психологічної та інформаційної безпеки можливо досягти належного балансу між інтересами кримінального провадження та захистом прав особи, а також забезпечити ефективність документування злочинів у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Питання забезпечення безпеки учасників кримінального провадження набуває особливої ваги і у контексті участі у процесі громадян України, звільнених з полону, які виступають потерпілими або свідками міжнародних злочинів. Хоча традиційно інститут захисту учасників кримінального судочинства асоціюється передусім із гарантіями безпеки осіб, що співпрацюють зі слідством проти організованих злочинних угруповань, у сучасних умовах збройного конфлікту його значення істотно розширюється.

Звільнені з полону особи є носіями унікальної доказової інформації щодо фактів катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, незаконного позбавлення волі, порушень міжнародного гуманітарного права та інших міжнародних злочинів. Їх показання мають значення не лише для національного кримінального провадження, а й потенційно можуть використовуватися у міжнародних судових інституціях. Водночас саме ця доказова цінність обумовлює підвищений рівень ризику для таких осіб.

По-перше, існує об'єктивна загроза цілеспрямованого впливу з боку представників держави-агресора або пов'язаних із нею структур, спрямованого на дискредитацію свідчень, залякування чи фізичне усунення свідків. Участь звільнених з полону у кримінальному провадженні фактично означає їх публічну позицію щодо вчинених проти них злочинів, що може сприйматися як підстава для репресивних дій.

По-друге, специфічним чинником ризику є перебування близьких родичів таких осіб на тимчасово окупованих територіях. У цих умовах загроза набуває опосередкованого характеру: тиск може здійснюватися не лише на самого учасника провадження, а й на членів його сім'ї. Враховуючи обмежений доступ до ефективних механізмів правового захисту на окупованих територіях, такі родичі фактично перебувають у зоні підвищеної небезпеки. Це створює додатковий психологічний бар'єр для повноцінної співпраці зі слідством та реалізації процесуальних прав.

По-третє, слід урахувати психоемоційний стан звільнених з полону. Пережиті катування, ізоляція, насильство та тривале перебування у стані невизначеності формують підвищену вразливість до будь-яких форм тиску чи загроз. Відсутність гарантій безпеки може призвести до повторної травматизації, що негативно вплине як на стан особи, так і на якість її показань.

По-четверте, забезпечення безпеки таких учасників є елементом виконання державою позитивних зобов'язань щодо ефективного розслідування міжнародних злочинів. Без створення умов, за яких потерпілі та свідки можуть безпечно давати показання, неможливо забезпечити повноту та об'єктивність доказування. Таким чином, заходи безпеки виступають не лише гарантією прав конкретної особи, а й складовою механізму реалізації принципу невідворотності відповідальності за міжнародні злочини.

Як вірно підкреслюють вчені: за таких умов стабільне функціонування системи кримінального судочинства можливе лише за умови гарантування безпечного та безперешкодного здійснення своїх повноважень, реалізації прав та обов'язків усіма її учасниками, а також забезпечення дієвого державного захисту у випадках загрози їхньому життю, здоров'ю чи майну, а також безпеці членів їхніх сімей та близьких родичів [59].

Крім того, належне функціонування системи захисту свідків і потерпілих має значення для формування суспільної довіри до органів правосуддя. Якщо держава демонструє спроможність гарантувати безпеку особам, які постраждали від міжнародних злочинів і сприяють їх

розслідуванню, це підсилює легітимність кримінального переслідування та зміцнює переконання у реальності правового захисту.

Отже, заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є не менш важливими для звільнених з полону громадян України, ніж для інших категорій осіб із підвищеним рівнем ризику. Їх процесуальний статус як потерпілих і свідків міжнародних злочинів, наявність загроз як прямого, так і опосередкованого характеру (зокрема через перебування родичів на тимчасово окупованих територіях), а також їх психоемоційна вразливість обумовлюють необхідність комплексного та адаптованого механізму захисту.

Крім того, що застосування заходів безпеки до особливо вразливих учасників кримінального провадження передбачено уже вище згадуваними нами нормами ст. 68 РС, Директивою Європейського парламенту та Ради ЄС 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року передбачає обов'язок держав забезпечувати захист свідків, їхніх родичів та близьких осіб від можливих актів помсти або залякування. Крім того, цей міжнародний акт зобов'язує держави вживати належних заходів для надання допомоги та захисту потерпілим від злочинів, особливо у випадках наявності загроз помсти чи тиску. Конвенція також наголошує на необхідності створення механізмів, які дозволяють потерпілим висловлювати свої погляди та побоювання і забезпечують їх розгляд на всіх стадіях кримінального провадження [72]. Водночас Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям від 20 квітня 2005 року, закріплює основоположні принципи забезпечення безпеки зазначених категорій осіб [23].

ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» було прийнято іще у 1993 році. І хоча туди вносилися зміни (останні у 2022 році), втім, на нашу думку, вони не повною мірою враховують

обставини та обстановку, у якій здійснюється кримінальне провадження в умовах воєнного стану та триваючого понад 12 років збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 1 цього Закону України, його метою є захист життя, здоров'я, житла і майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань. Разом із тим сам підхід до безпеки закладений у у нормі відображає переважно класичну модель захисту від внутрішньої кримінальної загрози, насамперед з боку організованих злочинних угруповань [59]. Закон не враховує специфіку загроз воєнного характеру, пов'язаних із діяльністю іноземних спецслужб, диверсійними структурами, інформаційно-психологічним впливом та переслідуванням родичів учасників провадження, які перебувають на тимчасово окупованих територіях.

У ст. 2 нормативного акту визначено коло осіб, які мають право на забезпечення безпеки (свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені, експерти тощо). Однак законодавець не врахував появу нових категорій учасників кримінального провадження, характерних для умов збройного конфлікту, зокрема осіб, звільнених з полону, свідків міжнародних злочинів або внутрішньо переміщених осіб, для яких ризики мають системний і транснаціональний характер.

Перелік заходів безпеки, передбачений ст.7 (особиста охорона, охорона житла, видача спеціальних засобів індивідуального захисту, зміна місця роботи чи проживання, заміна документів тощо), не адаптований до сучасних форм загроз, зокрема цифрового переслідування, витоку персональних даних, кіберрозвідки або міжнародного розшуку [59]. Закон не містить спеціальних положень щодо захисту персональних даних у контексті кримінального провадження, хоча в умовах воєнного конфлікту ця проблема набуває особливої актуальності.

Також ст.ст. 15 – 17 цього документу регламентують порядок прийняття рішення про застосування заходів безпеки та їх здійснення. Однак процедура залишається бюрократизованою та недостатньо інтегрованою із кримінальним процесуальним законодавством. Відсутність чіткої процесуальної кореляції з

КПК України ускладнює оперативність застосування заходів, що є критичним в умовах воєнного стану, коли загрози можуть мати невідкладний характер.

Крім того, не передбачено спеціальних гарантій для захисту членів сімей учасників кримінального провадження, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або за межами України, хоча саме цей фактор у сучасних умовах становить один із ключових важелів впливу на свідків і потерпілих. Формально норма включає близьких родичів до переліку осіб, які можуть підлягати захисту, однак відсутній спеціальний механізм реалізації таких гарантій у транснаціональному чи окупаційному контексті.

Варто також зазначити, що зазначена редакція закону не містить положень щодо захисту психічного благополуччя, гідності та приватності особи, хоча і вищенаведені міжнародні стандарти передбачають комплексний підхід до безпеки, який охоплює не лише фізичний, а й психологічний аспект.

Таким чином, чинний закон потребує системного оновлення з урахуванням: нових категорій учасників кримінального провадження; загроз транснаціонального характеру та врахування особливостей воєнного стану, збройного конфлікту; необхідності інтеграції із КПК України та законодавством ЄС; забезпечення цифрової та інформаційної безпеки; гармонізації з міжнародними стандартами захисту свідків і потерпілих.

На сайті ВРУ ще у 2021 році зареєстрований Проект Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» №5751 від 12.07.2021 [106]. Однак його було прийнято іще до початку повномасштабного вторгнення та без урахування абсолютно нових викликів, які постали у зв'язку із ним, що знову-таки вказує на цільність його опрацювання.

Таким чином, вирішуючи питання про забезпечення прав потерпілих та свідків – осіб, звільнених з полону, та свідків – військовополонених, слід підтримати позицію науковців, які обґрунтовано наголошують на необхідності системного внесення змін до кримінального процесуального законодавства. Усі

доповнення та зміни до чинного КПК України повинні мати належне наукове обґрунтування, відповідати потребам правозастосовної практики та забезпечувати ефективні гарантії прав усіх учасників кримінального провадження, формування послідовної кримінальної процесуальної політики держави, підвищення здійснення правосуддя у сфері кримінальної юстиції та доступу до правосуддя [98, с. 85 – 86].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, яке полягає у дослідженні теоретико-правових та праксеологічних питань кримінального процесуального статусу військовополоненого у кримінальному процесі України. За результатами дослідження сформульовані такі положення, висновки та рекомендації:

1. Поняття та правовий статус військовополоненого мають комплексну міжнародно-правову природу та формуються на перетині норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини й звичаєвих норм війни. Військовополонений є спеціальним суб'єктом міжнародного права, статус якого виникає з моменту потрапляння під владу супротивної сторони у міжнародному збройному конфлікті та зберігається до остаточного звільнення і репатріації. Зміст цього статусу охоплює не лише спеціальні гарантії гуманного поводження, а й повний спектр базових прав людини, включаючи право на справедливий суд, що не може бути нівельоване навіть за умов воєнного часу. Водночас обсяг прав військовополонених істотно перевищує коло їх обов'язків, а механізм притягнення до відповідальності має ґрунтуватися на принципах законності, співмірності та недискримінації.

Разом із тим сучасна практика збройних конфліктів, зокрема з урахуванням участі напіввоєнізованих формувань, нерегулярних підрозділів та приватних військових компаній, актуалізує проблему чіткого визначення кола осіб, на яких поширюється статус військовополоненого. Наявні доктринальні та практичні розбіжності щодо кваліфікації таких суб'єктів свідчать про необхідність подальшої систематизації критеріїв набуття статусу комбатанта і, відповідно, військовополоненого. Крім того, виявлена термінологічна обмеженість національного законодавства, яке оперує категорією «військовополонені» виключно в контексті міжнародного збройного конфлікту, зумовлює потребу його вдосконалення з метою приведення у відповідність до

міжнародних стандартів та забезпечення належного правового захисту всіх осіб, які потрапляють під владу ворожої сторони під час збройного конфлікту.

2. Доведено, що громадянство держави, яка утримує особу, не виключає автоматично застосування гарантій статусу військовополоненого, якщо особа фактично брала участь у міжнародному збройному конфлікті на боці супротивної сторони та потрапила під владу цієї держави як комбатант.

Сформульовано критерії розмежування правового статусу громадян України, які воювали на боці ворога, залежно від характеру їх участі у конфлікті, зокрема: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь у складі окупаційних адміністрацій або квазівійськових формувань; примусова мобілізація на тимчасово окупованих територіях; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях.

Обґрунтовано можливість поєднання режиму військового полону з кримінальним переслідуванням, за яким надання особі статусу військовополоненого не перешкоджає притягненню її до відповідальності за державну зраду, колабораційну діяльність чи інші злочини, за умови дотримання гарантій міжнародного гуманітарного права.

3. Кримінальне провадження щодо військовополонених має здійснюватися як процесуальний режим, що формується на перетині міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та національного кримінального процесу. III Женевська конвенція встановлює імперативні та підвищені стандарти процесуального захисту військовополонених (заборона будь-якого примусу, гарантії незалежного й безстороннього суду, обов'язковість захисника, обмеження строків досудового тримання під вартою, участь держави-покровительки, право на достатній час для підготовки захисту), які не можуть бути звужені внутрішнім законодавством. Ефективність і оперативність такого провадження повинні тлумачитися у світлі ст. 103 III ЖК та практики ЄСПЛ як обов'язок держави забезпечити розслідування без невинуватених зволікань, але з безумовним

дотриманням принципів справедливого суду, пропорційності та правової визначеності.

Водночас порівняльно-правовий аналіз національного регулювання та вимог III ЖК в частині забезпечення гарантій прав військовополонених, які притягаються до кримінальної відповідальності, виявляє низку колізій і прогалин (щодо строків досудового тримання під вартою, мовних гарантій, імплементації інституту «товариша-полоненого», процедур повідомлення держави-покровительки), що формують зону правової невизначеності та потенційних ризиків для допустимості доказів і міжнародної відповідальності держави. Узгодження КПК України з вимогами III Женевської конвенції потребує не фрагментарних змін, а системного нормативного оформлення спеціального процесуального режиму кримінального провадження щодо військовополонених, який забезпечить баланс між інтересами національної безпеки, ефективністю переслідування міжнародних злочинів та гуманітарними гарантіями захисту особи.

Запропоновано доповнення КПК України Розділом IX-3 «Особливості кримінального провадження за участю військовополонених», у якому буде міститися ст. 637 у наступному формулюванні: «Порядок кримінального провадження щодо військовополонених визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.». У подальшому зазначений розділ може бути доповнений іншими нормами задля гармонізації вітчизняного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права та вирішенням у тому числі тих прогалин, які ми визначили у цьому підрозділі.

4. СРД щодо військовополонених повинні проводитися з урахуванням гуманітарних стандартів, передбачених для цієї категорії учасників кримінального провадження. Доведено, що механічне застосування до військовополонених-свідків класичної моделі допиту та процесуальних обов'язків свідка (зокрема, попередження про кримінальну відповідальність за

ст. 384, 385 КК України) вступає в колізію з приписами міжнародного гуманітарного права та заборонаю будь-яких форм примусу, що потребує внесення змін до ч. 3 ст. 224 КПК України з метою виключення обов'язку попередження про кримінальну відповідальність військовополонених, які допитуються, як свідки у кримінальному провадженні.

Доктринальний аналіз автентичного англomовного тексту норм III ЖК, які не містять терміну «допит», на відміну від офіційного українського перекладу призводить до неточного право тлумачення, зміщує акцент із гуманітарного режиму поводження на кримінальний процесуальний режим, створює ризик розширювального тлумачення повноважень держави та потенційну колізію між міжнародним гуманітарним правом і національним кримінальним процесом. У зв'язку з чим обґрунтована необхідність нормативного уточнення перекладу ст. 17 III Женевської конвенції та чіткого розмежування понять «допит» і «опитування», «інтерв'ювання» щоб уникнути зміщення гуманітарного режиму поводження у площину кримінально-процесуального примусу.

Запропоновано системну модель збереження доказів у справах за участю осіб, щодо яких прийнято рішення про обмін як військовополонених, що включає: імперативне застосування процедури допиту слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК України; встановлення обов'язку невідкладного звернення прокурора з відповідним клопотанням; запровадження скороченого строку його розгляду (у день надходження); обмежене й субсидіарне використання механізму ч. 11 ст. 615 КПК України лише за умови доведеної неможливості судового допиту.

Обґрунтовано доцільність проведення допиту цієї категорії осіб у формі процесуального інтерв'ю з використанням системи пріоритетного тріажування (за критеріями інформаційної значущості, психоемоційного стану та процесуальної терміновості), що забезпечує баланс між ефективністю документування воєнних злочинів і дотриманням принципів гуманності, заборони примусу та справедливого судового розгляду.

5. З'ясовано, що особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, представляє собою спеціальний (гібридний) суб'єкт кримінального провадження, процесуальний статус якого є формою юридичної фікції, що полягає у тимчасовому застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого або засудженого окремих елементів процесуального режиму військовополоненого з метою забезпечення реалізації рішення про обмін у межах міжнародного збройного конфлікту. Такий статус має функціональний характер і поширюється виключно на процесуальні механізми у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням обміну

Доведено, що використання законодавцем формули «як військовополоненого» не завжди відображає визнання статусу військовополоненого у розумінні ст. 4 III ЖК, а часто діє як функціональне прирівнювання з метою легітимації процедури обміну в умовах відсутності міжнародно-правового механізму обміну цивільних осіб з числа підозрюваних, обвинувачених, засуджених на оборонців України та цивільних заручників, яких в порушення вимог МПП рф бере в полон. Встановлено, що для цієї категорії осіб (які не є військовополоненими) такий статус формується на перетині кримінального процесуального та публічно-політичного регулювання, є тимчасовим, обумовленим включенням особи до списку на обмін та її письмовою згодою, і поширюється виключно на процесуальні механізми, безпосередньо пов'язані з реалізацією обміну.

6. Обґрунтовано, що кримінальне провадження щодо особи, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого, формує спеціальний публічно-правовий режим, у межах якого класичні інститути запобіжних заходів, зупинення провадження, спеціального досудового розслідування та судового розгляду за відсутності обвинуваченого зазнають функціональної трансформації. Доведено, що скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК України, який характеризується публічно-правовим, безпеково-гуманітарним характером і є спеціальним процесуальним механізмом реалізації

позапроцесуального владного рішення уповноваженого органу щодо обміну підозрюваного, обвинуваченого як військовополоненого. У межах цієї процедури судовий контроль набуває переважно верифікаційного (формального) змісту: правовими підставами для ухвалення рішення виступають факт прийняття рішення про передачу особи для обміну та наявність її письмової згоди, тоді як оцінка ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, обґрунтованості підозри, а також перевірка пропорційності процесуального примусу не мають значення для результатів розгляду.

Аналіз судової практики створив підґрунтя для констатації того, що хоча ст. 201-1 КПК України не містить імперативного припису щодо перевірки добровільності згоди на обмін, у випадку зміни інтересу особи, у якої отримано згоду і небажання участі у ньому, така думка враховується слідчими суддями, судом. Водночас не визначено виду рішення, яке може прийняти слідчий суддя, суд у такому випадку. Запропоновано доповнити ст. 201-1 КПК України частиною 6 у наступній редакції:

«У разі встановлення відсутності письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого, встановлення факту не добровільності такої згоди або відкликання такої згоди підозрюваним, обвинуваченим на момент судового розгляду клопотання, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про залишення клопотання прокурора без розгляду».

Доцільно передбачити спеціальний порядок реагування суду у випадку, якщо обмін не відбувся. У зв'язку з чим запропоновано передбачити у ст. 201-1 КПК України норму такого змісту:

«У разі якщо передача підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого не відбулася, прокурор невідкладно звертається до суду із клопотанням про застосування до такого підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу. Клопотання прокурора розглядається слідчим суддею, судом в день його надходження до суду за обов'язкової участі прокурора»

Встановлено наявність прогалин у регулюванні спеціального судового провадження щодо осіб, переданих для обміну, зокрема відсутність

процесуального механізму прийняття рішення про здійснення провадження in absentia на стадії підготовчого судового засідання. Практика свідчить про розширене застосування ч. 3 ст. 323 КПК України поза межами її стадійного призначення, що створює ризики порушення принципу правової визначеності та єдності судової практики. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ст. 314 КПК України:

- частиною 1-1 «Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного, у разі встановлення факту передачі обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення підготовчого засідання за відсутності обвинуваченого»;

- частиною 1-2: «У разі встановлення під час підготовчого судового засідання факту передачі обвинуваченого для обміну як військовополоненого та проведення такого обміну, суд за клопотанням прокурора перевіряє наявність підстав, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу, та постановляє мотивовану ухвалу про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого»;

- ч. 3 ст. 314 КПК України пунктом 6 такого змісту: «за клопотанням прокурора вирішує питання про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого у випадках, передбачених частиною третьою статті 323 цього Кодексу».

7. Особи, звільнені з полону, які беруть участь у кримінальному провадженні як потерпілі або свідки, становлять специфічну та об'єктивно вразливу категорію учасників процесу, чий правовий статус не охоплюється повною мірою чинною моделлю КПК України. Їх процесуальна роль поєднує високу доказову цінність показань (щодо катувань, умов утримання, ланцюга командування, долі інших полонених) із підвищеним ризиком вторинної віктимізації, психоемоційної дестабілізації та зовнішнього впливу. Це зумовлює

необхідність нормативного закріплення в КПК України категорії «особливо вразливого учасника кримінального провадження» з покладенням на органи досудового розслідування обов'язку проведення індивідуальної оцінки вразливості та застосування мінімального гарантованого обсягу спеціальних процесуальних заходів.

Запропоновано доповнення ст. 3 КПК України дефініцією: «Особливо вразливий учасник кримінального провадження – потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, який у зв'язку з характером та обставинами кримінального правопорушення та/ або іншого суспільно-небезпечного діяння (зокрема перебуванням у полоні, зазнанням катувань, гендерно зумовленого чи домашнього насильства, іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), або з огляду на його психоемоційний стан потребує застосування спеціальних процесуальних гарантій».

З метою забезпечення потерпілоорієнтованої (survivor-centered) моделі участі у кримінальному провадженні осіб, звільнених з полону, пропонується:

- доповнення ст. 56 КПК України частиною 3-1 у наступній редакції: «Під час кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані здійснювати процесуальні дії в у спосіб, що мінімізує ризик повторної травматизації потерпілого, зобов'язані вживати заходів, спрямованих на запобігання повторній психологічній травматизації та віктимізації, з урахуванням характеру кримінального правопорушення.

- доповнення КПК України ст. 227-1 «Участь психолога та/або лікаря при проведенні слідчих (розшукових) дій з особливо вразливими учасниками кримінального провадження» у такій редакції:

«1. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю особливо вразливого учасника кримінального провадження забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря.

2. До початку слідчої (розшукової) дії психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання особливо вразливого учасника кримінального провадження».

Констатується необхідність розширення застосування механізму депонування показань за ст. 225 КПК України з урахуванням критерію вразливості; а також системного оновлення законодавства про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з урахуванням воєнного контексту, транснаціональних та цифрових загроз. Сукупність запропонованих змін спрямована на досягнення балансу між ефективністю доказування міжнародних злочинів і гарантіями гідності, безпеки та психічного благополуччя осіб, звільнених з полону, що відповідає міжнародним стандартам захисту потерпілих і свідків та принципу справедливого судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Ми обміняли одного фаната росії на 200 воїнів» – Зеленський про Медведчука і звільнення українських військових з полону. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/284228-mi-obminali-odnogo-fanata-rosii-na-200-voiniv-zelenskij-pro-medvedcuka-i-zvilnenna-ukrainskih-vijskovih-z-polonu/>.
2. Brussels Declaration. Article 10. 1874. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874/article-10>.
3. Case of Gongadze v. Ukraine (Application no. 34056/02) judgment of 8 November 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170558>.
4. Case of Kaverzin v. Ukraine (Application no. 23893/03) judgment of 15 May 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text.
5. Case of Kucheruk v. Ukraine (Application no. 2570/04) judgment of 6 September 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204025>.
6. Case of Kulyk v. Ukraine (Application no. 30760/06) judgment of 23 June 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-221758>.
7. Case of Savitskyy v. Ukraine (Application no. 38773/05) judgment of 26 July 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204026>.
8. Commentary of 2020 to the Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War of 1949. International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949/article-103/commentary/2020>.
9. Definition of Aggression: United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.
10. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf.
11. Germany Military Manual. URL: <http://www.humanitaeres-voelkerrecht.de/ManualZDV15.2.pdf>.
12. Hague Regulations. 1907. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp.

13. How does law protect in war? Casebook ICRC. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/protecting-powers.
14. Israel Military Prosecutor v. Kassem and Others (Kassem case). Casebook ICRC. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/israel-military-prosecutor-v-kassem-and-others>.
15. Jones H. Revising the Laws of War on Prisoners of War in the Twentieth Century: Introduction. URL: <https://www.jstor.org/stable/0e387bf8-7def-3a6b-841f-7e3351826e72>.
16. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Advisory Opinion of 8 July 1996. ICJ Reports 1996. P. 226. §§ 78 – 79. URL: <http://www.worldlii.org/int/cases/ICJ/1996/3.html>.
17. Military manuals of the countries. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/src/iimim>.
18. Official records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts. Geneva, 1974 – 1977. Vol. 7. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lmlp/RC-records_Vol-7/RC-records_Vol-7.pdf.
19. Prisoners of war. International Committee of the Red Cross. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/prisoners-war.
20. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874; Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874>
21. Prosecutor v. Tihomir Blaškić. Judgement of 3 October 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>.
22. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). Adopted at Geneva on 8 June 1977. URL:

<https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201125/volume-1125-i-17512-english.pdf>.

23. Recommendation Rec(2005)9 of the Committee of Ministers to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice, 20 April 2005. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf.

24. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

25. Rules of International Humanitarian Law Governing the Conduct of Hostilities in Non-international Armed Conflicts. Rule A1 and Commentary. International Review of the Red Cross. No. 278. 1990. P. 387 – 388. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400075914a.pdf>.

26. Schmitt M. N., Green L. C. Prisoners of War and the Protecting Power. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=ils>.

27. Shkuta O., Korniienko M., Yankovyi M. Foreign experience of preventing military and economic crimes. Baltic Journal of Economic Studies. 2022. Vol. 8, № 4. P. 185 – 190. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>.

28. Smith K., Milne B. Witness interview strategy for critical incidents (WISCI). Journal of Forensic Practice. URL: https://www.researchgate.net/publication/325766124_Witness_interview_strategy_for_critical_incidents_WISCI.

29. Treatment of prisoners of war and persons hors de combat in the context of the armed attack by the Russian Federation against Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-thematic-report-POWs-ENG.pdf>.

30. UN Secretary-General. Report on protection for humanitarian assistance to refugees and others in conflict situations. UN Doc. S/1998/883. 22 September 1998. § 12. URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/report-secretary-general-protection-humanitarian-assistance-refugees-and-others>.

31. United States Air Force Manual. 1990. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/006198528>.
32. Weil S. The judicial arm of the occupation: the Israeli military courts in the occupied territories. International Review of the Red Cross. URL: https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc_866_9.pdf.
33. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцик В., Орлеан А. та ін. Розкажи мені, що сталося, або зізнайся: дослідження про процесуальне інтерв'ю: аналіз міжнародного досвіду, опис узагальненої моделі, аналіз національної системи підготовки та практики. Київ: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.
34. Бортник С. М. Використання спеціальних знань у галузі психології під час допиту військовополонених. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 22 – 25.
35. Брисковська О. М. Актуальні питання статусу комбатантів. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3208be5-eacb-4778-ab6a-2abab7815998/content>.
36. Броневицька О. М. Вдосконалення правового інституту військовополонених у кримінальному провадженні. Концептуальні засади правотворчості у сфері кримінальної юстиції: монографія / за ред. З. Загиней-Заболотенко. Київ: Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. С. 675 – 715.
37. Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 244 с.
38. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 23.05.2022 у справі № 760/5257/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094>.
39. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. URL: <https://uk.migrapedia.org>.
40. Воєнний vs військовий vs воїнський. URL: <https://mil.biz.ua/blog/%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9-vs->

%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2
%D0%B8%D0%B9-vs-
%D0%B2%D0%BE%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D
0%B9/.

41. Ганенко І. С. Правовий статус військовополонених в умовах воєнного конфлікту. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. №3. С. 86 – 92. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2024/16.pdf.

42. Гендиректор МКЧХ: Червоний Хрест відвідав 8400 полонених з лютого 2022 року, більшість – в Україні. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hendyrektor-chervonyi-khrest-vidvidav-8400-polonenykh/33684012.html>.

43. Глов'юк І. В. Використання під час судового розгляду аудіо- та відеоматеріалів за результатами проведення слідчих дій як можливість уникнення повторної травматизації. URL: <https://jurfem.com.ua/vykorystannya-pid-chas-sudovogo-roglyadu-audio-ta-video-materialiv/>.

44. Глов'юк І. В. Використання показань, отриманих за ч. 11 ст. 615 КПК України в умовах воєнного стану. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-pokazan-otrimanix-za-c-11-st-615-kpk-ukrayini-v-umovax-vojenного-stanu-irina-gloviuk1>.

45. Глов'юк І. В. Депонування показань свідка, потерпілого за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 274 – 281.

46. Глов'юк І. В. Норми міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/normi-miznarodnogo-gumanitarnogo-prava-stosovno-viiskovopolonenix-advokat-irina-gloviuk>.

47. Гнатюк А. Ю. Особливості здійснення повноважень прокурором в умовах воєнного стану. Полтавський правовий часопис. 2022. № 4. С. 5 – 15.

48. Гречана С. І. Поняття, завдання та правові засади допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею. Науковий вісник публічного та приватного права. 2023. Вип. 1. С. 243 – 252.
49. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 283 с.
50. Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1281-2022-%D0%BF#Text>.
51. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf>.
52. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
53. Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. URL: <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html>.
54. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
55. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

56. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
57. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
58. З'явилися нові деталі вбивства російського льотчика в Іспанії. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/maksim-kuzminov-znimav-poviy-i-chasto-buv-pid-kayfom-novi-detali-vbivstva-12550557.html>.
59. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М. С., Тетерятник Г. К., Бурлака В. В., Тарасенко В. Є., Гайду С. В. та ін. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2022. 65 с.
60. Загоровська І., Федченко В. Проведення слідчих (розшукових) дій, а саме допиту військовополонених в умовах ведення воєнного стану. *Progressive Research in the Modern World*. 2023. С. 519 – 523.
61. Зауваження та пропозиції Національної асоціації адвокатів України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану» (реєстр. № 7183 від 20.03.2022 р.). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/c218731fb1cdbcc6ba9c_file.pdf.
62. Звіт про можливі порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані із поводженням Російської Федерації з українськими військовополоненими. URL: <https://odhr.osce.org/sites/default/files/f/documents/f/e/600106.pdf>.
63. Зеленко І. П. Підстави класифікації фікцій. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2020. № 1 (1). С. 13 – 17.

64. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
65. Інформаційна довідка щодо окремих питань статусу військовополонених в Україні / Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33291.pdf>.
66. Капліна О. В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? Українська Гельсінська спілка з прав людини. 21.02.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiati-viyskovopolonenohoarmii-rf-iakshcho-yoho-pidozriuiut-u-skoienni-voiennykh-zlochyniv/>.
67. Карпенко М. О., Грицькова В. В., Чорна А. Ю. Проблематика здійснення кримінального провадження щодо військовополонених. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 301 – 307.
68. Клепка Д. І., Крицька І. О. Окремі проблемні питання забезпечення права на справедливий суд військовополонених-підозрюваних/обвинувачених. Проблеми ефективності міжнародно-правового регулювання прав військовополонених: матеріали круглого столу (м. Харків, 23 червня 2023 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєєва, Н. М. Оніщенко, О. О. Пащенко та ін. Харків: Право, 2023. С. 30 – 34.
69. Книженко С. О. Особливості допиту підозрюваних-військовополонених при розслідуванні порушень законів та звичаїв війни. Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», Ф-т № 1. Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2023. С. 169 – 171.
70. Князева В. А., Лук'янчиков Б. Є. Процесуальне інтерв'ю як сучасна методика проведення допиту. Прикарпатський юридичний вісник. 2025. Вип. 5 (64). С. 118 – 122.

71. Коваль Д. Громадяни власної держави як військовополонені. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2024/11/gromadyany-vlasnoyi-derzhavy%E2%80%A8yak-vijskovopoloneni.pdf>.
72. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
73. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
74. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
75. Кравченко І. М. Правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об'єднаних сил (АТО) на Сході України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1 (114). С. 137 – 149.
76. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні: discussion paper. URL: <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopoloneni--novijviklik-dlya-sistemipravosuddya-v-ukraini-discussion-paper>.
77. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
78. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
79. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#o340>.
80. Кубарєва О. В. Право на переклад у кримінальному провадженні: особливості реалізації в умовах воєнного стану. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9216decd-1ee4-4d56-9275-c56f09f1cb69/content>.

81. Кундеус В. Г. Щодо визначення поняття «військовополонені» у злочині, передбаченому ст. 438 КК України. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1a53b500-7128-4260-9a1f-f2ce58a0066c/content>.
82. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2022. Вип. 71. С. 315 – 320.
83. Луцик В. В., Гавгун С. Р. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 316 – 323.
84. Люди з ЛНР/ДНР та з далеких регіонів Росії не в пріоритеті для обміну у росіян. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/interview/ljudi-z-lnrdnr-ta-z-dalekikh-rehioniv-rosiji-u-ne-vprioriteti-dlja-obminu-u-rosijan.html>.
85. Мадзігон Н. В. Правовий статус комбатантів та цивільного населення в контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство України. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1801.pdf>.
86. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
87. Навроцький В. О. Чи може злочинець бути військовополоненим? (або про так званий імунітет комбатанта). URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3208be5-eacb-4778-ab6a-2abab7815998/content>.
88. Нагорний П. Проблемні питання забезпечення безпеки свідків-військовополонених у кримінальному провадженні. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Київ, 14 – 15 березня 2024 р.). Київ: Алерта, 2024. С. 247 – 250.
89. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. Національна школа суддів України. 2024. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D0%B>

E%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf.

90. Нікішев О. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів: дис. ... д-ра філос.: 081 Право. Одеса, 2025. 269 с.

91. Новожилов В. С. Попередження вторинної віктимізації як завдання кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю. 2021. Вип. 41. С. 165 – 181.

92. Олійник Л. Проведення індивідуальної оцінки вразливості потерпілої особи та ризиків повторної віктимізації, залякування чи помсти: проблематика методології. URL: <https://jurfem.com.ua/provedennya-individualnoi-otsinky-vrazlyvosti/>.

93. Орлов Ю. В. Кримінально-правові проблеми визначення правових статусів воюючих учасників збройного конфлікту. Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]; МВС України, Нац. акад. внутр. справ . Київ, 2022. С. 133-138.

94. Офіс Генерального прокурора. Лист-орієнтування про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливості кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України від 17.03.2022 № 18/1-125ВИХ-134ОКВ-22. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Mlp7zfpVzdoir2YCWyyYkPL2gimwLP/view>.

95. Павліченко Є. В., Бобошко О. М. Сутність кримінальної відповідальності та її специфічні ознаки. Нове українське право. 2023. Вип. 1. С. 188 – 193.

96. Пасічніченко Д. Психологічні особливості тактики допиту вразливих потерпілих у кримінальному провадженні. Юридична психологія. 2024. № 1 (24). С. 135 – 139.

97. Пашковський М. І. Кримінальне провадження щодо військовополонених: у чому особливість? URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalne-provadhennya-schodo-vijskovopoloneni-h-chomu-osoblivist>.
98. Погорецький М. А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). Вісник кримінального судочинства. 2022. № 1 – 2. С. 72 – 90.
99. Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text>.
100. Порядок організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх у полон, до таборів для тримання військовополонених або діляниць для тримання військовополонених: наказ Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 8 квітня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-24#Text>.
101. Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-05/manual_on_investigative_interviewing_ukr.pdf.
102. Потильчак О. М. Механізм обміну військовополоненими у російсько-українській війні 2014 – 2024 рр. як прояв її гібридного характеру. Драгоманівські історичні студії: збірник наукових праць молодих істориків / відп. ред. О. В. Потильчак. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. Вип. 9 (13). С. 37 – 46.
103. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>.

105. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>.

106. Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя : проект Закону України від 12 липня 2021 р. № 5751. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472.

107. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 20 лютого 2023 р. № z0247-23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>.

108. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поведження з військовополоненими в особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 721. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text>.

109. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-%D0%BF#Text>.

110. Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 9 жовтня 2025 р. № z1767-25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text>.

111. Про затвердження Порядку оформлення довідок про перебування осіб у місцях несвободи внаслідок збройної агресії проти України або інтернування в нейтральних державах: постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 2023 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2023-%D0%BF#Text>.
112. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2024 р. № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text>.
113. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>.
114. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
115. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
116. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України: Указ Президента України від 4 жовтня 2022 р. № 687/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687/2022#Text>.
117. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
118. Про Порядок здійснення заходів щодо поведження з військовополоненими в особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 721. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text>.

119. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
120. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26 січня 2022 р. № 2010-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.
121. Проєкт «Хочу жить». Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/hochuzhit>.
122. Процесуальне інтерв'ю у кримінальних справах: навчальні матеріали СТІ 1/2017. URL: https://cti.international/wp-content/uploads/2021/01/CTI-Training_Tool_1_UKR.pdf.
123. Процесуальне інтерв'ю: в Офісі Генерального прокурора презентували посібник з особливостей його проведення. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/procesualne-intervyu-v-ofisi-genprokurora-prezentovali-posibnik-z-osoblivostei-iogo-provedennya>.
124. Росохата Д., Пилипенко К. Зобов'язання України у сфері забезпечення прав потерпілих у кримінальному провадженні: актуальний стан та перспективи виконання. URL: <https://jurfem.com.ua/zoboviazannia-ukrainy-u-sferi-zabezpechennia-prav-poterpilykh-u-kryminalnomu-provadhenni-aktualnyi-stan-ta-perspektivu-vykonannia>.
125. Рудницьких М. І. Правовий статус військовополонених з числа примусово мобілізованих осіб з тимчасово окупованих територій. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3208be5-eacb-4778-ab6a-2abab7815998/content>.
126. Сарана В. В., Шиян А. Г. Деякі питання допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 травня 2024 р.). С. 223 – 225.

127. Серед понад 4 тисяч повернутих з полону лише 171 цивільний – Лубінець. URL: <https://suspilne.media/983823-sered-ponad-4-tisac-povernenih-z-polonu-lise-171-civilnij-lubinec/>.
128. Смірнов О. С., Тетерятник Г. К. Обшук у кримінальному провадженні : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 208 с.
129. Список обмінів військовополоненими під час російського вторгнення в Україну. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_обмінів_військовополоненими_під_час_російського_вторгнення_в_Україну.
130. Стандарти процесуального інтерв'ю : посібник / Белоусов Ю., Орлеан А., Філоненко Т. та ін. ; за ред. С. Рокунь, Т. Філоненко, Ю. Белоусов, В. Яворська. Дніпро : Середняк Т. К., 2022. 182 с.
131. Статус «військовополонений» - новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL: https://drive.google.com/file/d/132a99WWXjok94BnCiXe_7V7SB6mP8zgx/view.
132. Таран О. В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 681 – 683. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/165.pdf.
133. Тетерятник Г. К. «Обмін полоненими» у контексті забезпечення права на справедливий суд. Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Одеса, 29 квітня 2021 р. Одеса, 2021. С. 186 – 189.
134. Тетерятник Г. К. До питання про правову площину та практику «обміну полоненими»: процесуальний аспект. Наше право. 2022. № 2. С. 97 – 106.
135. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
136. Тетерятник Г. К. Окремі питання «обміну полоненими» у контексті права на справедливий суд. Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: збірник

тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 22 жовтня 2021 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 37 – 39.

137. Ткаченко А. В. Міжнародно-правовий статус військовополонених як окремий аспект масштабної проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 650 – 652.

138. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014 – 2020 рр. URL: https://www.jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58/locale-uk.

139. Україна ідентифікувала майже 16 тисяч цивільних, які стали жертвами незаконних затримань державою-агресором. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ukrayina-identifikuvala-majzhe-16-tisyach-civilnih-yaki-stali-zhertvami-nezakonnih-zatriman-derzhavoyu-agresorom.

140. Україна має достатній обмінний фонд для обміну полоненими з Російською Федерацією. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3552935-rosia-mae-nevisokijinteres-do-deakih-svoih-vijskovopolonenih-gur.html>.

141. Україна підтвердила передачу Росії колаборантів і зрадників. URL: <https://www.unian.ua/war/ukrajina-v-ramkah-obminu-viddala-rosiji-kolaborantiv-i-zradnikiv-13018800.html>.

142. Україна. Ситуація в Україні. МКС – 01/22. URL: <https://www.icc-spi.int/ukraine>.

143. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 12 червня 2024 р. у справі № 148/31/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119711767>.

144. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 15 квітня 2024 р. у справі № 148/31/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118372072>.

145. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 30 червня 2025 р. у справі № 753/14239/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128519684>.

146. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 21 серпня 2024 р. у справі № 755/11942/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121407827>.

147. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 21 травня 2025 р. у справі № 755/13764/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127507316>.

148. Ухвала Жовтневого районного суду Миколаївської області від 25 квітня 2024 р. у справі № 477/426/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/119738752>.
149. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 3 вересня 2025 р. у справі № 591/3895/25. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/129936967>.
150. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 20 вересня 2022 р. у справі № 463/1712/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106377019>.
151. Ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 21 травня 2025 р. у справі № 738/1125/25. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/127510134>.
152. Ухвала Миколаївського районного суду Миколаївської області від 22 травня 2025 р. у справі № 945/1230/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/127524431>.
153. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 12 серпня 2024 р. у справі № 761/24754/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/121159273>.
154. Ухвала Широківського районного суду Дніпропетровської області від 21 травня 2025 р. у справі № 344/11820/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/127500136>.
155. Федорів О. М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2023. 240 с.
156. Фоміна Т. Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 25 листопада 2022 р. Харків, 2022. С. 400 – 405.
157. Фоміна Т. Г. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого

для обміну як військовополоненого: процесуальний порядок і проблемні питання. Вісник ХНУВС. 2022. № 3 (98). С. 194 – 205.

158. Халимон С. І. Деякі проблеми застосування міжнародного гуманітарного права щодо військовополонених. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3208be5-eacb-4778-ab6a-2abab7815998/content>.

159. Чугуєнко К. Ю., Агаркова О. І. Особливості проведення допиту в умовах воєнного стану. Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції. Кропивницький, 2023. С. 162 – 164.

160. Шаповал О. В. Військовополонений як особливий суб'єкт кримінального процесу. Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу, м. Київ, 27 жовтня 2023 р. Київ, 2023. С. 355 – 359.

161. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

162. Шкарабан А. В. Визначення поняття «військовополонений» в національному законодавстві. Європейські перспективи. 2024. № 4. С. 348 – 355.

163. Шкарабан А. В. Поняття «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві. Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 31 травня 2023 р. Одеса, 2023. С. 266 – 270.

164. Шкарабан А.В. Поняття «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 266-270.

165. Шкарабан А.В. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023. № 4 (82). том 2. С. 45-53.
166. Шкарабан А.В. Порухення прав військовополонених у збройному конфлікті росії проти України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22-23 лютого 2024 р.) / упор. У.О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 1035-1040.
167. Шкарабан А.В. Права військовополоненого відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства*: матеріали круглого столу (Львів, 23 травня 2025 р.) / Н.Р. Лашук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 120-126.
168. Шкарабан А.В. Правова природа особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 487-496.
169. Школа С.М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. *Право і суспільство*. 2012. №.С. 149 – 153.
170. Шкута О. О. Актуальні питання запобігання крадіжкам в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 235 – 241.
171. Шкута О. О. Актуальні питання скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою у судовому провадженні першої інстанції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 337 – 340.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Список публікацій здобувача, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

4. Шкарабан А.В. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023. № 4 (82). том 2. С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.9>.
5. Шкарабан А.В. Визначення поняття «військовополонений» в національному законодавстві. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 348-355. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.48>.
6. Шкарабан А.В. Правова природа особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 487-496. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.62>.

*Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів
дисертації та додатково відображають її наукові результати*

4. Шкарабан А.В. Поняття «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 31 травня 2023 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 266-270.
5. Шкарабан А.В. Порухення прав військовополонених у збройному конфлікті росії проти України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22-23 лютого 2024 р.)* / упор. У.О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 1035-1040.

6. Шкарабан А.В. Права військовополоненого відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу* (Львів, 23 травня 2025 р.) / Н.Р. Лащук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 120-126.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кафедри юридичних наук, доцент

Руслан СТРОЦЬКИЙ

13.03. 2026

АКТ

13.03. 2026

м. Львів

№ 6

Про впровадження результатів дисертації
Шкарабана Андрія Васильовича на тему
«Кримінальний процесуальний статус
військовополоненого в Україні» у наукову
діяльність ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- т.в.о. завідувача відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Валентини ЛІСОВСЬКОЇ;
- директора навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, кандидата юридичних наук, професора Івана КРАСНИЦЬКОГО;
- завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, кандидата юридичних наук, доцента Наталії ЛАЦУК;
- професора кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України), керівника теми науково-дослідної роботи з державною реєстрацією «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (№ 0124U005075, 2024-2027), кандидата юридичних наук, професора Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх опублікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 року № 270, розглянула й узагальнила основні положення дисертації Андрія ШКАРАБАНА «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні», а також публікації, які відображають результати дослідження.

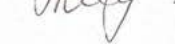

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії Андрія ШКАРАБАНА «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні» містить науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання у науковій діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема:

1) проведення подальших наукових досліджень з проблем провадження щодо військовополонених та іншої категорії осіб з врахуванням норм міжнародних стандартів;

2) підготовці наукового звіту за темою науково-дослідної роботи з державною реєстрацією «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (номер державної реєстрації 0124U005075, 2024-2027 рр.);

3) виконання наукових робіт, цитування результатів наукової роботи, підготовки наукових доповідей та фахових статей, які презентують вже отримані результати або присвячені подальшому дослідженню проблем пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

Члени комісії:

Людмила ПАВЛИК

Валентина ЛІСОВСЬКА

Іван КРАСНИЦЬКИЙ

Наталія ЛАЩУК

Руслан ШЕХАВЦОВ

Ірина КРАВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Руслан СТРОЦЬКИЙ

13.03. 2026

АКТ

13.03. 2026

м. Львів

№ 19

Про впровадження результатів дисертації
ШКАРАБАНА Андрія Васильовича на тему
«Кримінальний процесуальний статус
військовополоненого в Україні» в освітній
процес ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти кандидата юридичних наук Юлії ЛОЗИНСЬКОЇ;
- начальника відділу організації наукової діяльності кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- директора навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності кандидата юридичних наук, професора Івана КРАСНИЦЬКОГО;
- завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності кандидата юридичних наук, доцента Наталії ЛАЩУК;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

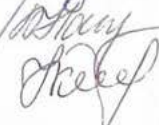
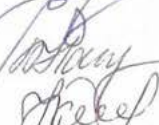

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 № 270, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації Андрія ШКАРАБАНА «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Проаналізовано основні результати дослідження Шкарабана А.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Шкарабан А.В. Поняття, ознаки та правовий статус військовополоненого за міжнародним правом. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023. № 4 (82). том 2. С. 45-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.9>.
2. Шкарабан А.В. Визначення поняття «військовополонений» в національному законодавстві. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 348-355. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.48>.
3. Шкарабан А.В. Правова природа особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 487-496. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.62>.
4. Шкарабан А.В. Поняття «військовополонений» у міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні питання кримінального провадження в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 31 травня 2023 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 266-270.
5. Шкарабан А.В. Порухення прав військовополонених у збройному конфлікті росії проти України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22-23 лютого 2024 р.)* / упор. У.О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 1035-1040.
6. Шкарабан А.В. Права військовополоненого відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу (Львів, 23 травня 2025 р.)* / Н.Р. Лащук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 120-126.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці ШКАРАБАНА А.В. містять науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі ЛьвДУВС, зокрема при викладанні навчальної дисципліни «Кримінальне процесуальне право України», «Міжнародне кримінальне право та міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності», під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Юлія ЛОЗИНСЬКА
 Людмила ПАВЛИК
 Іван КРАСНИЦЬКИЙ
 Наталія ЛАЩУК
 Ірина КРАВЕЦЬ